

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 339+336:34+336.2+336.41(575,3)

СОЛИЕВ НОДИРҶОН АМРОХОНОВИЧ

**НАҚШИ АНДОЗБАНДИИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР
ТАНЗИМИ АНДОЗИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ
(дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси:
08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Бегматов А.А.

Душанбе – 2025

МУНДАРИЧА

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВЌ – МЕТОДОЛОГИИ	
АНДОЗБАНДИИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ.....	14
1.1. Таҳаввули ақидаҳои илмӣ оид ба моҳияти иқтисодӣ ва вазифаҳои андоз.....	14
1.2. Асосҳои назариявӣ-методологии андозбандии ғайримустақим.....	31
1.3. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар татбиқи андозбандии ғайримустақим.....	48
БОБИ 2. НАҚШ ВА МАҚОМИ АНДОЗБАНДИИ	
ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР ТАНЗИМИ АНДОЗИИ ИҚТИСОДИЁТ...	64
2.1. Моҳият, принцип ва механизми танзими андоз дар иқтисодиёти муосир.....	64
2.2. Хусусиятҳои андозбандии ғайримустақим ва нақши он дар танзими андозии иқтисодиёти миллий.....	76
2.3. Арзёбии таъсири андозҳои ғайримустақим ба рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	89
БОБИ 3. РОҲҲОИ МУКАММАЛГАРДОНЌ ВА ДУРНАМОИ	
РУШДИ АНДОЗБАНДИИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР ҶУМҲУРИИ	
ТОҶИКИСТОН.....	107
3.1. Такмили механизми ситонидани андозҳои ғайримустақим.....	107
3.2. Маъмурикунонии андозҳои ғайримустақим ва такмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ.....	124
3.3. Дурнамои рушди андозбандии ғайримустақим дар шароити гузариш ба иқтисоди индустриалӣ-инноватсионӣ.....	139
ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО.....	152
РЌЙҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	158
ЗАМИМАҲО.....	180

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

СМР – 2030 – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

МСМ - маҳсулоти софи миллӣ

ААИ – андоз аз арзиши иловашуда

ИА – Иттиҳоди Аврупо

КИА – Комиссияи Иттиҳоди Аврупо

ИМА - Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

СУС – Созмони умумиҷаҳонии савдо

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

СМХ - сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ

СХШ – Созмони ҳамкории Шанхай

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

ИИИ - иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ

КАНҲҚТ - Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

СМТА - Самаранокии модели танзими андоз

СҲИР – Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд

ИАОҲИ – Иттиҳоди АвруОсиёи Ҳамкории Иқтисодӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба шумор меравад, чун қоида, манбаи асосии ғанигардони буҷети давлатӣ андозҳои ғайримустақим, бахусус андоз аз арзиши иловашуда мебошад. Дар давраи солҳои 1995-2023, тибқи ҳисобҳои мо, ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар даромадҳои андозии буҷети кишвар беш аз 54-52,1 фоизро ташкил дод ва аз ин рӯ, низоми андози миллий ҳамчун низоми андози ғайримустақим боқӣ мемонад.

Андозбандии ғайримустақим бештар ба манфиатҳои фискалии давлат мувофиқат мекунад, зеро он аз сабаби васеъ ва гуногунҷанба будани объектҳои андозбандишаванда самаранокии бештари фискалӣ дорад ва устувории даромадҳои андозии буҷети давлатиро таъмин мекунад, чунки андозҳои ғайримустақим ба тағйироти шароити иқтисодӣ камтар вобастаанд.

Афзоиши даромади андозҳои ғайримустақим ба буҷет, аз як тараф, ба афзоиши меъёрҳо ё васеъ шудани заминаи андозбандии онҳо алоқаманд бошад, аз тарафи дигар, зиёд шудани истеъмоли молу хизматрасониҳо натиҷаи баланд шудани некуаҳволии аҳоли мебошад. Дар ин замина, баландшавии сатҳи зиндагии аҳоли ва зиёдшавии истеъмоли молу хизматрасониҳо, ки ба рушди иқтисоди миллий хос аст, аҳамияти андозбандии ғайримустақимро дар устувории буҷети давлатӣ бештар месозад.

Андозҳои ғайримустақим барои танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ имкониятҳои зиёд фароҳам меоранд. Паст кардани меъёри андозҳои ғайримустақим ва маҳдуд намудани заминаи андозбандии онҳо омили муассири рушди иқтисодӣ буда, баръакс, афзоиши меъёрҳои андозҳои ғайримустақим ва густариши заминаи андозбандии онҳо дар ҳама гуна шароити иқтисодӣ ба раванди тақрористеҳсол таъсири манфӣ мерасонад ва ҳамчун фишанги муассири пешгирии номусоидии муҳити истеҳсолӣ дар марҳалаи болоравии сикли иқтисодӣ зоҳир мешавад. Илова бар ин, давлат андозаи андози ғайримустақим ба ин ё он маҳсулотро тағйир дода (андозро

чорӣ ё бекор карда), ба ҳаҷми истеъмол бо роҳи зиёд ё маҳдуд кардани андоз таъсир расонда метавонад.

Дар заминаи модели рушди индустриалию инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз дастури СМР-2030 бармеояд, афзоиши назарраси даромади аҳоли, коҳиши сатҳи камбизоатӣ то 18 фоиз (53,6 фоиз дар 2015) ва ҳиссаи табакаи миёна дар тӯли 15 сол аз 22,4% то 50% ва ё бештар аз 2 маротиба зиёд мешавад [12, с. 80]. Ҳамчунин, дар шароити модели рушди индустриалӣ-инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми хизматрасониҳои илмӣ иттилоотӣ дар соҳибкорӣ афзоиш хоҳад ёфт, ки андозҳои ғайримустақимро ҷолибтар мегардонад. Зеро онҳо аз ҷиҳати техникӣ ба бештар намудани низоми андозбандӣ барои тижорат, ки ба хариду фурӯши иттилоот ва технология асос ёфтааст, имкон фароҳам меоранд.

Ҳамин тавр, афзоиши истеъмоли молу хизматрасониҳо ва баландшавии нақши андозҳои ғайримустақим ба ғанигардонии буҷети давлатӣ мусоидат менамояд. Барои рушди бомуваффақияти иқтисодӣ саноатӣ ва инноватсионӣ системаи андозбандии ғайримустақимро пайваستا тақмил додан лозим аст. Ин омӯзиши амиқи нақш ва ҷойгиршавии андозҳои ғайримустақимро дар системаи андоз ва таъсири онҳо ба равандҳои иқтисодӣ талаб мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Намояндагони мактабҳои гуногуни назарияи иқтисодӣ Д. Бруммергоф, А. Вагнер, Ф. Кэне, Ҷ. Локк, К. Маркс, А. Маршалл, Ф. Нитти, А.С. Пигу, К. Рау, Д. Риккардо, А. Смит, С. Сисмонди, Ж.Б. Сэй, Ҷ. Стиглицс, А. Тюрго, Х. Симмерман, М. Фридман, Д.Хикс. Ё. Шумпетер, Л. Эбрилл, К. Эрроу, Л. Эрхард ва дигарон дар коркарди масъалаҳои назариявӣ ва методологии андозбандӣ саҳми арзанда гузоштанд.

Шумораи зиёди таҳқиқотҳои олимони ватанӣ Бегматов А.А., Давлатов И.Д., Ҷабборов Т.Н., Исломов С.И., Исломов Т.С., Иброҳимов И.Р., Ҷумабоев Х., Қаюмов Н.К., Қурбонов А.К., Маъмуров А.М., Мирпочоев Д.А., Назаров Т.Н., Орипов А.О., Оймаҳмадов Г.О. Раҳматов Б.Б., Саидмуродов Л.Х.,

Салимов М.М., Солиев А.М., Улуғхоҷаева Х.Р., Хушаев Ю.П. ба масъалаҳои андоз ва андозбандӣ, сиёсати андоз ва сарбории андоз бахшида шудаанд.

Ҷанбаҳои муайяни андозбандии ғайримустақим дар таҳқиқотҳои диссертатсионии Ҳ.Х. Исмаев, С.Раҳматзода ва Ф.Э.Тоҷибоева мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Асарҳои Л.И.Абалкин, Е.В.Бушмин, М.В. Василев, О.В. Врублевская, С.Ю.Глазев, И.В.Горский, А.Грязнова, А.З.Дадашев С.М.Ечмакова, В.С.Золотарева, И.В.Караева, В.А.Кашина, В.Г.Князева, А.И.Косолапова, Н.Г.Кузнецова, З.А.Клюкович, Д.С.Лвов, В.И.Малихина, И.А. Майбуков, Л.П.Павлова, А.Б.Паскачева, С.Г.Пепеляева, В.М.Романков, М.В. Родионова, Р.Г.Сомоева, А.И.Худякова ва дигарон ба таҳлили таъсири равандҳои андозбандӣ ба табилии бозории иқтисодӣ ва рушди иқтисодӣ бахшида шудаанд.

Масъалаҳои андозбандӣ, инчунин танзими андоз, моҳият ва аҳамияти андозҳои ғайримустақим дар асарҳои Е.Н. Голика, Т.Е. Гварлиани, А.З. Дадашева, Ю.Д. Самурзаева, В.С.Занадворнова, О.Б. Иванова, В.В. Курочкина, Н. Кузнецова, Н.И. Малиса, Е.М. Майбурд ва Г.Б. Поляк, Е.В. Поролло, Л.П. Павлова, В.Г. Панкова, А.Б. Паскачева, И.А.Пономарева, В.М. Пушкарева, М.В. Романовский, С.Н. Рукина, Б. Сабанти, С.Д. Шаталова, Д.Г. Билберри, Т.Ф. Юткина, И.И. Янжула ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар ҳоли мавҷуд будани шумораи таҳқиқотҳои зиёд, дар илми иқтисодӣ ватанӣ роҷеъ ба масъалаҳои назариявӣ ва методологии андозбандии ғайримустақим, роҳҳои мӯътадилгардонии он дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ ҳанӯз ҳам ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Гуногунҷанбагӣ ва ба таври маҷмуавӣ таҳия нагардидани равишҳои методӣ оид ба андозбандии ғайримустақим, ки муҳимтарин фишанги танзими андозии иқтисодиёти милли аст, аҳамияти рисолаи пешниҳодшударо муайян кардааст.

Таҳияи нокифояи назариявӣ ва аҳамияти амалии маҷмуи вазифаҳои марбут ба тақмили андозбандии ғайримустақим дар иқтисодиёти муосири Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ будани таҳқиқоти минбаъдaro дар ин самт муайян мекунад. Маълумоти дар боло зикршуда интихоби мавзӯи таҳқиқот, ҳадаф ва вазифаҳои онро муайян менамоянд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Андозбандии ғайримустақим ва нақши он дар танзими андозии иқтисодиёти миллӣ, ки мавзӯи ҳамин таҳқиқоти диссертатсионӣ аст, дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои соҳавӣ васеъ инъикос ёфтааст. Аз ҷумла: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (баҳши илмҳои иқтисодӣ), санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қонунҳо, амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳо, консепсияҳо ва ғ.). Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027, фасли III: «Масъалаҳои тақмили андозҳои ғайримустақим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ - методӣ асоснок кардани таъсири андозбандии ғайримустақим ба рушди иқтисоди ҷумҳурӣ, ошкор намудани камбудии ташкил ва танзими он ва таҳияи тавсияҳо оид ба тақмили низоми андозбандии ғайримустақим бо мақсади ба даст овардани таносуби муносиб байни андозбандии мустақим ва ғайримустақим мебошад, ки ҳамоҳангсозии манфиатҳои давлат ва андозсупорандагонро таъмин менамояд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Баҳри расидан ба мақсади таҳқиқот вазифаҳои зерин ҳал карда шудаанд:

- низомбандии муқаррароти назариявӣ роҷеъ ба андозбандии ғайримустақим, аз ҷумла ба таври амиқ муайян намудани моҳияти иқтисодии он, таҳлили баҳисобгирӣ ва таҳқиқи механизмҳои таъсиррасонӣ он ба иқтисодиёт;

- муқаррар намудани бартарӣ ва камбудии андозбандии ғайримустақим ва дар ин замина асосноккунии иқтисодии он дар танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки дар сатҳҳои микро ва макроиқтисод ба амал меоянд;

- омӯзиши асосҳои методологӣ ва методии таҳлили таъсири андозҳои ғайримустақим ба рушди иқтисодӣ;

- муайян намудани нақш ва мавқеи андозҳои ғайримустақим дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули даромади буҷети давлатии ҷумҳурӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди индустриалӣ-инноватсионӣ;

- омӯзиши муқоисавии моделҳои хориҷии андозбандии ғайримустақим бо мақсади муайян намудани ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи онҳо ва муайян намудани дурнамои истифодаи онҳо дар низоми андози Тоҷикистон;

- ташаккули тадбирҳо ва самтҳои мушаххаси тақмили низоми андозҳои ғайримустақим бо назардошти хусусиятҳои иқтисодии ҷумҳурӣ.

Объекти таҳқиқот низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, андозҳои ғайримустақим, муайянии сифатӣ ва миқдорӣ, механизми амал ва нақши онҳо дар низоми андоз ва муносибатҳои буҷетӣ молиявӣ кишвар мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот таъсири андозҳои ғайримустақим ба рушди иқтисоди миллӣ ва тақмили механизми ҷамъоварии онҳо бо назардошти асосҳои методологӣ ва методии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Фарзияи таҳқиқот бар пояи муқаррароте асос ёфтааст, ки дар сурати афзоиши устувории ҳаҷми ММД ва даромади пулии аҳоли, инчунин тақмили механизми идоракунии низоми андоз, ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар

даромадҳои андози буҷети давлатӣ афзуда, нақши онҳо дар танзими андозии иқтисодӣ милли ва таъмини рушди иқтисоди кишвар то рафт пурзӯр мегардад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро осори бунёдии илмӣ олимони ватаниву хориҷӣ, дар соҳаи андоз, назарияи умумии андозбандӣ, андозбандии ғайримустақим ташкил медиҳанд. Дар рисола муқаррароти концептуалии равиши систематикӣ барои омӯзиши сифатӣ ва миқдорӣ муайян кардани андозбандии ғайримустақим, инчунин таъсири он ба ташаққули даромадҳои буҷети кишвар истифода шудааст.

Дар қори илмӣ усулҳои зерин истифода шуданд: таҳлили таърихӣ ва мантиқӣ, таҳлили омӯрӣ, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили иқтисодӣ, абстраксияи илмӣ ва ғ.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати маводи ибтидоӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқии мақомоти андоз, вазорату кумитаҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон, асарҳои олимону коршиносони соҳа, инчунин маводи конференсияҳои илмӣ-амалӣ, монографияҳо, маълумоти омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раёсатҳои он дар минтақаҳо, Бюллетени омори бонкӣ, нашрияҳои даврӣ ва маводи электронӣ аз интернет истифода шуданд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Қори таҳқиқотӣ дар кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон дар давоми солҳои 2018-2024 анҷом дода шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот инъикоси васеи назарияи андозҳои ғайримустақим ва таъсири онҳо ба рушди иқтисоди милли, инчунин таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили механизми ҷамъоварӣ ва идоракунии онҳо дар шароити рушди индустриалӣ-инноватсиониро дар бар мегирад. Муҳимтарин натиҷаҳо, ки дар ҷараёни таҳқиқот ҳосил шуданд:

- тафсири муаллифӣи моҳияти иқтисодии танзими андозӣ ҳамчун усули ғайримустақими таъсири давлат ба рафтори субъектҳои хоҷагидор тавассути фишангҳои гуногуни андоз барои ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ

дар доираи сиёсати андоз дода шуда, имконияти истифодабарии фишангҳои муҳимтарини он (муносибкунии теъдоди намудҳои андоз, объекти андозбандӣ, заминаи андоз, меъёрҳои андоз, имтиёзҳои андоз ва муҷозоти андозӣ) ошкор карда шудааст;

- афзалият ва камбудии андозбандии ғайримустақимро дар муқоиса бо андозбандии мустақим ошкор намуда, афзоиши нақши андозбандии ғайримустақимро дар шароити гузариш ба модели рушди индустриалӣ – инноватсионӣ асоснок ва имкониятҳои андозҳои ғайримустақим дар танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар сатҳи микро ва макроиқтисоди миллӣ ба амал меоянд, ошкор карда шуданд;

- механизми таъсири андозбандии ғайримустақим ба ММД ва даромадҳои буҷет дар сатҳҳои макро ва микроиқтисод ҳангоми баланд ва ё пастшавии меъёри андозҳои ғайримустақим дар шароити рақобати комил ва иқтисоди муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст, ки имконияти пешгӯии таъсири андозҳои ғайримустақимро ба ҳаҷми талаботи маҷмӯӣ ва суръати рушди иқтисодӣ васеъ менамояд;

- натиҷаҳои таҳқиқоти ретроспективӣ имкон доданд ки таҳаввули системаи андозбандии ғайримустақимро тавсиф кунанд ва самаранокии онро дар давраҳои гуногуни таърихӣ арзёбӣ кунанд;

- таҳқиқоти муқоисавии моделҳои хориҷии андозбандии ғайримустақим бо мақсади ошкор намудани татбиқи эҳтимолии онҳо дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд;

- пешниҳодҳо доир ба тақмили низоми андозбандии ғайримустақим дар шароитҳои имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таъмини пурраи воридоти андозҳои ғайримустақим ба низоми буҷети кишвар таҳия карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- муайян гардидани моҳият ва нақши андозҳои ғайримустақим дар низоми андоз ва ошкор карда шудани бартарию камбудии онҳо нисбат ба андозҳои мустақим;

- мурааттаб шудани марҳилаҳои асосии таҳаввулоти андозбандии ғайримустақим ва хусусиятҳои хоси он дар давраҳои таърихии муайяншуда;
- таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи андозбандии ғайримустақим имкон дод ки дар бораи дурнамои истифодаи он дар низоми андози ҷумҳурӣ хулоса бароварда шавад;
- ошкор намудани механизми таъсири андозбандии ғайримустақим ба ММД ва даромадҳои буҷетӣ, ки пешгӯӣ намудани таъсири андозҳои ғайримустақимро ба ҳаҷми талаботи маҷмӯӣ ва суръати рушди иқтисодӣ дар шароити рақобати комил ва дар шароити муносири иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад;
- инъикоси нақши афзояндаи андозбандии ғайримустақим ва мавқеи он дар марҳалаи ба модели рушди индустриалӣ-инноватсионӣ гузаштани иқтисоди миллӣ;
- таҳияи пешниҳодҳо доир ба тақмили низоми андозбандии ғайримустақим дар шароитҳои имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таъмини пурраи воридоти андозҳои ғайримустақим ба низоми буҷети кишвар.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Диссертатсия аз ҷиҳати назариявӣ бо фарогирии муқаррароти назариявӣ ва методологии асоснокшуда аҳамиятнок буда, дар оянда ба инъикоси ҳаматарафаи назарияи андоз бо мақсади омӯзишу таҳлили андозбандии ғайримустақим ва таъсири он ба талаботи маҷмӯӣ, инчунин ба суръати афзоиши иқтисодӣ дар шароитҳои рақобати солим мусоидат мекунад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот ҷанбаҳои зеринро дар бар мегирад:

1) муқаррароти методии таҳияшуда имкон медиҳанд, ки дараҷаи таъсири андозҳои ғайримустақим ба ҳаҷми талаботи маҷмӯӣ ва суръати афзоиши иқтисодӣ дар шароити рақобати солим дар сатҳи микро – мезо ва макроиқтисод баҳо дода шавад;

2) тавсияҳои амалӣ оид ба такмили минбаъдаи механизми ситонидани андозҳои ғайримустақим ва идоракунии онҳо марбут ба иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудаанд.

Муқаррарот ва тавсияҳои методӣ метавонанд аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ ҳангоми таҳияи ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии марбут ба идоракунии андоз ва андозбандӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо гузаронидани таҷрибаҳо, фароҳам овардани ҳаҷми кофии маводҳои таҳқиқотӣ, таъмини дақиқии маълумотҳои зарурӣ, дар асоси омор коркард шудани натиҷаҳои кори илмӣ ва интишорот тасдиқ мегардад. Асоснокии хулоса ва тавсияҳоро таҳлили илмӣ таҳқиқотҳои назариявӣ-таҷрибавӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо ташкил медиҳад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз: банди 2.4. «Пешгӯӣ ва банақшагирии буҷетӣ ва андоз дар шароити иқтисоди бозорӣ»; банди 2.5. «Танзими андозии бахшҳои иқтисодиёт»; банди 2.9. «Асосҳои концептуалӣ, афзалиятҳои сиёсати андоз ва самтҳои асосии ислоҳоти низоми андози муосир»; банди 3.14. «Назария, методология ва мафҳумҳои асосии андозбандии субъектҳои соҳибкорӣ»; банди 3.15. «Оптимизатсияи портфели андозии субъектҳои соҳибкорӣ» мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Муаллифи кори илмӣ бо мақсади иҷрои пурраи нақшаи диссертатсия дар ҳамаи давраҳои таҳқиқот, аз ҷумла дар интиҳобу асосноккунии мавзӯ, инъикоси мубрамияти он, шарҳи ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқот бевосита иштирок кардааст. Саҳми унвонҷӯ дар таҳия ва пешниҳоди муқаррароти назариявӣ оид ба андозбандии ғайримустақим, таъсири он ба ҳаҷми талаботи маҷмӯӣ ва суръати рушди иқтисодӣ дар шароитҳои рақобати комил ва иқтисоди муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон равшан ба назар мерасад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Хулоса ва натиҷаҳои рисолаи мазкур дар конференсияву семинарҳои илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ (солҳои 2018-2024) борҳо муҳокима шуда, муқаррароти алоҳидаи диссертатсия ба Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст ва мавриди истифода қарор дода шудааст. Чунончи, натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» бахшида ба “Солҳои рушди саноат” (2022 - 2026) (ш. Душанбе, 1-уми апрели соли 2024); «Афзалиятҳои рушди баҳши молиявӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ», бахшида ба Рӯзи кормандони мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, 7-уми декабри соли 2023); «Тоҷикистон дар низоми муосири муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқӣ» (ш. Душанбе, 26-уми ноябри соли 2021) ва ғайра маъруза ва таъйид шудаанд.

Интишор аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муаллифи диссертатсия аз натиҷаи кори таҳқиқотии худ 12 мақолаи фарогири мавзӯи мавриди назарро нашр кардааст (дар ҳаҷми 6,1 ҷ.ҷ.), аз ҷумла 5 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Муқаддима, се боб, хулоса ва тавсияҳо сохтори диссертатсияро ташкил медиҳанд ва рӯйхати адабиёти истифодашуда 230 номгӯйро дар бар мегирад. Кори илмӣ дар ҳаҷми 182 саҳифаи ҷопи компютерӣ таҳия гардида, дар он 14 ҷадвал, 7 расм, 5 диаграмма ва 3 замима ҷой дода шудаанд.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ – МЕТОДОЛОГИИ АНДОЗБАНДИИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ

1.1. Таҳаввули ақидаҳои илмӣ оид ба моҳияти иқтисодӣ ва вазифаҳои андоз

Муносибатҳои андозӣ ба шакли андозҳои пулӣ дар натиҷаи пайдошудани давлат дар як вақт ба миён омадаанд. Ин, албатта, табиӣ мебошад, чунки давлат бе захираҳои молиявӣ вучуд дошта наметавонад.

Пайдоиши шаклҳои давлатдорӣ ва дар ин замина, низоми андозу андозситонӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна ба охири ҳазораи III пеш аз милод рост меояд, ки дарбаргирандаи оғози ҷараёни ғурупошии ҷомеаи ибтидоӣ аст. Шаклҳои нахустини давлатдорӣ дар намуди пароканда, аммо муттаҳид дар атрофи ягон иншооти обрасони ҳамшафат дар доираи як қабилai алоҳида амал мекарданд. Дар он даврони пуртазод, ки марзҳои давлат ноустувор буданд ва инфрасохтор рушди доимиро талаб мекард, онҳо нақши калидӣ доштанд. Ҳамзамон, онҳо дар ҳимояи давлат ба пешрафти он сахм мегузоштанд, кори бефосилаи системаҳои обтаъминкуниро таъмин ва дар сохтмони иншооти нав иштирок мекарданд, ки ба таҳкими давлат ва баланд бардоштани некуаҳволии мардум мусоидат мекард. Баъдтар ҷараёни муттаҳидгардонии давлатҳо дар як маркази муайян ва ташкили давлати бузург дар ин замина ба вучуд омад. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, дар он давра давлатҳои «Хоразми бузург» (иттиҳодияи қабилаҳои эронии шарқӣ), Шоҳигарии Бохтар - мавзеи пайдоиши зардуштия ва навишташудани баъзе бахшҳои Авесто вучуд доштанд. Нахустин давлати бузург дар таърихи башарият давлати Элам мебошад, ки дар минтақаи ҷанубу ғарбии Эрон дар нимаи дууми ҳазорсолаи III пеш аз милод пайдо шудааст [45, с. 91].

Бинобар ин, андоз ва андозбандӣ дар Осиёи Миёна аз охири ҳазораи III то милод бо пайдоиши давлат ба вучуд омаданд. Хусусияти хоси ин давра дар

он буд, ки нахустин ташкилотҳои давлатмонанди Осиёи Миёна, ки то ворид шудан ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён (асри VI пеш аз милод) на давлатҳои ғуломдорӣ, балки давлатҳои мустақили истибдодии дорои тарзи истеҳсолоти «осиёӣ» буданд. Ҳатто фармонфармоии давлатҳои муқтадири ҷаҳон (Ҳахоманишиён, Юнониён, Форсҳо) тарзи хоҷагидорӣи Осиёи Миёна, тарзи истеҳсоли осиёиро, ки дар он аз замонҳои қадим вучуд дошт, аз байн бурда натавонистанд. К. Маркс ин гуна давлатҳоро тавсиф намуда, қайд кардааст, ки онҳо шаклан ба ҳамдигар монанданд, барҳам бихӯранд ҳам, боз ба ҳамон шакл аз нав ба миён меоянд ва ҳатто номашон тағйир намеёбад. Ба сохтори ин гуна давлатҳо ҳеҷ гуна ҳодисаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ таъсир расонида наметавонистанд. [68, с. 371]

Тарзи истеҳсолоти «осиёӣ»-ро таҳлил намуда, Т.С. Исломов, С.М. Шукуров чунин хусусиятҳои асосии онро қайд мекунанд:

- моликияти давлат будани замин ва иншооти обрасон;
- бевосита аз ҳисоби омилҳои воқеӣ ва табиӣ таъмин намудани маҳсулнокии меҳнат, яъне то ҳадди имкон ба кор андохтани «мошинаи атокардаи табиат» - замин;
- тавассути мақомоти иттиҳодия то ҳадди имкон ситонидани рента-андоз аз истеҳсолкунандагони асосӣ, ба корҳои ҷамъиятӣ ҷалб намудани онҳо. [144, с. 45]

Шакли асосии андоз, мувофиқи тарзи истеҳсолоти «осиёӣ», ин рента-андоз аз истеҳсолкунандагони асосӣ, инчунин ба корҳои ҷамъиятӣ ҷалб намудани онҳо мебошад.

Нахустин маротиба оид ба фаъолияти хоҷагидорӣ ва аз лиҳози назариявӣ асосноккунии масъалаҳои категорияҳои иқтисодӣ, аз ҷумла андозҳо, дар асари олимони давраи қадим Аристотел, Ксенофонт ва дигарон ақидаҳо баён шудаанд. [73, с. 178]

Дар асрҳои миёна, ки равишҳои фалсафӣ, теологӣ ва сиёсӣ бартарӣ доштанд, ба омӯзиши принципҳои иқтисодӣ бештар ба ахлоқу одоби насронӣ таъя мекарданд. Масъалаҳои иқтисодиро аз нуқтаи назари таълимоти

насронӣ оид ба адолат баррасӣ намуда, дар китоби худ «Илоҳиёти умумӣ» файласуф ва илоҳиётшиноси маъруф Фомаи Аквинӣ (1226 - 1274) андозро ҳамчун як шакли ҳукукии ғоратгарӣ шарҳ додааст. [42, с. 166] Ин тафсири Аквинӣ нисбат ба андоз зарари моддӣ ба афроди супоранда будани ин амалро нишон медиҳад. Ҳамин тавр, дар аксар мавридҳо ин тафсиrho аввалин мафҳуми андоз ҳисоб мекунад.

Дар Шарқ нахустин рисолаи ба молиёти давлатӣ бахшидашуда ин «Китоб-ал-хироч»-и Қозӣ Абуюсуф - шогирди аршади Имом Абӯҳанифа мебошад, ки дар асоси гуфтаҳои Имоми Аъзам дар асри VIII таълиф ёфтааст. То асри XIII зиёда аз 20 рисолаи калонҳаҷм оид ба андозситонӣ, тартиби бароҳмонии молиёти давлатӣ, уҳдадориҳои андозии раъият ва муносибатҳои андозии байни давлату раъият аз тарафи ниёғони мо навишта шудааст. [193, с. 7]

Дар асри XIII олими бузурги тоҷик Н. Тӯсӣ дар таҳқиқоти алоҳидаи худ ба масъалаҳои андоз ва андозбандӣ дар ҷамъияти феодалӣ диққат додааст. Аз ҷумла, дар асари худ «Молиёт», ки дар он қариб зиёда аз 30 намуди андозҳо оварда шудааст, асоси сиёсати молиявии давлати феодалиро дида мебарояд. [53, с. 159]

Масъалаҳои андозбандӣ дар ҷамъияти деринаи феодализм дар мисоли Аморати Бухоро дар як қатор асарҳои бадеии С.Айнӣ, аз ҷумла «Одина», «Ёддоштҳо» мавриди таҳлил қарор гирифта, бештар аз 100 навъи андозҳои мухталиф дар аҳди Аморати Бухоро ба тасвир омадааст, ки дар он давра низоми мураккаби бочу хирочи ғайримустақим, молиёт ва дигар уҳдадориҳо амал мекард. [54, с. 296]

Таъсиси низоми иқтисодии капиталистӣ дар Аврупо боиси бозбинии афкори молиявӣ гардида, ба таври мушаххас омӯхтани моҳияти андозҳо, асоснокнамоии принципҳои андозбандӣ замина фароҳам овард. Дар ин роҳ қадамҳои аввалинро меркантилистон гузоштанд.

«...давлат ба ҳама чиз даст дароз мекунад: ба хурдтарин ҷузъиёти тарзи ҳаёти тобеони худ дохил мешавад ва боварӣ ҳосил мекунад, ки ҳар кас дар

хӯрок ва сару либос молу мулк ва вазъи иҷтимоии худро дар назар дорад», [85, с.63] - омадааст дар рисолаҳо оид ба идоракунии давлатӣ дар давраи оғози капитализм (асри XVII).

Зимнан, дар ибтидои рушди худ шаклҳои капиталистии хоҷагидорӣ талабгори дастгирии давлат буданд, вале фаъолияти худро мустақкам намуда, онҳо тадриҷан сатҳи вобастагии худро ба роҳбарии давлат пасттар карданд. Зеро даҳолати давлат ба рушди минбаъдаи шаклҳои капиталистии хоҷагидорӣ монеа мегузошт. Дар ин замина, идеологияи либерализми иқтисодӣ ба вучуд омад, ки мувофиқи мафкураи он, давлат уҳдадор аст, ки танҳо ба рушди иқтисодӣ шароитҳои мусоид фароҳам орад, вале ба фаъолиятҳои истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва молиявии субъектҳои худ набояд даҳолат кунад. Ин андешаро бори аввал физиократҳо зимни таҳқиқи характери объективӣ доштани қонунҳои иқтисодӣ пешниҳод намуда буданд, ки он мавқеи устувор касб карда, дар солҳои баъдӣ (дар асри XIX ва ҳатто асри XX) мувофиқи мақсад доништа мешуд. Намунаи намоёни он андози ягона аз рентаи замин аст, ки он аз тарафи иқтисодшиноси амрикоӣ Генри Чорч (1839-1897) дар нимаи дуюми асри XIX пешниҳод гардид.[224, с.123-130]

Физиократҳо, яке аз аввалин иқтисоддонҳое, ки андозбандиро амиқ омӯхтанд, андозҳоро ба ду категорияи асосӣ тақсим карданд: мустақим ва ғайримустақим. Ин тақсимоат ба фаҳмиши онҳо дар бораи он, ки чӣ гуна андозҳо аз як субъекти иқтисодӣ ба субъекти дигар интиқол дода мешаванд, асос ёфтааст. Ба ақидаи физиократҳо, андозҳои мустақим пардохтҳои ғайриқонунӣ буданд, яъне андозҳое, ки бе иҷозати зарурӣ ситонида мешуданд. Ин мафҳум аз фаҳмиши муносири андозҳои мустақим ба таври назаррас фарқ мекард. Андозҳои ғайримустақим, ба нуктаи назари физиократҳо, бештар пардохтҳои интиқоли буданд, яъне тақсимоати захираҳо аз як субъекти иқтисодӣ ба субъекти дигар тавассути низоми андоз мебошад. Он, инчунин, бо таърифи муносири андозҳои ғайримустақим мувофиқат намекунад. Бояд қайд кард, ки мафҳумҳои физиократҳо дар бораи

андозҳо дар заминаи таърихӣ ташаккул ёфтаанд ва ба назарияҳои муосири иқтисодӣ комилан мувофиқат намеkunанд. Бо вуҷуди ин, ғояҳои онҳо дар бораи андозҳои мустақим ва ғайримустақим барои таҳқиқоти минбаъдаи андозбандӣ замина гузоштанд. Мувофиқи таълимоти физиократҳо, андози замин ғайриинтиқоли буда, он ухдадорӣ доимии соҳибони замин ба шумор мерафт. Бинобар ин, ба сифати андози ягона муқаррар намудани он ҳамчун ба қатори андозсупорандагон дохил кардани ашроф ва рӯҳониён маънидод карда мешавад.[35, с.496]

Яке аз намоёндагони шинохтаи мактаби физиократҳо иқтисодшиноси франсуз Ф. Кенэ (1694-1774) аз ҳама пеш дар ҷадвали иқтисодии тартибдодаш, ки *Tableau Economique* [41, с.43] ном дорад, алоқаи байни андозҳо ва ҷараёни тақрористеҳсолро масъалагузорӣ кардааст. Ҳарчанд он аз фарзияе беш набуд, вале аз замони худ пеш гузашта, вазифаи танзимгари молиявии давлатро барои таҳқиқоти илмӣ заминагузорӣ кардааст.

Иқтисодшиноси англис В. Петти (1623-1687) дар асарҳои концепсияи тартиби табииро дар андозбандӣ баррасӣ кардааст. Тавре номбурда дар асараш «Арифметикаи сиёсӣ» менависад, «..он чизеро, ки бояд танҳо аз тарафи табиат, урфу одатҳои қадима ва созиши умумибашарӣ идора мешуд, қонун танзим мекунад»[83, с.24]. Петти дар таълифоти худ дар атрофи андозҳо ва пардохтҳо сухан ронда, ҳароҷоти давлатро ба шаш соҳа тақсим кардааст: соҳаи мудофия, соҳаи ҳукумат, соҳаи адлия, соҳаи маориф, соҳаи нигоҳубини یتимону маъйубон ва соҳаи инфрасохтор.» [83, с.11-13]

Таҳаввули концепсияҳои фалсафии давлат ва ҳуқуқ ба арзёбии моҳияти андозҳо оварда расонд. Агар қаблан андозҳо аксар вақт ҳамчун яктарафа бозпас гирифтани ҳисобида мешуданд, пас назарияҳои нав хусусияти мутақобилаи онҳоро таъкид меkunанд: шахрвандон андоз месупоранд ва давлат ба онҳо хидматҳои муайян мерасонад. Ин ақида бори аввал аз тарафи файласуфи англис Т. Гоббс (1588-1679) дар асараш "Левиафан" ба миён гузошта шуд. Тибқи ин нуқтаи назар, ҳокимияти давлатӣ аз эҳтиёҷоти ҷомеа ба сулҳ ва субот ба вуҷуд омадааст. Барои таъмини кори бефосилаи дастгоҳи

давлатӣ қарор дода шуд, ки захираи умумии молиявӣ, ки фонди давлатӣ ё фискалӣ номида мешавад, таъсис дода шавад. Дар ин замина, андозҳо аз пардохтҳои ихтиёрӣ иборат буда, қимат ё нархе мебошанд, ки бар ивази он хизматрасониҳои иҷтимоии давлат харида мешаванд.[70, с.39]

Бо ин тартиб ақидае баён гардид, ки он дар оянда дар низоми андозбандии мутаносиби даромад таҷассум ёфт. Ин ақидаҳоро файласуфи фаронсавӣ К. Монтеске (1689-1755) бештар тақвият дода, андозро ҳамчун «...хиссае, ки ҳар як шаҳрванд аз моликияти худ медиҳад, то ба ин восита ҳимояи моликияти боқимондаи худро таъмин намояд ё имконияти истифодаи сарфакоронаи онро фароҳам орад», маънидод мекунад.[85, с.59]

Концепсияҳои баррасишаванда идеяи мубодилаи мутақобилаи байни давлат ва шаҳрвандонро инъикос мекунанд. Тибқи назарияи шартномаи иҷтимоӣ, одамон ба ивази ҳимояи ҳуқуқҳои худ як қисми ваколатҳои худро ба давлат месупоранд. Назарияи шартномаи фискалӣ ин идеяро тақмил медиҳад ва таъкид мекунад, ки андозҳо ҳаққи хизматрасонии давлатӣ мебошанд, яъне ин як навъ мубодилаи арзишҳо мебошад. Ҳамин тавр, оид ба моҳияти андозҳо дар давраи тоқлассикӣ муқаррароти муҳимми назариявӣ таҳия ва пешниҳод гардиданд.

Файласуф ва иқтисоддони шотландӣ Адам Смит яке аз асосгузори иқтисоди сиёсии классикӣ нақши андозҳоро дар ҷомеа таҳлил кардааст. Тибқи назарияи ӯ, андозҳо як навъ пардохти шаҳрвандон барои хизматрасониҳои аз ҷониби давлат пешниҳодшуда мебошанд. Аммо, бо назардошти концепсияи ӯ дар бораи меҳнати самаранок ва бесамар, А. Смит хароҷоти бесамари давлатиро танқид карда, онро бори иқтисодиёт ҳисобидааст. Баръакси физиократҳо, ки ба андоз аз замин тамаркуз мекарданд, А. Смит таъкид кардааст, ки бори андоз байни ҳамаи омилҳои истеҳсолот: замин, меҳнат ва сармоя тақсим карда мешавад. Дар ҳақиқат, А. Смит меҳнатро ба самаранок ва бесамар тақсим кардааст. Аммо ин тақсимоат ба он ишора мекард, ки бевосита неъматҳои моддӣ (меҳнати пурмахсул) эҷод мекунад ва он чизе, ки эҷод намекунад (меҳнати бесамар). Ба ақидаи ӯ,

хизматчиёни давлатӣ аксар вақт ба категорияи коргарони бесамар дохил мешуданд, зеро ғаёлияти онҳо бевосита арзишҳои моддӣ эҷод намекард. А. Смит эътироф кард, ки давлат хизматрасониҳои муайянеро, ба монанди ҳифзи моликият, тартиботи ҳуқуқӣ ва инфрасохтор пешниҳод мекунад. Аммо ӯ бесамар будани хароҷоти зиёди давлатӣ ва даҳолати аз ҳад зиёди давлатро ба иқтисодиёт танқид кард. А. Смит боварӣ дошт, ки андозҳо бори гарони ҷомеа мебошанд. Аммо ӯ онҳоро танҳо ҳамчун зарари ҳолис ҳисоб намекард. Ӯ дарк мекард, ки сатҳи муайяни андозбандӣ барои ғаёлияти давлат зарур аст. Ҳамин тариқ, гарчанде ки Смит давлат ва андозбандиро танқид мекард, андешаи ӯ назар ба изҳороти ибтидоӣ хеле нозуктар буд. Тавре ӯ қайд мекунад, аз ҳисоби андозҳои дуруст танҳо хароҷоти ниғаҳдории қудрат ва мудофияи давлатро пардохтан мумкин аст.[91, с.518-521]

А. Смит дорои як тарзи ҷолиби принципҳои андозбандӣ мебошад, ки дар яке аз чор принципҳои машҳури андозии ӯ чунин баён шудааст: «Шаҳрвандони давлат бояд ба қадри имкон, мувофиқи қобилият ва тавоноии худ дар нигоҳдории ҳукумат ширкат варзанд, яъне аз рӯйи даромаде, ки онҳо дар зери сарпарастӣ ва ғимояи давлат ба даст меоранд».[91, с.132]

Иқтисодшиноси англис Д. Рикардо ба мисли А. Смит хароҷоти давлатро бесамар дониста, нақши андозҳоро дар ҷомеа бо вазифаи молиявӣ маҳдуд мекард. Зиёда аз ин, Рикардо ин пардохтҳои ҳатмиро ба як бади ногузир муайян карда, бовар дошт, ки онҳо ба раванди ташаккул ва андӯшти сармоя ҳалал мерасонанд. Ба ақидаи ӯ, «Ҳеҷ гуна андозе нест, ки тамоюли кам кардани пасандозҳо надошта бошад, зеро ҳеҷ гуна андозе нест, ки онро ба таъхир андохтани истеҳсолот ва боиси ҳамон гуна оқибатҳои бади ҳоку иқлим, паст шудани малака ё меҳнатдӯстӣ, бад шудани ҳолати низоми тақсимои меҳнат ё талафи баъзе техникаи муфид баррасӣ накунем».[91, с.130]

Тарафдори идеяи рафти табиӣ корҳо, инчунин иқтисодии фаронсавӣ Ж.Б. Сей (1767-1832) буд. Ӯ дар пайи Д. Рикардо андозҳоро бад ҳисоб карда, қайд мекунад, ки «...баръакси баҳши хусусӣ, ки дар он пул гардиш карда,

арзишҳои нав эҷод мекунад, маблағҳои ба давлат дар шакли андоз додашаванда аксар вақт ҳамчун имконияти аздастрафта барои сармоягузориҳои хусусӣ ва соҳибкорӣ ҳисобида мешаванд».[106, с.174] Ҳарчанд андозҳо, ба гуфтаи Ж.Б. Сей, нақши созандаро иҷро намекунанд, аммо сарфи зарурии нуруест, ки барои ҳар як давлат лозим аст. Чизи асосӣ, ба фикри ӯ, ғоиданокӣ аст. Аз ин рӯ, сарфи назар аз он ки хизмати давлатро ба соҳаи истеҳсолоти моддӣ нисбат додан мумкин нест, онҳо, инчунин метавонанд ғоидаовар бошанд. Ин ақида дар фаҳмиши моҳияти иқтисодии андозҳо як қадами муҳиме ба пеш буд.

Дар асри XVIII идеяи андоз ҳамчун мукофоти суғурта пайдо шуд. Пайравони он боварӣ доштанд, ки давлат ҳамчун як намуди ширкати суғурта амал мекунад. Бо супурдани андоз шахрвандон ғӯё ба давлат шартномаи суғурта мебанданд, то ҷону молу мулки худро ҳифз кунанд. Дар асри XIX ин идеяро ходими давлатии Фаронса А.Тьер (1797-1877) ба назария табдил дод, ки пайравони худро дар шахси Ҷ.Р. Мак-Куллох (1789-1864) ва ҷанде дигарон пайдо кард. Таърифҳои андози пешниҳодкардаи онҳо, инчунин ҷонибдорони идеяи шартномаи фискалӣ ба идеяи пайдоиши шартномавии давлат асос ёфтаанд.

Аз ҷониби Ҷ.Р. Мак-Куллох таъсири мусбати андозҳо ба истеҳсолот эътироф карда мешавад. Ӯ тасвири афзоиши беандозаи сарвати Англияро дар солҳои 1688-1817 кашида, қайд кард: «А. Смит фаромӯш кард, ки афзоиши андозҳо ба миллат ҳамон гуна таъсири саҳт мерасонад, чӣ тавре ки шахс оилаи худро ё хароҷоти зарурии худро зиёд мекунад».[85, с.177] Андозҳо, ба қавли Ҷ.Р. Мак-Куллох, ангезаи меҳнатдӯстӣ, кордонӣ ва заковат буда, инчунин «...руҳи иқтисодиётро, ки мо барои бо воситаҳои камтар тавоно инкишоф додани он беҳуда кӯшиш мекардем, боло мебардорад».[49, с.178].

Иқтисодшиноси англис Ҷ.С. Милл (1806-1873) дар асараш «Асосҳои иқтисоди сиёсӣ» (1848) пайдории ҳукуматро бе ситонидани андозҳо номумкин дониста, қайд мекунад, ки шахрвандон бояд як ҳиссае аз даромади худро ҳамчун қурбонӣ ба ҳукумат диҳанд. Тавре ӯ менависад: «...таъмини

баробарӣ дар низоми андозбандӣ ҳамчун принципи сиёсат пешниҳоди баробари қурбониҳоро тақозо мекунад. Зеро ҳадаф аз ситондани андозҳо пӯшондани хароҷоти давлат аст, ки набояд боиси нороҳатии андозсупорандагон гардад».[75, с.137] Инчунин дар асарҳои Ҷ.С. Милл масъалаҳои баробарӣ дар андозбандӣ, андозҳои афзоянда, фарқи андозбандии даромад вобаста ба манбаи андоз ва масъалаҳои дигар дар ҷанбаҳои гуногун инъикос шудаанд.

Ақидаи таъмини баробарӣ дар низоми андозбандиро иқтисодшиноси немис А. Вагнер (1835-1917) дар асарҳои худ тақвият дода, қайд мекунад, ки тақсимои андоз, новобаста ба қисми хароҷоти буҷет, мувофиқи мақсад аст. Номбурда дар таҳқиқоти худ принципҳои софи фиксалии андозбандиро аз принципҳои иҷтимоӣ-сиёсии он фарқкунанда меҳисобад. Зеро принципи фискалӣ аз тахмини дуруст будани тақсимои даромад бармеояд ва истифодаи андози мутаносибро дар назар дорад. Вале, баръакси ин, принципи иҷтимоӣ-сиёсӣ аз давлат тақозо мекунад, ки тақсимои даромади ба шарофати бозор ва институти мерос муқарраргардида бо татбиқи андози афзоянда ислоҳ карда шавад.[226, с.64] А. Вагнер, инчунин муаллифи қонуни маъруф ва мавриди баҳси зиёд дар бораи афзоиши хароҷоти давлатӣ (қонуни Вагнер) мебошад, ки тибқи он «...дар оянда қисми муҳимми ниёзҳои иҷтимоии миллати мутамаддин аз ҷониби давлат, на бо ёрии дигарон – хоҷагиҳои коллективӣ хусусӣ қонеъ гардонида мешавад». [70, с.150]

Дар назарияи андоз маржиналистҳо (В. Чевонс, А. Коэн-Стюарт, Ф. Эдчуорт, Т. Карвер, Э. Сакс ва ғ.) мавқеи махсусро ишғол мекунанд, ки ғояҳои судмандро дар бораи ғоидаи маржиналӣ таҳия ва паҳн кардаанд. Эътирофи васеи ин консепсияҳо як лаҳзаи гардиш дар таърихи афкори иқтисодӣ буд, ки гузаришро аз иқтисоди классикӣ ба неоклассикӣ нишон дод. Равиши неоклассикӣ таҳлили рафтори инфиродӣ, ба ҳадди аксар расонидани ғоида ва интиҳоби маҳдудияти захираҳоро дар маркази диққат қарор дод. Дар асоси ин принципҳо, иқтисоддонҳо ба таҳқиқи он шуруъ карданд, ки чӣ гуна сарбории андозро барои кам кардани таҳриф дар

иқтисодиёт ва ба даст овардани некуахволии иҷтимоӣ ба таври мураттаб тақсим кардан мумкин аст. Рушди минбаъдаи ин ғояҳо ба пайдоиш ва афзоиши босуръати назарияи андозбандии оптималӣ дар нимаи дуоми асри XX оварда расонд, ки дар ташаккули сиёсати муосири андоз нақши калидӣ бозид. Ин назария таҳлил мекунад, ки чӣ гуна андозҳо метавонанд ба ҳавасмандгардонии меҳнат, сармоягузорӣ ва истеъмоли таъсир расонанд ва ин барои ислоҳоти зиёди низомҳои андоз дар кишварҳои гуногун асос шудааст. Иқтисодшиноси голландӣ А. Коэн-Стюарт аз мафҳуми ғоидаи ниҳой истифода бурда, соли 1889 идеяи қурбонии мутаносибро дар андозбандӣ (мутаносиб ба ғоидаи умумии тарафҳо) асоснок кард ва формулаи шкалаи муътадил прогрессивии андозро ба даст овард. [228, с.48-71]

Ба нуқтаи назари бисёре аз назариячиён, ба зиммаи давлат як қатор вазифаҳои муҳиме гузошта мешаванд, ки рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеаро бе иҷрои ин вазифаҳо таъмин кардан номумкин аст. Бинобар ин, андозҳо зарурати объективӣ дошта, таъсири на танҳо манфӣ, балки мусбати (ҳавасмандкунандаи) онҳо ба истеҳсолоти миллий эътироф карда шавад. Классикҳо ғоида, иҷора ва музди меҳнатро сарчашмаҳои асосии андоз дониста, вазифаҳои асосии андозҳоро низ муайян намудаанд, ки то ба имрӯз боқӣ мондаанд.

Масъалаҳои гузоштаи классикони иқтисоди сиёсӣ дар соҳаи андозбандӣ ба як риштаи мустақили илмӣ - илми молиявӣ табдил ёфтанд. Омӯзиши нақши давлат дар тақсими захираҳо, андозбандӣ ва сиёсати буҷетӣ хусусияти мунтазам ва илмӣ пайдо кард. Ғояҳои онҳо ҳамчун заминаи назариявӣ барои таҳқиқоти минбаъда дар ин соҳа хизмат карданд, ки боиси таҳияи консепсияҳои муосири бори андоз ва адолати низоми андоз гардид. Иқтисоддонҳо, ба монанди Адам Смит ва Давид Рикардо принципҳои асосии андозбандӣ гузоштанд, ки то имрӯз дар илми молиявӣ рушд мекунанд. Ин таҳқиқотҳо барои ташаккули сиёсати андоз, ки ба суботи иқтисодӣ ва рушд нигаронида шудааст, асос гардиданд. Масъалаҳои адолат ва самаранокии андозбандӣ низ ба миён гузошта шуданд. Эътироф кардани он ки қонун

кардани баъзе ниёзҳо на танҳо бо кӯшишҳои инфиродӣ, балки амали дастаҷамъиро талаб мекунад, ки ба ташаккули назарияи талаботи дастаҷамъӣ оварда расонд. Ин назария маъноӣ онро дорад, ки неъматҳои ҷамъиятӣ, ба монанди мудофия, маориф ва инфрасохтор мавҷуданд, ки бо сабаби тақсимопазирии онҳо ва имконинопазирии истисно кардани касе аз истифодаи онҳо аз ҷониби бозор самаранок таъмин карда намешаванд. Назарияи талаботи коллективӣ зарурати андозбандиро барои маблағгузорию чунин неъматҳо асоснок мекунад, зеро танҳо давлат метавонад онҳоро дар ҳаҷми зарурӣ таъмин кунад. Ҳамин тариқ, андозҳо воситаи муҳим барои ҷамъоварию маблағ барои эҷод ва нигоҳ доштани молҳои ҷамъиятӣ мегарданд, ки ба рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунанд.

Яке аз намояндагони мактаби иқтисодшиносони немис Л. Штейн (1815-1890) бори аввал далелҳои ҷиддиро барои тасдиқи хусусияти истехсолӣ доштани хароҷоти давлатӣ пешниҳод кард.[230, с.28-36] Инчунин ӯ ба мафҳуми неъматҳои ҷамъиятӣ ва нокомии бозор таъриф дода, қайд мекунад, ки бо мурури замон вазифаҳои давлат тағйир ёбанд ҳам, вале онҳоро ба сифр баробар кардан нашояд. Аз нуқтаи назари Штейн, андозҳо ифодагари истеъмоли самаранокӣ сармоя мебошанд. Андозҳо ба мисли ҳамагуна дигар хароҷоти истехсолӣ ба хароҷоти истехсолот дахл доранд, ки минбаъд ба зиммаи истеъмолкунандагон гузошта мешаванд. Аммо хизматрасонии давлатӣ самаранокӣ меҳнатро баланд мебардорад ва ба ин восита, андози супоридаи шаҳрвандон баргардонда мешавад.

Оид ба ҷанбаҳои фаъолияти давлат ва нақши ҳоси иқтисодии он намояндагони мактаби молиявии Италия фикру мулоҳизаҳоро баён кардаанд. Чунончи, арбоби ҷамъиятӣ ва молияшинос Ф. Нитти (1868-1953) иқтисоди хусусиро асоси иқтисод ва давлатро сохтори болоии он меҳисобад. Аз рӯйи нуқтаи назари Нитти, фаъолияти давлат айнан бо рушди иқтисод муайян мегардад. Аммо иқтисод бе мусоидати давлат ҳавасмандии кофиро барои рушди минбаъда дастрас карда наметавонад. Барои мисол, «... истифодаи буг ва қувваи барқ, корбурди телеграфи электрикӣ ба таври васеъ» танҳо ба

шарофати хароҷоти зиёди давлат имконпазир гардид.[79, с.18] Ин, аз нигоҳи Нитти, ба афзоиши ҳиссаи маҳсулоти миллӣ оварда расонд, ки он ба воситаи низоми андозбандӣ тақсим карда мешавад. Нитти концепсияи "хизматрасонии тақсимнашавандаи давлатӣ"-ро пешниҳод намуд, ки мувофиқи он эҳтиёҷоти дастаҷамъӣ ба воситаи ҷамъоварии андозҳо қонё карда мешавад.[79, с.241]

Андозҳоро бо мақсади расондани таъсири назаррас ба тичорат сабуктар кардан мумкин аст, то ин ки сарбории онҳо ба зиммаи пардохткунандагоне, ки қонун муқаррар намудааст, наафтад. Ин масъаларо, ки барои илми молиявии муосир принципан муҳим аст, бори аввал иқтисодчии амрикоӣ Э. Селигман (1861-1939) дар монографияи «Тағйирёбӣ ва паҳншавии андозбандӣ» (1892) ҳаматарафа таҳқиқ кардааст. Мафҳуми «баргузоштан»-ро ӯ аз нуқтаи аввал ба нуқтаи ниҳоии он гузаштани бори андоз медонад, ки дар он ҷо тақсимои ниҳоии сарборӣ, доираи воқеии амал, ҳодиса муқаррар карда мешавад. Истилоҳоти таҳиякардаи ӯ то имрӯз истифода мешавад (масалан, асари машҳури А. Харбергерро номбар кардан мумкин аст, ки ба проблемаи доираи андозҳо дар доираи модели умумии мувозинат бахшида шудааст). [79, с.243]

Ҳамин тавр, дар ибтидои асри XX таҳаввули ақидаҳо оид ба моҳияти иқтисодии андозҳо як қатор марҳилаҳоро тай намуд. Э. Селигман дар «Очеркҳои андозбандӣ» (1895) хусусиятҳои таҳаввули ақидаҳоро оид ба моҳияти иқтисодии андозҳо тавсиф намуда, қайд мекунад, ки «Дар ибтидо идеяи тухфа ҳукмрон аст. Дар асрҳои миёна ҳукумат аз шахсони алоҳида тухфа мегирифт. Дар марҳилаи дуюм ҳукумат аз мардум дастгирӣ карданро ҳоксорона хоҳиш намуд. Дар марҳилаи сеюм пешниҳоди ёрӣ ба давлат ба назар мерасад. Дар марҳилаи чорум пешниҳоди қурбонӣ аз тарафи шаҳрвандон ба давлат пайдо шуд. Акнун шаҳрванд ба манфиати ҷамъият чизеро қурбон мекунад. Дар марҳилаи панҷум ҳисси уҳдадорӣ пардохткунанда ташақкул меёбад, яъне ӯ масъулиятро эҳсос мекунад. Идеяи маҷбуркунии давлат танҳо дар марҳилаи шашум пайдо мешавад. Дар

марҳилаҳои ҳафтум ва ҳаштум идеяи сахмия ё меъёри муайян ба назар мерасад, ки он, новобаста ба иродаи пардохткунанда, аз тарафи ҳукумат ҳисоб ё муқаррар карда мешавад». [85, с.71-72]

Маврид ба зикр аст, ки дар таҳқиқоти дар боло ишорашуда бештар вазифаҳои фискалӣ ва азнавтасимкунии андозҳо баррасӣ шудаанд. Таърихан ба вазифаи фискалӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад. Минбаъд бо ташаббуси сотсиалистҳо ба истифодаи андозҳо ҳамчун тақсимои даромад диққат дода мешуд. Фаҳмиши нақши танзимкунандаи андоз таҳаввулоти назаррасро аз сар гузаронидааст. Дар ибтидо андозҳо асосан ҳамчун роҳи маблағгузори хароҷоти давлатӣ баррасӣ мешуданд ва вазифаи танзимкунандаи онҳо ҳамчун дуюмдараҷа қабул карда мешуд. Аммо дар чоряки дуюми асри XX, алаҳусус пас аз депрессияи Бузург ва дар заминаи сиёсати иқтисодии кейнсианӣ, андозбандӣ ҳамчун яке аз воситаҳои асосии танзими давлатии иқтисодиёт баррасӣ карда шуд. Андозҳо барои ҳавасмандгардонӣ ё ҷилавгирӣ аз фаъолияти иқтисодӣ, ҳамвор кардани тағйирёбии даврӣ ва ноил шудан ба суботи макроиқтисодӣ истифода мешуданд. Ин ба дарки нақши муҳими онҳо дар идоракунии талабот, тақсимои даромад ва тасҳеҳи бесамарии бозор оварда расонд.

Бухрони миёнаи асри XX, ба монанди депрессияи Бузург ва Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ, зарурати танзими фаъоли давлатии иқтисодиётро нишон дод, ки ин як нуқтаи гардиш дар назарияи иқтисодӣ ва сиёсат буд. Ин ҳодисаҳо нишон доданд, ки механизмҳои бозор на ҳамеша қодиранд мустақилона рушд ва шуғли устуворро таъмин кунанд ва бидуни даҳлати давлат иқтисодиёт метавонад дар ҳолати бухрони тӯлонӣ қарор гирад. Дар посух ба ин ғояҳои кейнсианӣ васеъ паҳн шуданд ва изҳор доштанд, ки давлат бояд дар идоракунии талабот бо истифода аз воситаҳо, ба монанди андозбандӣ, хароҷоти давлатӣ ва сиёсати пулиро қарзӣ нақши фаъол дошта бошад. Дар натиҷа, дар муносибат ба сиёсати иқтисодӣ тағйироти кулӣ ба амал омад, ки дар он танзими макроиқтисодӣ қисми ҷудонашавандаи стратегияи идоракунии иқтисодиёт гардид. Бинобар ин, ақидаи даҳлати ҳадди ақал ба

низомии иқтисодӣ, ҳам аз ҷиҳати амалӣ ва ҳам аз ҷиҳати назариявӣ, чанд муддат аз мадди назар дур монд. Дар заминаи истифодаи андоз мафҳумҳои нави давлат ва танзими иҷтимоӣ пайдо шуданд.

Олими соҳаи иқтисод А. Пигу (1877-1959), ки профессори донишгоҳи Кембрич буд, асосгузори бисёре аз мафҳумҳои муосири андоз доништа мешавад. Номбурда дар асараш "Иқтисоди некуаҳволӣ" (1920) таъсири андозҳоро ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ, инчунин таъсири сиёсати фискалиро ба даромади умумии миллӣ ва тақсимои он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Зидда аз ин, назарияи андози иқтисоди некуаҳволӣ, ки дар ақидаҳои А. Пигу ва В. Парето (1848-1923) асос ёфтааст, дар илми молия ҳамчун яке аз ҷараёнҳои асосӣ эътироф гардид. Инчунин А. Пигу муаллифи концепсияи самараи берунӣ (externalities) ҳисобида мешавад, ки он дар илми молия аҳамияти калидӣ дорад. Номбурда дар байни хароҷоти хусусӣ (барои субъектҳои соҳибкорӣ) ва хароҷоти маҷмӯӣ (барои ҳамаи ҷомеа) фарқ гузошта, қайд мекунад, ки хароҷоти хусусӣ аз хароҷоти иҷтимоӣ камтар мешавад, агар истеҳсол ё истеъмоли моли муайян ба таъсири манфии шахсони сеюм вобастагӣ дошта бошад. Корхонаҳои муҳити зистро ифлоскунанда ба ин мисол шуда метавонанд. Бинобар ин, аз нигоҳи таъминоти иҷтимоӣ мувозинати ба ҳам мутобиқи истеҳсол ва истеъмоли молҳоро ҷорӣ кардан ғайриимкон мегардад. Ин масъаларо бо татбиқи пардохти ҳатмии махсус (яъне андоз), ки хароҷоти хусусӣ ва иҷтимоиро танзим мекунад, ҳал кардан мумкин аст.

Ноустувории иқтисодиёт, ки ба соҳибкории хусусӣ асос ёфтааст, аввалин маротиба аз тарафи иқтисодшиноси англис Ҷ.М. Кейнс (1883-1946) дар асари ӯ «Назарияи умумии шуғл, фоида ва пул» [59, с.347] ба баррасӣ гирифта шуд. Аз нигоҳи ӯ, иқтисодиёти бозор бе даҳлати давлат рушди устувор дошта наметавонад. Сиёсати молиявӣ дар кейнсионизм (маҷмӯи ақидаҳои Ҷ.М. Кейнс, ки ҷонибдоронаш таҳия кардаанд) яке аз усулҳои асосии танзими макроиқтисодии иқтисодиёт доништа мешавад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои устувории макроиқтисодӣ, ба монанди таъмини шуғли

пурра давлатҳо сиёсати молиявиро истифода мебаранд. Афзоиши харочоти давлатӣ ё кам кардани андозҳо воситаҳои мебошанд, ки ба иқтисодиёт дар давраи таназзул мусоидат меkunанд. Ин ба воситаи механизми мултипликаторӣ ба пешрафти иқтисод таъсон медиҳад. Афзоиши андоз аз даромади баланд яке аз воситаҳои сиёсати иҷтимоӣ барои паст кардани нобаробарии иҷтимоӣ мебошад. Бо роҳи аз нав тақсим кардани даромад аз сарватмандон ба камбизоатон, давлат на танҳо сатҳи зиндагии табақаҳои камбизоати аҳолиро баланд мебардорад, балки барои рушди устувори иқтисодӣ шароит фароҳам меорад.

Дар асоси ин ақида капитализми танзимшаванда ҳамчун концепсияи нави сиёсати иқтисодии давлатӣ ба вуҷуд омад. Ҳамин тавр, дар муддати чандин даҳсолаҳо дар иқтисод ва сиёсат назарияи кейнсионӣ аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо кард, ки болоравии иқтисодиро дар солҳои 40-60-и асри XX ба он вобаста медонанд. Зеро он дар аксар кишварҳои, ки дар замони муосир мавқеи пешрафтaro ишғол кардаанд, мушоҳида карда мешуд.

Вале минбаъд мақсаднокии сиёсати устуворгардонии фаъолияти молиявии буҷетӣ, вобаста ба бухрони ғояҳои кейнсионии ортодоксӣ, аз зовияҳои гуногун (бо назардошти таъсири парокандагӣ, маҳдудиятҳо дар буҷет, оқилона будани интизориҳою мушкilot, ба зиммаи наслҳои оянда вогузор кардани қарзи давлатӣ, расмиёти демократӣ дар қабули қарорҳои молиявӣ ва монанди ин) ба баҳс кашида шуд. [43, с.64] [94, с.793-798]

Ба танқидҳои асоснок нигоҳ накарда, назарияи кейнсионӣ дар маҷмӯъ аҳаммияти худро гум накардааст. Зеро вазифаи танзими андоз аз тарафи муҳаққиқони муосири соҳа дар сатҳҳои гуногун эътироф карда шудаанд. Тавре Ч. Стиглицс таъкид мекунад, «Тағйирот дар вазъияти иқтисодӣ дар меъёрҳои андоз тағйиротро талаб мекунад».[94, с.476] Р. Мусгрейв ва П. Мусгрейв ба эътидол овардани низоми фискалиро ҳамчун вазифа номбар меkunанд, ки аз ин нуқтаи назар истифодаи сиёсати фискалӣ ба сифати воситаи ҳифзи сатҳи баланди шуғл, устувории нарх ва суръати мутобиқи рушди иқтисод дарк карда мешавад.[225. С.6]

Танзими муосири давлатии иқтисодиёт на ба даҳолати доимӣ ба равандҳои бозор, балки ба ислоҳи ноқомии бозор, ба монанди таъсири беруна, монополия ё асимметрияи иттилоот равона карда шудааст. Давлат бо истифода аз сиёсати фискалӣ кӯшиш мекунад, ки ин ихтилофотро барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ ва адолат ислоҳ кунад. Бо вучуди ин, самаранокии сиёсати фаъоли фискалӣ мавзӯи баҳс боқӣ мемонад, зеро бисёре аз иқтисоддонҳо ба қобилияти худтанзимкунии иқтисоди бозорӣ боварӣ доранд ва ҷонибдори қардани даҳолат мебошанд. Вазифаи асосӣ дар чунин шароит муайян кардани воситаҳои оптималии даҳолати давлатӣ мебошад, ки механизмҳои бозорро ҳадди ақал вайрон мекунад, аммо ба устувории дарозмуддат ва рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Дар сатҳи микроиқтисодӣ давлат андозҳои ислоҳиро барои рафъи ҳалалдоршавии бозор вобаста ба таъсири беруна истифода мебарад. Андозбандии молу хизматҳое, ки истеҳсол ё истеъмоли онҳо таъсири манфӣи беруна, аз қабилӣ ифлосшавии муҳити зистро ба вучуд меорад, барои ба ҳисоб гирифтани ин хароҷоти пинҳонӣ ва қардани паҳншавии онҳо мусоидат мекунад. Масалан, ҷорӣ кардани андозҳои "қарбон" қорҳонаҳоро водор мекунад, ки қартовҳоро қоҳиш диҳанд ва ба технологияҳои аз қиҳати экологӣ тоза гузаранд. Дар айни қамон, давлат метавонад андозҳоро қоҳиш диҳад ё молҳо ва хизматрасониҳоро бо таъсири мусбати беруна, ба монанди маориф ё тандурустӣ, субсидия кунад, зеро онҳо ба тамоми қомеа манфиат меоранд. Ин сиёсат истифодаи самараноқи захираҳоро ҳавасманд мекунад ва ба ҳадафҳои қамъиятӣ, ба монанди беҳтар қардани саломатӣ, баланд бардоштани таҳассусмандии қувваи қорӣ ва устувории экологӣ мусоидат мекунад.

Иқтисоди идеалӣ бояд барои ҳамаи иштирокчиён қоидаи ҳадди аксарро, бидуни поймол қардани манфиатҳои дигарон, таъмин кунад ва барои мувозинати байни самараноқӣ ва адолат саъй намояд. Аммо андозҳо метавонанд ин тавозунро вайрон кунанд, агар онҳо бидуни назардошти оқибатҳои иқтисодӣ, ҷорӣ қарда шаванд. Андозбандии барзиёд

ҳавасмандгардонии меҳнат, истеҳсол ва истеъмолро коҳиш медиҳад ва боиси кам шудани ҳаҷми умумии истеҳсолот ва паст шудани сатҳи некуаҳволӣ мегардад. Дар натиҷа, ҷомеа манфиатҳои эҳтимолии марбут ба фаъолияти иқтисодиро аз даст медиҳад ва ин, дар навбати худ, метавонад рушд ва рушди иқтисодиро суст кунад. Ҳамин тариқ, таҳияи сиёсати андоз, ки таҳрифотро кам мекунад ва устувории дарозмуддати иқтисодиётро дастгирӣ мекунад, муҳим аст. Дар ин замина, низоми нисбатан бетарафи андоз ба таҳрифи камтар дучор меояд, ки мутахассисони соҳа усулҳои паст кардани сатҳи талафоти иқтисодиро бо он асоснок мекунанд (Ҷ. Акерлоф, Э. Аткинсон, П. Даймонд, Д. Мирлис, Ҷ. Стиглицс [229, с.359] ва дигарон).

Дар назария системаи андоз бояд тавре сохта шавад, ки некуаҳволии ҷамъиятиро ба ҳадди аксар расонад, таҳрифотро дар иқтисодиёт кам кунад ва тақсмоти одилонаи захираҳоро таъмин намояд. Аммо дар амал равандҳои сиёсӣ ба ташаккули сиёсати андоз таъсири назаррас мерасонанд. Қарорҳои андозбандӣ аксаран зери фишори гурӯҳҳои гуногуни манфиатҳо, аз ҷумла ташкилотҳои лоббистӣ қабул карда мешаванд, ки метавонанд боиси аз қарорҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ оптималӣ дур шудан шаванд. Дар чунин шароит сиёсати андоз метавонад на танҳо ба принципҳои назариявии самаранокӣ ва адолат ҷавобгӯ набошад, балки ба афзоиши нобаробарӣ ё эҷоди афзалиятҳо барои бахшҳои муайяни иқтисодиёт мусоидат кунад. Ин вазифаи сохтани системаи мутаваззини андозро мушкилтар мекунад, ки на ба манфиати гурӯҳҳои алоҳида, балки тамоми ҷомеа хидмат кунад.

Дар асоси таҳлилҳо хусусияти дутарафа ва ду ҷанбаи асосии андозҳоро муайян кардан мумкин аст. Андозҳо пардохтҳои ҳатмӣ буда, давлат аз шаҳрвандон ва ташкилотҳо барои маблағгузории вазифаҳои худ меситонад. Гарчанде ки баъзе андозҳо метавонанд бо хидматҳои мушаххаси давлат (ба монанди андози амвол) алоқаманд бошанд, дар маҷмӯъ, системаи андоз барои маблағгузории доираи васеи барномаҳои давлатӣ, аз мудофия то маориф ва тандурустӣ хизмат мекунад. Давлат метавонад низоми андозро барои аз нав тақсим кардани даромад, дастгирии соҳаҳои муайяни

иктисодиёт ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ истифода барад. Тавре А. Соколовская қайд мекунад, «Танҳо бо ҷанбаи маҷбурӣ маҳдуд шуда, мо муносибатҳои мураккаби байни давлат ва андозсупорандаро пурра дарк карда наметавонем. Андозҳо асоси буҷети давлатиро ташкил медиҳанд ва барои маблағгузориҳои барномаҳои гуногуни давлатӣ истифода мешаванд. Ҳамин тариқ, андозҳоро метавон ҳамчун сатҳи шаҳрвандон дар парвандаи умумӣ, ки ба қонун кардани нисбати ҷамъиятӣ нигаронида шудааст, баррасӣ кард».[92, с.14-15]

Омӯзиши таърихи андозҳо нишон медиҳад, ки ғояҳои мо дар бораи онҳо зери таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ таҷаллу ёфта, динамикаи муносибатҳои байни давлат ва шаҳрвандони онро инъикос мекунанд.

Бо таҳлили таҳаввули ақидаҳо оид ба хусусияти андозҳо, инчунин нуқтаҳои назари муосир оид ба андозҳо метавон қайд намуд, ки ҳар як муаллиф онҳоро дар асоси назарияи мутлақ ё нисбӣ баррасӣ менамояд, ки ба он огоҳона ё бешуурона риоя мекунад. Бисёр таърифҳо, ки ба ҷанбаҳои гуногун нигаронида шудаанд, ҳамдигарро пурра мекунанд. Ба фикри мо, муайян кардани моҳияти андоз аз нуқтаи назари муносибатҳои ҳақиқатан мавҷудаи пулие, ки дар рафти аз тарафи давлат тасарруф гардидани як қисми ММД барои хароҷоти буҷет зоҳир мегардад, ба мақсад мувофиқтар аст.

Ҳамин тариқ, андозҳо ин муносибатҳои пулиест, ки дар раванди (ба таври инфиродӣ ва ғайриэквивалентӣ) гирифтани як қисми ММД ба буҷет ва ё ба фондҳои ғайрибуҷетӣ тавассути пардохтҳои ҳатмии даврии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ барои қонунгардонидани талаботи ҷамъият ба вучуд меоянд ва аз ҷониби давлат танзим ва қонунӣ карда мешаванд. Вазифаҳои асосии андозҳо, ба ақидаи мо, ин фискалӣ ва танзимкунӣ мебошанд.

1.2. Асосҳои назариявӣ-методологӣ андозбандии ғайримустақим

Давлат барои татбиқи сиёсати дохилӣ ва хориҷии худ ба андозаи кофӣ

захираҳои молиявӣ эҳтиёҷ дорад. Маҳз андозҳои мустақим ва ғайримустақим таъминкунандаи аслии ин захираҳо ба шумор мераванд ва бо ин мақсад дар ҳамаи кишварҳо низоми андозбандӣ самаранок истифода бурда мешавад. [55, с.38]

Адабиёти муосири иқтисодӣ оид ба таснифи андозҳо ҳамчун мустақим ва ғайримустақим ақидаҳои гуногунро дар бар мегирад. Ҳақ ба ҷониби олими ватанӣ Д.Г. Гулмирзоев аст, ки навишта буд, «Эволюсияи (таҳаввули) андозбандии ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки дар атрофи масъалаи бо кадом зерсистема бояд бартарӣ дода шавад, андозбандии мустақим ва ғайримустақим, баҳсу мунозираҳои бепоён идома дорад». [44, с.60]

И.А. Майбуrow ва А. Соколовская мулоҳизаҳои олимонро дар бораи хусусиятҳои фарқкунандаи андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар доираи чор консепсияи назариявӣ муттаҳид намуданд (ҷадвали 1.2.1). [71, с.91]

Аз рӯйи нуқтаи назари тарафдорони консепсияи якум, бояд қобилияти пардохтпазирии андозсупорандагон асоси тақсими андозҳоро ба мустақим ва ғайримустақим ташкил диҳад. Зеро пардохти андозҳои мустақим ба гирифтани даромад ё доштани молу мулк вобаста буда, ба қобилияти пардохтпазирии дарозмуддат доштани пардохткунанда тавсиф мешавад. Вале пардохти андозҳои ғайримустақим ба хароҷоти ҷорӣ вобаста буда, ин андозҳо бо қобилияти пардохтпазирии ҷорӣ пардохткунанда тавсиф карда мешаванд.

Ҷадвали 1.1. - Консепсияҳои назариявии таснифи андозҳо ба мустақим ва ғайримустақим

Консепсияҳо	Андозҳои мустақим	Андозҳои ғайримустақим
Консепсияи 1	Ҳамаи андозҳое, ки давлат барои онҳо ба шахси муайян талабнома мефиристад ва қобилияти пардохти ўро бевосита баҳо медиҳад	Ҳама андозҳое, ки давлат қобилияти пардохти ғайримустақимро бо амали худ муайян мекунад
Консепсияи 2	Андозҳои пардохтнашаванда, ки бевосита ба супорандагон меафтанд	Андозҳое, ки аз ҷониби супорандагон ба интиқолдиҳанда бо роҳи дохил кардани онҳо ба нархи мол гузаронида мешаванд

Концепсияи 3	Андозҳое, ки барои соҳибӣ ё ба даст овардани даромад ё амвол ситонида мешаванд	Андозҳое, ки аз муомилот ва истеъмоли молҳо (корҳо, хизматрасониҳо) ситонида мешаванд
Концепсияи 4	Андозҳое, ки дар вақтҳои муайян мувофиқи кадастр дар асоси рӯйхати андозсупорандагон ситонида мешаванд	Андозҳое, ки амалҳои ноустувори инфиродӣ, далелҳо ва амалиётҳои аз рӯйи меъёр андозбандишавандаро дар бар мегиранд

Сарчашма: [71, с. 91]

Ин таснифи андозҳо онҳоро вобаста ба он ки давлат қобилияти андозсупорандаро барои пардохти андозҳо чӣ гуна муайян менамояд, ба мустақим ва ғайримустақим тақсим мекунад. Андозҳои мустақим бо муносибати инфиродӣ ва арзёбии мустақими вазъи молиявии андозсупоранда дар асоси даромад, амвол ва дигар дороиҳои ӯ тавсиф карда мешаванд. Андозҳои ғайримустақим аз андозсупоранда бавосита тавассути хароҷоти истеъмолии ӯ ситонида мешаванд ва маблағи онҳо аз арзиши молҳо ва хизматрасониҳои харидашуда вобаста аст. Инчунин гуфта мешавад, ки ба сифати танзимкунандаи самараноки баҳисобгирии бавоситаи қобилияти пардохтпазирии супорандаи андоз маҳз механизми иқтисодии талабот ва пешниҳод баромад мекунад.

Концепсияи дуум баргузоштанашиаванда будани андозҳоро меъёри қобили қабули гурӯҳбандии онҳо меҳисобад. Дар ин концепсия андозҳои мустақим баргузоштанашиаванда буда, бевосита ба зиммаи андозсупорандагон гузошта мешаванд. Аммо андозҳои ғайримустақим, ки ба истеъмолкунанда баргузошта мешаванд, ба нархи фурӯши мол илова мегарданд, яъне ҳамчун андозҳои баргузошташуда дар он супоранда ва баранда фарқ мекунанд. [78, с.71-84]

Дар концепсияи сеюм бошад, объекти андозбандӣ аломати фарқкунанда дорад. Андозҳои мустақим пардохтҳои ҳатмӣ мебошанд, ки давлат мустақиман аз шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ мутаносибан ба даромад ё арзиши амволи онҳо меситонад. Онҳо бо муносибати инфиродӣ ба ҳар як

андозсупоранда тавсиф карда мешаванд ва ба ташкили тақсимои одилонаи бори андоз нигаронида шудаанд. Андозҳои ғайримустақим пардохтҳои ҳатмӣ мебошанд, ки ба нархи молҳо ва хидматҳо дохил карда шуда, аз ҷониби истеъмолкунандагонӣ ниҳой пардохта мешаванд. Онҳо аз гардиши молҳо ва хидматҳо ситонида мешаванд ва ҳамчун манбаи пур кардани буҷети давлатӣ хизмат мекунанд.[118, с.104-105]

Концепсияи ҷорум бо баҳодиҳии даврӣ дар заминаи андоз дар асоси маълумоти кадастрии навшуда тавсиф карда мешавад. Ин равиш имкон медиҳад, ки тағйирот дар арзиши амвол ба назар гирифта шавад, ки арзиши воқеии бозори онро инъикос мекунад ва ба ҳисобкунии дақиқи андозҳо мусоидат мекунад. Азнавбаҳодиҳии мунтазами амвол кафолат медиҳад, ки бори андоз ба таври одилона тақсим карда шавад ва ҳолатҳои пешгирӣ карда шаванд, ки соҳибони амволи дорои арзиши босуръат афзоида аз маблағи зарурӣ камтар пардохт кунанд. Он, инчунин барои пешгирӣ кардани сарбории аз ҳад зиёди андоз ба соҳибони амволи ғайриманқул, ки арзиши онҳо коҳиш ёфта, чандирӣ ва мувофиқати системаи андозро дар бозорҳои босуръат тағйирёбанда таъмин менамояд, кумак мекунад.

Динамикаи андозҳои ғайримустақим бо тағйирёбии доимии меъёрҳои андоз, ки ба намудҳои гуногуни амалиёт ва молҳо татбиқ карда мешаванд, вобаста аст ва ин тағйирёбии конъюнктураи бозорро инъикос мекунад. [118, с.105]

Андозҳои ғайримустақим аксар вақт механизми агентҳои андозро дар бар мегиранд. Ташкилотҳои, ки амалиётҳои муайяноро анҷом медиҳанд (масалан, фурӯши мол), ҳамчун агентҳои андоз амал мекунанд ва як қисми пардохти муштарио барои ба буҷет ҳамчун андози ғайримустақим интиқол додан нигоҳ медоранд. Андоз аз арзиши иловашуда, ки андозсупоранда ба буҷет пардохт мекунад, ҳамчун ҳосили меъёри андоз аз маблағи амалиёти андозбандишаванда (арзиши молҳои фурӯхташуда, корҳо, хидматҳо) бо дарназардошти маблағи андоз аз арзиши иловашуда (андозе, ки ҳангоми

хариди молҳо, корҳо, хидматҳо барои истифода дар амалиётҳои андозбандишаванда пардохта мешавад) ҳисоб карда мешавад. Нишондиҳандаи дуҷумба ба уҳдадориҳои андозии молрасонҳои андозсупорандаи тафтишшаванда пурра баробар аст. Маъмурикунонии андозҳои ғайримустақим тамоми раванди ҳисобкунӣ, пардохт ва назорати андозҳоро ҳангоми иҷрои фаъолияти хоҷагидорӣ, аз ҷумла ҳамкориҳои байни андозсупоранда ва шарикони тиҷоратии онҳоро дар бар мегирад. [56, с.55]

Ба фарқ аз андозҳои мустақим, андозҳои ғайримустақим барои дастрас намудан буда, ҳамчун илова ба арзиши фурӯши молу кор ва хизматрасониҳо ифода карда мешаванд.

Ҳарду шакли андозбандӣ бартарӣ ва камбудии худро доранд ва танҳо дар асоси омезиши онҳо низоми самараноктарини андозро сохтан мумкин аст.

Бартариҳои андозҳои мустақим:

- таъмини адолати иҷтимоӣ дар соҳаи андозбандӣ, ба инобат гирифтани ҳолати молиявии андозсупоранда, аз ҷумла даромаднокии ва молу мулкӣ ӯ, яъне ин намуди андоз танҳо дар ҳолати даромад гирифтани андозсупоранда ва доштани молу мулкӣ манқул ё ғайриманқул дар ҳуқуқи моликияти ӯ ситонида мешавад;

- баръакси андозҳои ғайримустақим, андозҳои мустақим ба андозсупоранда имкон медиҳанд, ки бори андози худро дақиқтар муайян ва дурустии ҳисобкунии онро назорат кунанд;

- супорандагони андозҳои мустақим тибқи талаботи Кодекси андози ҚТ имконияти банақшагирии маблағи андозҳои мустақимро дошта, дар пардохти онҳо аз имтиёзҳои андозӣ бархӯрдоранд;

- мақсад аз ҷамъоварии андозҳои мустақим ба шаҳрвандон фаҳмондани ин нукта аст, ки бо супоридани андоз онҳо пойдеории давлатро нигоҳ дошта, ба паҳн кардани ақидаҳои ҳуқуқӣ оид ба масъулияти давлат ва сохторҳои он барои харчи маблағҳои буҷет дар байни аҳолии мусоидат мекунанд.

Дар катори бартариҳо, ҷорӣ намудани андозҳои мустақим аз нуқтаи назари ҳисоб кардани маблағи андоз, пардохт ва ҷамъоварии он баъзе камбудӣҳо низ доранд, ки ҷорӣ намудани онҳоро душвор мегардонад, аз ҷумла:

- нисбатан зиёд будани ҳароҷоти ҷамъоварии онҳо;
- истифодаи ҳатмӣ аз усули кадастрӣ ҳангоми ҳисоб намудани маблағи андоз, ки аз андозсупор пешниҳоди ҳуҷҷатҳои дахлдорро талаб менамояд;
- пешниҳод кардани эълумия, ҳисоби маблағи андоз, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи пардохти маблағи андоз дар шакли электронӣ аз аҳолии доштани сатҳи баланди маърифати молиявиро талаб мекунад. Бинобар ин, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои, ки суръати рушди онҳо суст аст, ҷорӣ кардани андозҳои ғайримустақим мувофиқи мақсад доништа мешавад;
- басомади пардохти андозҳои мустақим дар банақшагирии дарозмуддати молияи давлатӣ мушкилот эҷод мекунад.

Бояд қайд кард, ки андозҳо, хусусан, андозҳои мустақим, ба сифати институти ҳуқуқи конститутсионӣ аҳаммият доранд.

Мамлакатҳоеро чун Албания, Баҳрайн, Бруней, Қатар, Кувайт мисол овардан мумкин аст, ки дар онҳо усули аз аҳолии наситонидани андози мустақимро ёфтаанд. Агарчи ин мамлакатҳо аз рӯйи вазъи иқтисодию сиёсиашон ниҳоят гуногунанд, вале онҳо як ҷиҳати умумӣ доранд – иштироки аҳолии ин мамлакатҳо дар идора кардани давлат дар ҳадди ақал аст. Дар ин вазъ, яъне ҷой надоштани андози мустақим, робитаи низоми сиёсӣ ва андозбандӣ ҳис карда мешавад. Андозҳои ғайримустақим имкон медиҳанд аз ҳар андозсупор маблағеро, ки ӯ ба давлат мепардозад, пинҳон доранд. Андозҳои мустақим, баръакс, ҳар касро водор мекунанд ҳукуматеро, ки маблағи пардохтаи андозсупорандагонро харҷ мекунад, тафтиш бикунанд.

Андозҳои ғайримустақим барои истеъмолкунандагон гаронии камтар ба ҳисоб мераванд, зеро онҳо ба давраҳо ва ба миқдори ночиз вобаста ба истеъмоли моли андозбандишаванда тақсим мешаванд. Инчунин онҳо ба

пардохткунандагон имкон медиҳанд, ки моли андозбандишавандаро истеъмол накарда, аз андозбандӣ канорагирӣ кунанд. Ба ғайр аз ин, аз рӯи меъёри андозҳои ғайримустақим қарзи бақия андозбандӣ карда намешавад ва ин намуди андоз аз истеъмолкунанда дар вақти барои ӯ мувофиқ ва бо усули кулай ситонида мешаванд. Зеро андоз ҳангоми хариди маҳсулот пардохта мешавад ва ба ғайр аз пардохти андоз ягон ташвиши иловагиро ба андозсупорандагон ба вучуд намеорад. Умуман, андозҳои ғайримустақим ба татбиқи принципи умумияти андозбандӣ, ки онро танҳо бо андозбандии мустақими даромад ва сармоя таъмин кардан мумкин аст, мусоидат мекунанд.

Қараёни ташаккул ва рушди низоми андозбандиро таҳлил карда, марҳилаҳои рушди андозбандии ғайримустақим ва хусусиятҳои асосии онҳоро муайян кардан мумкин аст (ниг. ба замимаи 1).

Андозҳои ғайримустақим, ки табиатан регрессивӣ мебошанд, на танҳо нобаробарии иҷтимоиро бадтар мекунанд, балки ба нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ, ба монанди таваррум ва рушди иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Азбаски ин андозҳо ба арзиши молҳо ва хидматҳо мутаносиб мебошанд, онҳо ба табақаҳои камдаромади аҳоли, ки қисми зиёди даромади худро барои истеъмол сарф мекунанд, сахттар меафтанд. Ин ба кам шудани қобилияти харидорӣ ва даромади кам оварда мерасонад, ки метавонад сатҳи умумии истеъмолро дар иқтисодиёт коҳиш диҳад. Ғайр аз он, афзоиши андозҳои ғайримустақим метавонад боиси болоравии нархҳо гардад, ки дар навбати худ, таваррумро бадтар мекунад. Баланд шудани нархи молҳои истеъмоли метавонад талаботро коҳиш диҳад, ки ба нишондиҳандаҳои истеҳсоли ва суръати рушди иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷа, андозҳои ғайримустақим метавонанд барои рушди устувори иқтисодиёт мушкилот эҷод кунанд ва аҳамияти муносибати мутавозинро ба сиёсати андоз, ки ҳам ниёзҳои молиявӣ ва ҳам оқибатҳои иҷтимоиро ба назар мегирад, таъкид кунанд. [78, с.71]

Умуман, низоми андозро бо мусоидати андозбандии ғайримустақим ба шароитҳои ҷорӣ мутобиқ гардондан мумкин аст.

Дар аксар маврид андозбандӣ на ба моҳияти муомилот, балки ба шакли он бештар таъсир мерасонад. Масалан, аксари ширкатҳои ниҳонӣ танҳо барои иштирок дар нақшаҳои камкунии андоз аз арзиши иловашуда сабти ном мешаванд, ки ин ба оқибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ оварда мерасонад.

Андозҳои ғайримустақим барои давлат бартарии равонӣ доранд: ба арзиши молҳо ва хидматҳо дохил карда шуда, онҳо аз ҷониби андозсупоранда нисбат ба андозҳои мустақим камтар дардовар ҳисобида мешаванд. Ин аз он сабаб аст, ки маблағи онҳо дар арзиши умумии харид "пароканда" мешавад ва робитаи бевоситаи байни андоз ва молияи шахси ро камтар равшан мекунад. Зеро онҳо ба нархи мол дохил карда шудаанд ва харидор бе аниқ надонистани андозе, ки ба нархи мол дохил мешавад, онро месупорад.

Тасаввуроти таърихӣ дар бораи табиати андозҳо ба он оварда расонд, ки механизмҳои ситонидани андозҳои ғайримустақим дар кишварҳои гуногун хусусиятҳои худро доранд. Ин фарқиятҳо бо омилҳои гуногун, аз ҷумла рушди иқтисодӣ, анъанаҳои фарҳангӣ ва системаи сиёсии ҳар як кишвар вобастаанд. Масалан, дар баъзе кишварҳои дорои иқтисодиёти хеле пешрафта андозҳои ғайримустақим, ба монанди андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) метавонанд дар даромади андоз ҳиссаи назаррасро ишғол кунанд, дар ҳоле ки дар дигар кишварҳо ин андозҳо камтар маъмуланд. Давлатҳо, инчунин низомҳои андози худро ба шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ мутобиқ карда, муносибати онҳоро дар танзими истеъмол, нигоҳ доштани адолати иҷтимоӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ инъикос мекунанд. Масалан, дар посух ба мушкилоти ҷаҳонӣ, ба монанди тағйирёбии иқлим баъзе кишварҳо андозҳои экологиро аз молҳои муайян ҷорӣ мекунанд, ки ҳам ҳамчун воситаи назорати молиявӣ ва ҳам ҳамчун воситаи тағйир додани рафтори истеъмолкунандагон хизмат менамоянд. Ҳамин тариқ, гуногунии

механизмҳои ситонидани андозҳои ғайримустақим хусусияти мураккаб ва гуногунчанбаи сиёсати андозро нишон медиҳад, ки ба қонеъ кардани ниёзҳои иқтисодии мушаххас нигаронида шудааст.

Мо ба ақидаи аксари иқтисоддонҳо розием, ки ба андешаи онҳо хусусияти андозҳои ғайримустақим нисбат ба андозҳои мустақим бештар фискалӣ буда, низоми баҳисобгирии идоракуниро талаб мекунад ва онҳо таҳлил ва назорат карда мешаванд. Дар баробари ин, андозҳои ғайримустақим низ нақши таваррумӣ доранд, зеро болоравии нархҳо ба афзоиши даромадҳо аз андозбандии ғайримустақим оварда мерасонад.

Дар асоси ҷамъбасти ақидаҳои гуногуни илмӣ оид ба андозбандии ғайримустақим метавон хулоса кард, ки андозҳои ғайримустақим як гурӯҳи андозҳои мебошанд, ки нархи чизҳои истеъмолиро дар марҳилаҳои ҳаракати мол, хизматрасонӣ (кор) аз истеҳсолкунанда то истеҳсолкунандаи ниҳоӣ, ки супорандагии воқеӣ онҳо мебошанд, баланд мебардоранд. Шаклҳои ғайримустақими андозбандӣ, пеш аз ҳама, танзимгари талабот мебошанд ва аз ин рӯ, дар сиёсати андоз васеъ истифода мешаванд.

Андозҳои ғайримустақим қисми зиёди сарбории андози корхонаҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиро, ки ҳамчун таносуби маблағи ҳамаи пардохтҳои андози ҳисобшуда ва пардохтшуда ба даромади умумии онҳо муайян карда мешавад, ташкил медиҳанд.

Вобаста ба Консепсияи гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва Солҳои иқтисоди рақамӣ ва инноватсия эълон шудани солҳои 2025-2030 истифодаи афзорҳои муосири рақамӣ дар соҳаи андозбандӣ низ муҳимияти тоза касб кардааст. Чунки соҳаи мазкур ба мисли дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, аз раванди бошиддат рушдбандаи рақамикунонӣ барканор буда наметавонад. Бо назардошти ин, дар зер кӯшиши аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардани дигаргуниҳое дар соҳаи андозбандӣ сурат мегирад, ки маҳз ба ҳамин падидаи рақамикунонӣ марбутанд.

Дар иқтисодиёти ҷаҳон раванди рақамикунонӣ бо суръати баланд идома дошта, ин чараён тамоми соҳаҳои хоҷагии халқро фаро мегирад. Дар зери мафҳуми рақамикунонии иқтисодиёт, пеш аз ҳама, истифодаи технологияҳои рақамӣ дар самтҳои мухталифи фаъолият фаҳмида мешавад. Татбиқи технологияҳои мазкур ба муносибатҳои иқтисодӣ таъсир расонида, боиси пайдо шудани дигаргуниҳо дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла, дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад. Дар низоми маъмурикунонии андоз ҷорӣ намудани технологияҳои рақамии тағйирпазир ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти андоз мусоидат мекунад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт олимони-иқтисодчиён кӯшиш мекунанд, ки на танҳо паҳлуҳои нави фаъолияти низоми андоз ва чараёни андозбандиро омӯзанд, балки манбаи назариявӣ ва методологии маъмурикунонии муосири андоз, баҳисобгирии андоз ва назорати андозро таҳия намоянд, ки ба низоми нави муосири андоз мувофиқат кунад.

Омӯзиши масъалаҳои вобаста ба рақамикунонии низоми андоз дар шароити муосир хеле зарур буда, аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Масъалаҳои нақш ва аҳамияти иқтисоди рақамӣ дар рушди назарияи андоз мавзӯест, ки дар адабиёти муосири иқтисодӣ ҳанӯз кам тадқиқ шудааст. Як қатор олимони хориҷӣ, ба монанди И.А. Майбуров, Л.И. Гончаренко, Ю.Б. Иванов, Е. Киров, Е.Н. Вишневская, Д.К. Грунин ва ғайраҳо дар асарҳои худ масъалаҳои муносибатҳои андозӣ дар иқтисодиёти рақамиро мавриди тадқиқ қарор додаанд.

Масъалаҳои рақамикунонии чараёни маъмурикунонии андоз дар асарҳои олимони ватанӣ, ба монанди В.Д. Сабуров, А.М. Солеҳзода, А.М. Маъмуров, С. Халифазода, М. Салимова, Ф.Ҷ. Касирова ва ғайраҳо мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Бинобар ҳамин, яке аз масъалаҳои муҳимми низоми андоз дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ баланд шудани сатҳи хавфҳои андозӣ, вобаста ба саркашии андозсупорандагон аз пардохти андозҳо, ба шумор меравад. Ин масъала вобаста аз васеъ паҳн гардидани бизнес-моделҳои муосир,

пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ бидуни бақайдгирӣ ва дар мамлакат ба таври воқеӣ ҳузур доштан ё надоштани субъекти соҳибкорӣ боз ҳам мубрамтар мегардад.

Барои иқтисоди рақамӣ ба таври васеъ ташкил намудани интернет-бизнес, таъсиси марказҳои иттилоотӣ-молиявӣ хос мебошад. Ҳамаи ин намуди фаъолиятҳо тавассути ташаккули арзиши иловагӣ ва гирифтани фоида амалӣ карда мешаванд. Дар ин ҷо масъала он аст, ки фаъолиятҳои хоҷагидорӣ рақамӣ аксар вақт шаффоф набуда, назорат ба онҳо душвор мебошад.

Бояд чунин тасаввур намуд, ки дар оянда мафҳумҳои классикии унсурҳои ҳатмии андоз, ба монанди «объекти андозбандӣ», «манбаи андоз», «меъёрҳои андоз» ва ғайра тағйир намеёбанд, вале механизми ташаккули онҳо дар зери таъсири технологияҳои рақамӣ дигаргун мешавад. Тағйироти амиқро, пеш аз ҳама, дар самти маъмурикунонии андоз, ки бояд ба шароити иқтисоди рақамӣ мутобиқ шавад, қорӣ намудан зарур аст. Барои иҷрои ин амал технологияҳои нави махсуси маъмурикунонии андоз заруранд, ки онҳо метавонанд амали андозсупорандагонро оид ба саркашӣ аз пардохти андозҳо пешгирӣ намуда, бо ин роҳ, сатҳи хавфҳои андозии давлатро то андозае паст кунанд. Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар чараёни маъмурикунонии андоз яке аз вазифаҳои асосии табдилдиҳии низоми андоз ба воқеияти рақамӣ ба ҳисоб меравад. Қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар чараёни маъмурикунонии андоз шаффофияти андозбандӣ ва ногузирии пардохти андозро таъмин менамояд.

Дар шароити имрӯза мақомоти андози бисёр мамлакатҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз технологияҳои рақамӣ хеле васеъ ва фаъолона истифода менамоянд. Махсусан, барномаи маҷмуии назорати автоматикунонидашуда ба андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) хеле самаранок фаъолият мекунад. Барномаи мазкур чараёни санҷиши камералии эъломияҳои андоз оид ба ААИ-ро пурра ба таври автоматикӣ таъмин намуда, ба амалиёти андозбандишаванда, ки аз онҳо ААИ гирифта мешавад, назорат

карда, корхонаву муассисаҳое, ки аз пардохти андоз саркашӣ мекунад, ошкор менамояд. Ҳадафи асосии ин барнома мубориза бо андозсупорандагони бемасъулият ва муайян кардани ширкатҳои пинҳонӣ мебошад. Ин барномаи назоратӣ бо истифода аз технологияҳои нави абрӣ сохта шуда, яке аз афзалиятҳои он аст, ки амалиётро мустақиман, яъне онлайн, таҳлил менамояд.

Барномаи маҷмуии назорати автоматикунонидашуда ба ААИ тавассути коркарди миллионҳо эълонҳои электронӣ ба таври худкор номувофиқатиро дар маълумоти ААИ пайдо мекунад. Дар шароити иқтисоди рақамӣ технологияҳои нави иттилоотиро барои баланд бардоштани сифат ва самаранокии чараёни маъмурикунонии андоз истифода бурдан мумкин аст. Татбиқи таҷҳизоти муосири технологияҳои нави иттилоотӣ дар муҳити рақамӣ, ки аз ҷониби мақомоти андоз фароҳам оварда шудааст, сатҳи хавфи вайрон кардани қонунгузории андозро аз ҷониби андозсупорандагон паст карда, самаранокии андозбандиро баланд мебардорад.

Мутобиқи моддаи 2-юми Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (КА ҚТ) «маъмурикунонии андоз - маҷмӯи чораҳои аз ҷониби мақомоти андоз бо риояи талаботи Кодекси андоз ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалишавандае, ки ба таъмини татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои андозӣ, боҷи давлатӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет равона гардидаанд» [6, с.3].

А.М. Маъмуров қайд намудааст, ки «Маъмурикунонии андоз - ҳамчун ниҳоди таъмини ҷамъоварии андоз, ҷузъи расмиёти идоракунии низоми андоз дар доираи сиёсати андозӣ, ки муносибатҳои ташкилию ҳуқуқии давлат ва шахсони уҳдадорро ифода менамояд» [159, с. 144-151].

Маъмурикунонии андоз системаи идоракунии муносибатҳои андозӣ буда, аз тарафи мақомоти андоз ва дигар мақомоти ваколатдори давлатӣ амалӣ карда мешавад. Дар зери мафҳуми маъмурикунонии андоз назорати андоз, ки аз ҷониби мақомоти андоз барои таъмини риояи қонунгузории андоз амалӣ карда мешавад, фаҳмидан мумкин аст. Субъектҳои

маъмурикунонии андоз, мақомоти андоз, андозсупорандагон ва дигар субъектҳои андозбандӣ ба ҳисоб мераванд. Объектҳои маъмурикунонии андоз ҷаъолияти мақомоти андоз ва низоми давлатии андозу пардохтҳо мебошад.

Маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси принципи ташкили низоми самараноки андоз ба роҳ монда шуда, ба рушди иқтисодӣ мамлакат таъсири калон мерасонад. Аз ҷумла, тавассути то ҳадди ақал кам намудани хароҷот барои ҷамъоварии андозҳо ва маъмурикунонии андоз, ҳаҷми воридоти андозҳо ва пардохтҳо ба буҷет то ҳадди ниҳой таъмин намудан мумкин аст.

Дар доираи иқтисоди рақамӣ низоми андози мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон аз технологияҳои рақамии муносири зерин, системаи нави иттилоотии автоматиконидашудаи «Андоз-3», мошинҳои хазинадорӣ онлайн ва таҷҳизоти замонавии хазинавӣ ва «ҳуҷраи шахсии андозсупоранда» истифода мебаранд, ки имкон медиҳад, ки андозсупоранда тамоми маълумотро дар бораи объектҳои андозбандишавандаи худ, суратҳисобҳои амалиётии андозсупорӣ худ ба даст орад. Бе ворид шудан ба идораи мақомоти андоз тавассути «ҳуҷраи шахсии андозсупоранда» ҳамаи масъалаҳои андозсупорандаро ҳал кардан имконпазир мебошад.

Яке аз омилҳои муҳим дар самти истифодаи дуруст ва самараноки технологияҳои рақамӣ дар самти андозбандӣ фарҳанги молиявии андозсупорандагон ба ҳисоб меравад. Маҳз ҳамин омил имкон медиҳад, ки андозсупоранда бо истифодаи формулаи зерин гаронии андозро ҳисоб кунад:

$$\text{Гаронии андоз} = \frac{\text{Маблағи андозҳои пардохташуда}}{\text{Даромадҳо} * 100} \quad (1.1)$$

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими самаранокии маъмурикунонии андоз ҷамъоварии андозҳо, риояи қонунгузории андоз ва кам намудани хароҷоти маъмурӣ барои нигоҳдории мақомоти андоз ба ҳисоб меравад.

Андоз аз арзиши иловашуда андози ғайримустақим буда, дар тамоми зинаҳои чараёни истеҳсоли молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо чамъоварӣ карда шуда, супорандагони воқеии он истеъмолкунандагон ба шумор мераванд, зеро маблағи ААИ ба нархи фурӯши молҳо (корҳо, хизматрасониҳо) илова карда мешавад. ААИ дорои хусусиятҳои хоси зерин мебошад:

1. ААИ яке аз андозҳои асосӣ ва калидӣ дар ташаккули даромадҳои буҷети давлатӣ ба шумор меравад. Арзиши иловагӣ дар тамоми чараёни истеҳсоли молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо ташаккул ёфта, аз он андоз гирифта мешавад, ки пурра ба буҷети дахлдор ворид мегардад.

2. ААИ андозест, ки аз ҳама хуб ситонидашаванда мебошад (ба таркиби нарх ҳамроҳ карда мешавад).

3. Низоми маъмурикунонии ААИ хеле мураккаб ва душвор ба ҳисоб меравад.

4. Манбаи ААИ калон буда, имкон медиҳад гаронии андоз дар ҳамаи марҳилаҳои сикли иқтисодӣ баробар тақсим карда шуда, даромадҳои буҷети давлатӣ зиёд карда шавад.

5. Нақшаҳои саркашӣ аз пардохти ААИ ва беасос аз буҷет бозпас гардонидани як қисми маблағҳои воридшуда (махсусан, дар ҳолати содирот, ки ҳуччатҳояш дуруст тартиб дода нашудаанд) хеле маъмул ва паҳншуда буда, пурзур намудани назоратро дар ин самт талаб менамояд.

6. Гаронии ААИ барои андозсупорандагон хеле зиёд мебошад, ки сабабҳои инҳо мебошанд: то андозае баланд будани меъёрҳои ААИ, мураккаб будани чараёни ҳисоботдиҳӣ, тарҳкунӣ ва баргардонидани маблағҳо аз буҷет ва ғайра.

Вобаста ба рақамикунонии чараёни маъмурикунонии ААИ мақомоти андоз афзалиятҳои зеринро пайдо мекунад:

1. Баланд гардидани сатҳи шаффофӣ андозбандии ААИ: назорати мустақим ва ё онлайн ба чараёни фурӯши маҳсулот, ба таври автоматӣ хабар додан дар бораи фурӯш, ҳисоб ва пардохти ААИ, яъне то андозае паст намудани сатҳи хавфи саркашӣ аз пардохти ААИ.

2. Кам шудани харочот барои маъмурикунонии ААИ: маҳдуд намудани таъсири омили инсонӣ ба чараёни ҳисоб кардан ва пардохт намудани ААИ, ки дар натиҷа ба кам шудани шумораи хатогихо ва кам гардидани мурочиатҳои андозсупорандагон дар бораи баргардонидани маблағи зиёд пардохтшудаи ААИ оварда мерасонад.

3. Беҳтар шудани чараёни коркарди маълумот ва имкониятҳои таҳлилӣ: пурра автоматикунонидани чараёни идоракунии ААИ мумкин буда, имкон медиҳад, ки баҳисобгирии оморӣ ва даромадҳои буҷет аз ҷамъовариҳои ин андоз ба таври дақиқ пешгӯӣ карда шавад.

Рақамикунонии механизми маъмурикунонии ААИ ба супорандагони ин андоз имкониятҳои зеринро фароҳам меорад:

1. *Содда гардидани чараёни муносибсозии ААИ:* раванди автоматикунонии андозбандӣ тезонида шуда, дар натиҷа чараёни қабули қарорҳо оид ба баргардонидани маблағи ААИ, ки ба буҷет аз нақша зиёд пардохта шудааст, соддаву осон мегардад.

2. *Зиёд шудани имкониятҳо дар самти баҳисобгирии молиявии дохилӣ:* барои банақшагирии хароҷоти андоз маълумоти рақамӣ истифода шуда, андозсупоранда омода аст ҳар лаҳза ба дархости мақомоти андоз оид ба ААИ ҷавобҳои дуруст ва саҳеҳ пешниҳод намояд.

3. *Кам шудани хароҷот барои баҳисобгирии андоз:* автоматикунонии чараёни андозбандии ААИ имкон медиҳад, ки шумораи кормандони шуъбаи иқтисодӣ кам карда шуда, бо ин роҳ хароҷот барои пардохти музди меҳнати кормандон кам гардад ва дар натиҷа хавфи ҷарима барои хатогихо, саривақт ё нопурра напардохтани ААИ паст карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки рақамикунонии чараёни маъмурикунонии ААИ дар баробари афзалиятҳо ва имкониятҳои нав, инчунин баъзе мушкилиҳо низ дорад, ки сабабашон инҳо мебошанд [188, с.62]:

- васеъ гардидани имконияти пешбурди ғаёлияти соҳибкорӣ бе ҳузури воқеӣ доштан дар мамлакате, ки амалиёти андозбандӣ дар он ҷо сурат

мегирад, инчунин бе бақайдгирӣ дар дигар мамлакат машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ, вале гирифтани фоида;

- хеле босуръати баланд рушд кардани тиҷорати интернетӣ;
- ташкил шудани марказҳои иттилоотӣ-молиявӣ ҷаҳонӣ ва ғайра.

Бо назардошти рақамикунонии иқтисодиёт дар КА ҚТ ҷараёни истифодаи технологияҳои рақамӣ ба таври васеъ муқаррар карда шудааст. Масалан, дар моддаи 2-юми КА ҚТ омадааст, ки «андозсупорандаи электронӣ - андозсупорандае, ки бо мақомоти андоз дар шакли электронӣ дар асоси созишномаи бо онҳо басташуда оид ба истифода ва эътирофи имзои рақамӣ ҳангоми мубодилаи ҳуҷҷатҳои электронӣ тавассути ҳуҷраи шахсии андозсупоранда ҳамкорӣ менамояд» [6, с.4].

Моддаи 279-уми КА ҚТ ба масъалаи танзими фаъолияти намояндаи таҳвилгари хориҷии хизматрасонии фосилавӣ оид ба ААИ баҳшида шудааст. Дар моддаи мазкур муқаррар шудааст, ки мақомоти андоз метавонад аз шахсе, ки хизматрасонии фосилавиро анҷом медиҳад ва бояд ба қайди супорандаи ААИ гирифта шавад, «вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳалли фаъолияти доимӣ надорад, иҷрои як ё ҳар ду аз амалҳои зеринро талаб намояд:

- намояндаи таҳвилгари хориҷии хизматрасонии фосилавӣ оид ба андоз аз арзиши иловашударо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин намояд;
- пардохти андоз аз арзиши иловашударо барои хизматрасонии фосилавӣ ба буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намояд» [6, с.250].

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми истифодаи технологияҳои рақамӣ маъмурикунонии воридот аз ААИ хеле мураккаб ва душвор мегардад. Бинобар ин, барои то ҳадди ақал кам намудани хавфи саркашии андозсупорандагон аз пардохти ААИ такмил додани усулҳои маъмурикунонии ААИ зарур аст, аз ҷумла:

- ташкил намудани маҳзани ягонаи маълумот, ки ҳамкориҳои мақомоти андозро бо андозсупорандагон таъмин намояд;

- тасҳеҳ ва боз ҳам беҳтару самараноктар намудани фаъолияти мақомоти андоз;

- афзун намудани маблағи ҷаримаҳо барои ҳисобҳои нодурусти ААИ;

- васеъ ва пурзур намудани механизми дохилии «пардохти баръакс», яъне аз таҳвилгар ё молрасон ба харидор гузаронидани уҳдадорихо оид ба таҳияи эълумия ва пардохти ААИ, дар соҳаҳои, ки сатҳи хавфи қаллобӣ баланд аст;

- ҷорӣ намудан ва ё тағйир додани имтиёзҳои алоҳидаи ААИ, ки имкон медиҳад дар ояндаи наздик ҳалли баъзе масъалаҳои иқтисодӣ таъмин карда шуда, инчунин ба ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ, ба таври мустақим ё онлайн, мусоидат карда шавад.

Аз таҳқиқоти илмӣ гузаронидашуда оид ба моҳият ва хусусиятҳои андозҳои ғайримустақим ҳулосаҳои зерин ҳосил шуданд:

- пайдоиши андозҳои ғайримустақим натиҷаи амали қонуни иқтисодии афзоиши бемайлонии талабот ва мушкилот буда, рафъи ин мушкилот ба танзими давлатии соҳаи иқтисод вобаста аст;

- андозҳои ғайримустақим аз рӯйи моҳияти иқтисодии худ андоз аз хароҷоти истеъмолий буда, ба ин васила, интиҳоб, талабот ва имкониятҳои истеъмолкунандагонро маҳдуд мекунанд. Онҳо ба даромади истеъмолкунандагон вобастагии ғайримустақим дошта, ба пайдоиши зиддиятҳои иқтисодӣ институционалӣ ва иҷтимоӣ дар байни давлат ва андозсупорандагон оварда мерасонанд. Сатҳи онҳо, дар баробари табдил додани андозҳои адвалорӣ ба андоз аз арзиши иловашуда, ба афзоиши даромадҳои омилӣ дар натиҷаи баланд бардоштани дараҷаи тафриқашавии андозбандии мустақим вобаста мебошад;

- табиати ҳуқуқии андозҳои ғайримустақим аз он иборат аст, ки онҳо тибқи қонунгузорӣ ҳатман ба арзиши молҳо ё тарифҳо барои хидматҳо дохил карда мешаванд. Ҳамин тариқ, давлат ба худ даромади устувори буҷетро қафолат медиҳад;

- дараҷаи демократикунонии андозҳои ғайримустақим, назорати ҷомеаи шаҳрвандӣ аз болои истифодаи мақсадноки даромадҳои андозии он нисбат ба андозҳои мустақим пасттар аст, ки ин на танҳо дараҷаи баланди мутамарказии онҳо, балки пеш аз ҳама, дар шакли ғайримустақими ниҳонӣ ба воситаи нарх ситонидани онҳо мебошад;

- андозҳои ғайримустақим ба афзоиши хароҷоти иҷтимоӣ ва хароҷоти трансаксионии бозор мусоидат мекунанд, аз ин рӯ, сатҳи таъминоти институтсионалии онҳо, танзими механизми ташаккул ва амал, назорат аз болои истифодаи даромадҳои бадастомадаи буҷет бояд нисбат ба хароҷоти андозҳои мустақим баландтар бошад;

- андозҳои ғайримустақим аз рӯйи табиати худ регрессивӣ мебошанд. Онҳо талаботро коҳиш медиҳанд ва имкониятҳои рушди иқтисодиро маҳдуд мекунанд. Аммо дараҷаи регрессивии андозҳои ғайримустақим дар шароити баланд шудани дараҷаи истифодаи даромади онҳо барои ба вуҷуд овардани молҳои характери коллективӣ ва ҷамъиятидошта коҳиш меёбад.

Ҳамин тавр, ғоидаи андозсупорандагон аз миқдор ва сифати ғоидаи азхудкардаи давлат, аз ҷумла аз даромаде, ки аз андозҳои ғайримустақим гирифта мешавад, вобаста аст. Дар баробари ин, пойгоҳи унсурии онҳо бояд вобаста ба дараҷаи арзиши иловагии истеҳсолшуда ва даромади истеъмолкунандагон ташкил карда шавад. Дар акси ҳол, сатҳи зиддиятҳои байни давлат ва супорандагони андозҳои ғайримустақим, хароҷоти иҷтимоӣ, муомилотӣ ва маъмурӣ меафзояд.

1.3. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар татбиқи андозбандии ғайримустақим

Низомҳои андози кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ фарқияти назаррас доранд. Дар кишварҳои пешрафта бори андоз бештар байни субъектҳои иқтисодӣ мутаносибан ба даромад ва амволи онҳо тақсим карда

мешавад, ки ба тақсимои одилонаи захираҳо ва коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Андозҳои прогрессивии даромад ва амвол, ки ба даромади баланд нигаронида шудаанд, дар ин ҷо васеъ истифода мешаванд. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ки иқтисоди табиӣ ва ниҳонӣ бартарӣ доранд, андозҳои ғайримустақим, ба монанди андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ва аксизҳо бештар маъмуланд. Идоракунии ин андозҳо осонтар аст, зеро онҳо дар марҳилаи фуруши молу хизматҳо ситонида мешаванд ва хароҷоти ҷамъоварии андозро коҳиш медиҳанд. Аммо вобастагии зиёд ба андозҳои ғайримустақим метавонад нобаробарии иҷтимоиро шадидтар кунад, зеро онҳо табиатан регрессивиянд ва мутаносибан ба табақаҳои камбизоати аҳоли таъсир мерасонанд. Ҳамин тариқ, фарқият дар низомҳои андоз на танҳо сохтори иқтисодии кишварҳо, балки заминаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии онҳо ва зарурати мутобиқ кардани стратегияҳои андозро ба шароити мушаххас инъикос мекунад.

Андозҳои ғайримустақим, аз ҷумла андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) дар тамоми давлатҳои Иттиҳоди Аврупо, ғайриаврупоӣ (масалан, Россия, Булғористон) ва як қатор кишварҳои Осиё (масалан, Чопон ва Сингапур) маъмул ба шумор мераванд.

Дар директиваи якуми Шурои Иттиҳоди Аврупо «Дар бораи ба ҳам мувофиқ кунонидани қонунгузории давлатҳои аъзо дар соҳаи андозҳои ғайримустақим» аз 11 апрели соли 1967 андоз аз арзиши иловашуда ҳамчун андози умумии истеъмоли аз истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ то истеъмоли дар таносуб ба нархи ин молу хизматҳо ва сарфи назар аз шумораи марҳилаҳои раванди истеҳсолот ва тақсимои ситонида мешавад.

Дар ин ҳолат, барои ҳар як амалиёт андоз аз арзиши иловашуда аз рӯйи меъёри ба ин амалиёт татбиқшаванда ҳисоб карда мешавад ва бояд ба буҷет дар шакли фарқияти байни ААИ ҳисобшуда ва ААИ аз арзиши унсурҳои гуногуни хароҷоти пардохтшуда пардохт карда шавад. Ҳамзамон, гуфта мешавад, ки дар робита ба объектҳои андозбандӣ содатарин ва бетарафтарин андоз ин андоз аз арзиши иловашуда буда, он дар асоси татбиқи принципҳои

умумии ҳисоб дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсол, тақсим ва хизматрасонӣ таъмин карда мешавад.

Андоz аз арзиши иловашуда аз миёнаҳои солҳои 70-уми асри XX дар кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо ҳамчун қисми чудонашавандаи андозбандӣ қабул ва ба таври ҳатмӣ татбиқ гардид, ки аз соли 1997 он дар Иттиҳоди Аврупо мувофиқи меъёри ягона ҳисоб карда мешавад. Бо вучуди ин, дар миқдори меъёрҳо ва сатҳи онҳо фарқи назаррас дида мешавад. Дар 19 кишвар аз 24 кишвари Иттиҳоди Аврупо андоz аз арзиши иловашуда ҳукмфармост.

Таърихан, принсипи кишвари пайдоиш дар гузашта бештар маъмул буд, вақте ки тичорати байналмилалӣ камтар рушд карда буд ва ба мубодилаи молҳо дар бозорҳои маҳаллӣ тамаркуз мекард. Ин принсип маънои онро дошт, ки андоzҳо дар кишвари молистеҳсолшуда ситонида мешаванд, ки идоракунии андоzҳоро осон ва ба ҳимояи бозори дохилӣ мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, бо рушди ҷаҳонишавӣ ва равандҳои ҳамгирӣ, вақте ки молу хидматҳо ба ҳам пайваст мешаванд, бисёр кишварҳо ба принсипи кишвари таъйинот мегузаранд. Принсипи кишвари таъйинот нишон медиҳад, ки андоzҳо дар кишваре, ки мол ё хидмат истеъмол карда мешавад, ситонида мешаванд. Ин равиш одилона ва муассиртар ҳисобида мешавад, зеро он аз андоzбандии дукарата канорагирӣ карда, ба тақсимои баробари даромади андоz дар байни кишварҳо мусоидат мекунад. Ғайр аз ин, он ба мутобиқ кардани сиёсати андоz ба воқеияти бозори ҷаҳонӣ ва ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагон мусоидат мекунад. Гузариш ба ин принсип, инчунин тағйиротро дар муносибатҳои байналмилалӣ ва талошҳоро барои эҷоди низоми шаффофтар ва устувори андоzбандӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ инъикос мекунад. Дар асоси принсипи кишвари таъйинот андоz аз арзиши иловашуда дар марҳилаи татбиқ, новобаста аз маҳалли истеҳсоли мол, ситонида мешавад.

Дар Британияи Кабир қисми зиёди даромади давлатӣ аз ҳисоби андоzҳои ғайримустақим, ба монанди андоz аз арзиши иловашуда ба даст меояд. Ин

маънои онро дорад, ки Британия дар ҳар хариди мол ё хидмат ба бучаи давлатӣ саҳми назаррас мегузорад. Ҷойи асосиро дар байни андозҳои ғайримустақим андоз аз арзиши иловашуда ишғол мекунад, ки он аз 1 январи соли 1973 дар амал татбиқ карда шудааст. Он аз ҷиҳати даромаднокӣ баъди андози даромад дар ҷойи дуҷум меистад ва дар бучети кишвар ҳиссаи он ба 17% баробар аст.

Ҳангоми баррасии андозҳои ғайримустақим дар Британияи Кабир, аз ҷумла андоз аз арзиши иловашуда, мо метавонем баъзе масъалаҳои ба масоили Ҷумҳурии Тоҷикистон монандро мушоҳида кунем, аз ҷумла:

- татбиқи меъёри «сифр» ва ҷуброни андоз аз арзиши иловашуда аз ҳисоби бучет;
- мавҷудияти имтиёзҳои андоз аз арзиши иловашуда ҷуброни харочотро пешбинӣ намекунад;
- амалиётҳои бартерӣ объекти андозбандии андозҳои ғайримустақим мешаванд.

Дар ИМА соли 1986 ислоҳоти комплекси андоз қабул карда шуд, ки барои навсозии низоми кӯҳнашудаи андозбандӣ пешбинӣ шудааст. Қонунгузориҳои нав мақсад дошт, ки қоидаҳои андозро барои шаҳрвандон ва тижорат сода кунад ва инчунин барои рушди босуръати иқтисодии кишвар шароит фароҳам орад.

Дар ИМА ба андозҳои ғайримустақим андозҳои зерин дохил карда шудаанд:

- андози воситаҳои нақлиёт;
- андозҳои аксизӣ ва бочҳои гумрукӣ;
- саҳмҳои суғуртаи иҷтимоии федералии соҳибкорони хусусӣ ва ғайра.

[189, с.8]

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико андозҳои аксизӣ ба сигор, бензин, дар баъзе иёлотҳо мошинҳо, нафт, газҳои табиӣ, ангишт ва маҳсулоти ҷӯбӣ муқаррар карда шудаанд.

Низоми андози арзиши иловашудаи Фаронса (ААИ) муносибати

фарқкунандаро ба гурӯҳҳои гуногуни молҳо ва хидматҳо пешбинӣ мекунад. Ин равиш ба оптимизатсияи сарбории андоз ва дастгирии бахшҳои муайяни иқтисодиёт нигаронида шудааст. Меъёрҳои баландшудаи андоз аз арзиши иловашуда ба молҳои, ки барои аҳолии камтар заруранд, ба монанди мошинҳо, ашёи боҳашамат ва баъзе намудҳои косметика татбиқ карда мешаванд. Ин ба давлат имкон медиҳад, ки захираҳои иловагиро аз истеъмоли молҳои нолозим ҷамъ кунад. Ҳамзамон, меъёрҳои коҳишёфтаи ААИ барои ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳо, аз қабili сайёҳӣ, кишоварзӣ, маориф ва тандурустӣ, инчунин пешниҳоди молҳо ва хидматҳои асосӣ, аз қабili хӯрокворӣ ва доруворӣ истифода мешаванд. Ин равиши фарқкунанда барои дастрас кардани молҳо ва хидматҳои ҳаётан муҳим барои аҳолии кумак мерасонад ва инчунин фаъолияти иқтисодиро дар соҳаҳои асосӣ дастгирӣ мекунад. Ҳамин тариқ, системаи ААИ Фаронса нишон медиҳад, ки чӣ гуна сиёсати андозро ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодӣ истифода бурдан мумкин аст. Инчунин корхонаҳо аз андоз аз арзиши иловашуда озод карда мешаванд, агар муомилоти моли онҳо дар соли гузашта аз 70,0 ҳазор франк зиёд набошад. Дар ин ҳолат онҳо аз аввали соли баъди соли ҳисоботӣ аз андоз аз арзиши иловашуда озод мешаванд.

Дарачаи баланди мутамарказгардонии системаи андози Олмон, алаҳусус дар робита ба бахши корпоративӣ, яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи он мебошад. Дар ин ҳолат қонунгузори андоз бо сохтори мураккаб, ки бо тақсими бисёрқабатаи ваколатҳо байни маркази федералӣ ва минтақаҳо вобаста аст, тавсиф карда мешавад. Ҳар як намуди андоз қонуни худро дорад, ки кадоме аз онҳо ва дар кадом ҳолат бояд пардохта шавад, муайян мекунад. [125, с.10]

Андоз аз арзиши иловашуда дар Олмон яке аз воситаҳои асосии андозбандӣ мебошад, ки қисми зиёди даромади давлатиро таъмин мекунад. Меъёри фарқкунандаи андоз аз арзиши иловашуда (15% ва 7%) ба давлат имкон медиҳад, ки талаботи истеъмолкунандагонро танзим ва бахшҳои муҳими иҷтимоии иқтисодиётро дастгирӣ кунад. Механизми ситонидани

аксизҳо боиси он мегардад, ки бори онҳо дар ниҳоят ба дӯши истеъмолкунандаи ниҳой меафтад ва метавонад ба таваррум ва қобилияти харидории аҳоли таъсир расонад. Аз ҳисоби андозҳои аксизӣ бучети федералии Олмон пур карда мешавад, ба истиснои андози оби ҷав, ки он ба ғоидаи бучети ҳокимиятҳои маҳаллӣ ситонида мешавад. Андози аксизии аз маҳсулоти тамоку ситонидашаванда даромади аз ҳама зиёдро ташкил дода, 2,8-3 Ҷоизи ҳамаи воридоти андозро дар бар мегирад.

Дар Лаҳистон бошад, дар соли 1993 андоз аз гардиш ба андоз аз арзиши иловашуда иваз карда шуд. Ҳамин тавр, бо қарори Вазорати молияи Лаҳистон барои ҳамаи намудҳои молу хизматрасонӣ меъёри андоз аз арзиши иловашуда 7 Ҷоиз ба муддати се сол муқаррар гардид, ки дар оянда ба 27% расонидани ин меъёр ба назар гирифта шудааст. Ҳол он ки баъди се соли қабули қарори мазкур барои баъзе молу хизматрасониҳо меъёри андоз аз арзиши иловашуда тадриҷан афзоиш ёфта, ба 22% рафта расид.

Дар ҳоли ҳозир ду меъёри андоз аз арзиши иловашуда дар Лаҳистон амал мекунад, ки яке ба 7% ва дигаре ба 22% баробар аст. Меъёри 7% барои маҳсулоти хӯроқворӣ, либосу пойафзол, доруҳо, билетҳои нақлиёти ҷамъиятӣ, пули иҷора, хизматрасониҳои коммуналӣ (қувваи барқ, газ, партов) ва ғайра пешбинӣ гардида, меъёри 22% молҳои саноатиро фаро мегирад. Дар бисёре аз мағозаҳои ин кишвар меъёри андоз аз арзиши иловашуда дар чекҳои фурӯши молҳо нишон дода мешавад, дар гипермаркетҳо бошад, мошинҳои назорати хазинавӣ бо тақсим кардани маблағи андоз мувофиқи меъёри 7 ё 22 Ҷоиз чек медиҳанд.

Андозҳои ғайримустақим дар Италия андозҳои ААИ ва аксизро дар бар мегиранд. Ҳиссаи андоз аз арзиши иловашуда дар ҳаҷми умумии андозҳои ғайримустақим ба 67% баробар аст. [189, с.85] Арзиши иловашуда дар корхонаҳои хурду миёнаи ин кишвар аз рӯйи коэффитсиенти маҳсус (Ҷоиз) бо кам кардани даромади умумии корхона ҳисоб карда мешавад, ки мақсад аз ин таъмини ҳисоби содатари андоз аз арзиши иловашуда мебошад. Дар баробари ин, коэффитсиенти маҳсули ҳисобкунии арзиши иловашуда барои

намудҳои гуногуни фаъолият ба таври алоҳида муқаррар карда мешавад. Ҳоло дар Италия 5 меъёри андоз аз арзиши иловашуда амал мекунад: имтиёзнок 0 ва 4%, асосӣ 9%, зиёд 19% ва 38%.

Дар доираи СУС кишварҳо имкон доранд, ки нархи молҳо ва хидматҳои содиршударо ба маблағи андозҳои ғайримустақим, ба монанди андоз аз арзиши иловашуда паст кунанд. Ин ба содиркунандагони аврупоӣ имкон медиҳад, ки дар бозорҳои ҷаҳонӣ рақобатпазиртар бошанд, аз ҷумла дар муқоиса бо истеҳсолкунандагони амрикоӣ. Ҳамин тариқ, ААИ дар ИА на танҳо манбаи даромади буҷет, балки воситаи ҳавасмандгардонии содирот низ мегардад.

Андозҳои ғайримустақим дар Федератсияи Россия аз ҷиҳати меъёрҳои ҷамъоварӣ ва дараҷаи иштирок дар ташаккули буҷети давлатӣ самараноктарин собит шудаанд. Андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо, бочҳои гумрукӣ, андоз аз истифодаи роҳҳои автомобилгард, андоз барои нигоҳдории фонди манзил ва объектҳои иҷтимоӣ-маданӣ, андоз аз фурӯш ва боз чанд андози дигар ба андозҳои ғайримустақим дохил мешаванд.

Дар Россия андоз аз арзиши иловашуда аз чунин намуди андоз, ки дар мамолики Ғарб амал мекунад, куллан фарқ дошта, ба бисёре амалиётҳои молиявӣ, ба мисли ҷаримаҳо, як қатор амалиётҳои бонкӣ, қисми зиёди муомилоти мол дар дохили корхонаҳои калон ва ғайра татбиқ мешавад. Ҳол он ки амалиётҳои дар боло номбаршуда дар Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои дигар аз андоз озоданд. Меъёри ААИ 20% барои ҳамаи молҳо ва 10% барои хӯрокворӣ муқаррар шудааст.

Таҳлили нақши андозҳо аз рӯйи намуд имкон медиҳад, ки бартарӣ доштани мавқеи андозбандии ғайримустақим нисбат ба мустақимро муайян кунем, ки ин ба таҷрибаи кишварҳои пешрафта муҳолиф аст. Бо вучуди ин, бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодии муносири Россия зарур аст, ки бартарии андозбандии ғайримустақим нигоҳ дошта шавад. Ин ду сабаб дорад. Аввалан, аз рӯйи анъана даромади буҷети шуравӣ аз ҳисоби андозҳои ғайримустақим ва чунин манбаи тавоно, монанди андози гардиш (ҳиссаи ин

андоз кариб 70 фоизи даромади бучетро ташкил меод) пурра карда мешуд. Сониян, душворихои давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ (таваррум, хоҳиш ёфтани ҳаҷми истеҳсолот, бухрони системавӣ) ба асосҳои барпо намудани низоми андоз дар соли 1991 низ таъсир расонид, яъне ба ААИ бештар таваҷҷуҳ карда шуд.

Саҳми ААИ дар даромади умумии андози Федератсияи Россия тақрибан 26-28% (ба истиснои амалиёти иқтисодии хориҷӣ) буда, дар тамоми давраи ҷаҳонӣ низоми андози Федератсияи Россия нисбатан устувор боқӣ мемонад.

Рушди афзалиятноки андозбандии ғайримустақим дар кишварҳои Аврупо ва Федератсияи Россия ба як қатор сабабҳо вобаста аст:

- сабаби иҷтимоӣ – андозҳои ғайримустақим мисли андозҳои мустақим ба назар намоён нестанд, аз ин рӯ, ситонидани онҳо барои андозсупоранда ноаён сурат мегирад;

- сабаби иқтисодӣ – даромадҳои давлатӣ дар сатҳи зарурӣ аз ҳисоби андозҳои ғайримустақим таъмин карда мешаванд, ки ба ин васеъ будани манбаи андозбандӣ сабаб мешавад. Ҳамзамон ситонидани андозҳои ғайримустақим дар марҳилаи муайяни истеҳсолот ба нақша гирифта мешавад;

- сабаби ҳамгирӣ – рушди босуръати раванди ҷаҳонишавӣ кишварҳоро ба ташаккул додани чунин низоми андоз водор месозад, ки он бартарихи рақобатро нисбат ба дигар иштирокчиёни бозори байналмилалӣ таъмин карда тавонад. Аз ин рӯ, кишварҳои пешрафтаи саноатӣ ба шарофати андозбандии ғайримустақим имконияти кашида гирифтани ҳиссаи бештари даромади мамлакатҳои тараққиёбандаро ба даст меоранд.

Низомҳои андози кишварҳои ИДМ дар асоси бартарияти андозбандии ғайримустақим сохта шудаанд ва онҳо амалан намудҳои якхелаи андозҳо ва схемаи шабеҳи идоракунии онҳоро истифода меkunанд.

Таҳлили муқоисавии системаҳои андози кишварҳои ИДМ дар соли 2019 тамоюли шабеҳро нишон медиҳад: ҳиссаи зиёди даромади бучетӣ аз ҳисоби

андозҳои ғайримустақим ташкил карда мешавад. Дар айни замон вобастагии баландтарин аз андоз аз арзиши иловашуда ва аксизҳо аз ҷониби Арманистон, Беларус ва Қазоқистон нишон дода мешавад, ки дар он ҷо ин андозҳо зиёда аз 40% тамоми даромадҳои андозро ташкил медиҳанд. Дар Россия ин нишондиҳанда каме пасттар аст, аммо он ҳам назаррас боқӣ мемонад. [22, с.194]

Хусусиятҳои таърихӣ рушд, фарқият дар сохтори иқтисодиёт ва афзалиятҳои милли ба он оварда расонданд, ки низомҳои андози кишварҳои Иттиҳоди иқтисодии Аврупо фарқияти ҷиддӣ доранд. Ин дар меъёрҳои гуногуни андоз, муносибати гуногун ба андозбандии намудҳои алоҳидаи ғаёлият ва молҳо, инчунин дар ҳаҷми номувофиқи имтиёзҳои андоз ифода меёбад (Замимаи 2).

Фарқият дар низомҳои андозбандии аксизӣ дар кишварҳои ИАОҲИ барои тиҷорат, алаҳхусус барои ширкатҳое, ки дар қаламрави якҷанд давлатҳои Иттиҳод ғаёлият мекунанд, мушкилоти иловагӣ эҷод менамоянд. Меъёрҳои гуногуни аксизҳо, рӯйхати гуногуни молҳои зераксизӣ ва усулҳои истифодашудаи ҳисобкунии аксизҳо бори маъмуриро ба тиҷорат зиёд мекунанд ва метавонанд боиси таҳрифи рақобат шаванд (ҷадвали 1.3.1).

Таҳлили меъёрҳои аксизӣ дар кишварҳои ИАОҲИ нишон медиҳад, ки Россия ба як қатор молҳои зераксизӣ, ба монанди бензин, сӯзишвории дизелӣ, сигор ва спирти этилӣ меъёрҳои аксизии хеле баландтарро истифода мебаранд. Аз ҷумла, меъёри аксизҳо ба бензин дар Россия тақрибан 2 маротиба, сӯзишвории дизелӣ аз 1,7 то 5 маротиба, сигор қариб 2 маротиба ва спирти этилӣ аз меъёрҳои шабеҳ дар дигар давлатҳои иттиҳод 4 маротиба зиёдтар аст. Қонунгузориҳои Россия дар бораи андозбандӣ соли 2019 тағйир ёфт: ба рӯйхати молҳои зераксизӣ нафти хом ва сӯзишвории торики баҳрӣ илова карда шуд.

**Чадвали 1.2. - Меъёрҳои аксизҳо барои баъзе молҳои кишварҳои узви
ИАОҲИ дар соли 2021 (бо пули миллии ва асъори Федератсияи Россия)**

Маҳсулот	Федератсияи Россия	Ҷумҳурии Арманистон	Ҷумҳурии Беларус	Ҷумҳурии Қазоқистон	Ҷумҳурии Қирғизистон
Бензини автомобилӣ аз рӯйи навъ фарқ намекунанд		40 000 драм барои 1 т = 5 600 руб			10 000 сом барои 1 т = 8 884 руб
на дар наъи 5	13 624 руб. барои 1 т		481,08 рубли белорусӣ барои 1 т = 13 843,02 руб.		
наъи 5	13 262 руб. барои 1 т.		298,59 рубли белорусӣ барои 1 т = 8 591,8 руб.		
Сӯзишвории дизелӣ аз рӯйи навъ фарқ намекунанд	9 188 руб. барои 1 т	13 000 драм барои 1 т = 1 820 руб.			2 000 сом барои 1 т = 1 800 руб.
на дар наъи 5			233,05 рубли белорусӣ барои 1 т = 6 779,42 руб.		
наъи 5			184,33 рубли белорусӣ барои 1 т = 5 304,07 руб.		
игор	2 359 рубл барои 1000 дона. плюс 16 фоизи арзиши сметаӣ, ки аз рӯйи нархи максималии чакана ҳисоб карда мешавад, вале на камтар аз 3205 руб. барои 1000 дона.	15 %, вале на кам аз 11 070 драмов барои 1 000 д. = 1549,8 руб.	21,08 рубли белорусӣ = 606,57 руб.	11 100 тенге барои 1 000 дона = 1 986,9 руб.	2 000 сом барои 1 000 д. = 1 776,8 руб.

Идомаи ҷадвали 1.2.

Этанол	566 р барои 1 литр спирти этилии беоб, ки дар маҳсулоти зераксизӣ мавҷуд аст	50 %, вале на кам аз 900 драм барои 1 л = 126 руб.	5,28 рубли белорусӣ барои 1 л = 151,93 руб.	600 тенге барои 1 л = 107,4 руб.	350 сом барои 1 л = 310,94 руб.
--------	--	--	---	----------------------------------	---------------------------------

Шарҳ. Қурбҳои аксизҳои кишварҳои узви ЕАЭО ба рубли русӣ бо қурби то 24 март соли 2021 таъдир дода шуданд: рубли Беларус ба рубли русӣ – 28,7749; драми Арманистон ба рубл - 0,1428; тангаи Қазоқистон ба рубл - 0.1790; соми қирғиз ба рубл - 0.8884.

Сарчашма: [33] (санаи дастрасӣ: 20.03.2021).

Меъёрҳои аксиз ба молҳои зерин 5-10 фоиз зиёд карда шуданд:

- тамоку, сигра, сигарилла (сигарита), бидис, кретек, сигор, системаҳои электронии ба онҳо додани никотин ва моеъ;

- объектҳои андозбандӣ инҳоянд: мошинҳои сабукрав бо қувваи муҳаррик зиёда аз 67,5 кВт, мотосиклҳо бо қувваи муҳаррик зиёда аз 112,5 кВт, муҳаррикҳои бензини классӣ панҷум, сӯзишвории дизелӣ ва дистиллятҳои миёна.

Фарқияти назаррас дар андозбандии молҳо дар доираи ИАОҲИ барои шукуфоии бозори "сиёҳ" шароити мусоид фароҳам меорад. Афзоиши аксизҳои сигор дар Россия боиси он гардид, ки арзиши онҳо нисбат ба кишварҳои ҳамсоя якуним-ду маротиба баландтар шуд, ки ин қочоқро ҳавасманд мекунад.

Ҳамин тариқ, дар Россия як қуттӣ сигор (ба ҳолати 1 январи соли 2021) ба ҳисоби миёна 107,78 рубл, дар Беларус – 38, Арманистон – 70 ва дар Қирғизистон – 65 рубл арзиш дорад. Қариб сеяки тамокуи қалбакӣ дар Россия тамокуи белорус аст. [64, с.1-20] Барои ҳалли ин мушкилот, аъзои ИАОҲИ бояд аз соли 2024 ба муқаррар кардани меъёрҳои аксизӣ барои сигор дар асоси меъёри индикативии 35 евро барои 1000 сигор бо инхирофашон на бештар аз 20% боло ё поин оғоз кунанд. Созишнома меъёрҳои андози аксизиро барои сигор ҳамоҳанг месозад ва ба ин васила, барои фаъолияти бозори тамоку дар ИАОҲИ шароит фароҳам меорад.[33]

Созишнома оид ба машрубот барои соли 2024 меъёри индикативии аракро дар ҳаҷми 9 евро барои як литр спирти этилии 100% ректификатсияшуда аз ашёи хоми озуқа муқаррар мекунад ва диапазони инҳироф барои Арманистон ва Қирғизистон на бештар аз 40% поин ва на бештар аз 10% боло аст. Барои Беларус, Қазоқистон ва Россия - на бештар аз 15% поин ва на бештар аз 10% боло. [32]

Афзоиши меъёрҳои аксизӣ одатан боиси афзоиши тарҳҳои андоз ба буҷети давлат мегардад. Ин аз ҳисоби афзоиши даромад аз андоз аз фурӯши машрубот, тамоку, сӯзишвории автомобилӣ ва дигар молҳое, ки аксизҳо ҷорӣ карда шудаанд, ба амал меояд. Баланд бардоштани аксизҳо метавонад як қисми стратегияи маблағгузори давлатӣ ва танзими истеъмоли молҳои муайян бошад. Аммо он, инчунин метавонад ба нархи молу хизматрасониҳои истеъмолӣ, ба таваррум ва ҷаъолияти истеъмолкунандагон таъсир расонад. Муҳим аст, ки тавозуни байни афзоиши даромади андоз ва оқибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии аҳоли ба назар гирифта шавад. Набудани ҳамохангсозӣ дар андозбандии маҳсулоти тамоку дар доираи ИАОҲИ барои рушди қочоқшароити мусоид фароҳам меорад ва даромади андозро ба буҷетҳои кишварҳои иттиҳод коҳиш медиҳад.

Замимаи №18 ба Шартнома дар бораи ИАОҲИ тартиби ситонидани андоз аз арзиши иловашуда ва механизми назорати пардохти онро ҳангоми содирот ё воридот танзим мекунад. Ҳама тағйирот оид ба муқаррар, ҷамъоварӣ ва ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда дар расмиёти гуногуни гумрукӣ дар сатҳи қонунгузори миллии кишварҳои узви ИАОҲИ муқаррар карда мешаванд (ниг. ба замимаи 2).

Меъёри аз ҳама баланди андоз аз арзиши иловашуда (агар меъёри имтиёзнок муқаррар нашуда бошад) дар Арманистон ва Федератсияи Россия амал мекунад. Андоз аз арзиши иловашуда дар Арманистон дар асоси маблағи контейнерҳо ҳисоб карда мешавад. Ҳол он ки мувофиқи Кодекси

андози Федератсияи Россия, агар мол ба фурӯшандаи он баргардонида шавад, нархи контейнерҳои мол ба манбаи андоз дохил карда намешавад.

Дар давлатҳои аъзои ИАОҲИ (ба ғайр аз Россия ва Беларус) барои молҳои, ки ба онҳо паст кардани сатҳи меъёри андоз аз арзиши иловашуда татбиқ мешавад, категорияҳои имтиёзнок пешбинӣ нашудааст (ҷадвали 1.3.2).

Ҷадвали 1.3. - Меъёрҳои андоз аз арзиши иловашуда дар давлатҳои аъзои ИАОҲИ барои соли 2021

Кишварҳо	Меъёри андоз аз арзиши иловашуда
Ҷумҳурии Арманистон	20% - меъёри стандартӣ 0% - содироти мол, хизматрасонӣ Озодкунӣ: категорияҳои алоҳидаи молҳо (масалан, намудҳои муайяни таҷҳизот, ки ба сифати воситаҳои асосӣ истифода мешаванд).
Ҷумҳурии Беларус	0% - барои содирот: корҳо ва хизматрасониҳои вобаста ба фурӯши моли содиротӣ; молҳои бебӯч; сӯзишвории бункерӣ барои ҳавопаймоҳои ҳамлу нақли байналмилалӣ; моли худсохт ҳангоми фурӯштан ба соҳиби мағозаи бебӯч барои фурӯши минбаъда дар мағозаҳои бебӯч 10% - баъзе навъҳои маҳсулоти хӯрокворӣ, молҳои алоҳидаи кӯдакон (рӯйхат кӯтоҳ карда шуда, дар таҳрири нав ба Кодекси андози Ҷумҳурии Беларус (Замимаи № 26) дохил карда шудааст); доруворӣ, маҳсулоти тиббӣ (аз ҷумла маҳсулоти протезию ортопедӣ) (то 01.01.2021 озодкунии андоз аз арзиши иловашуда) 20% - ҳангоми воридоти мол 25% - ҳангоми фурӯши хадамоти телекоммуникатсионӣ Имтиёзҳо: молҳои алоҳида барои кумак ба маъюбон, доруворӣ, ҳама намудҳои матбуоти ҷопӣ; молҳои, ки аз давлати узви Иттиҳоди Аврупо барои истифода аз намояндагҳои дипломатӣ ва ғайра ворид карда мешаванд (моддаи 119-и Кодекси андози Ҷумҳурии Беларус)
Ҷумҳурии Қирғизистон	12% - меъёри стандартӣ 0% - содирот (ба истиснои содироти маъданҳои дорои металлҳо, концентратҳо ва хӯлаҳо) Озодшавӣ: таҷҳизоте, ки ба сифати фондҳои асосӣ истифода мешавад, хоҷагии кишлоқ, маснуот, молҳо барои офиятбахшии маъюбон ва ғайра (моддаи 257 Кодекси андози ҚК).
Ҷумҳурии Қазоқистон	12% - аз воридот ва муомилоти андозбандишаванда 0% - содирот (ба истиснои содироти металлпора) Озодкунӣ: воридоти асъори хоричӣ, доруворӣ, сармоягузорӣ ба сармояи оинномавӣ

Федератсияи Россия	20 % – меъёри стандартӣ 10 % – маҳсуоти озукаторӣ (аз рӯйи рӯйхат), молҳо барои кӯдакон (аз рӯйи рӯйхат), маҷалла ва рӯзномаҳо; китобҳо, молҳои тиббӣ 0 % – содирот, реэкспорт, молҳои фаъолияти кайҳонӣ, металлҳои қиматбаҳо, киштиҳои сохташуда, боркашонии байналхалқӣ, таҳҷизоти техникӣ, молҳо барои кумаки башардӯстона ва ғайра – моддаи. 150 КА ФР)
-----------------------	---

Сарчашма: [196, с. 91–99].

Дар Ҷумҳурии Беларус бошад, барои зироаткорӣ, чорводорӣ, занбӯрпарварӣ, моҳидорӣ, инчунин ба маҳсулоти ИАОҲИ меъёри 10-фоизаи ААИ амал мекунад. Мавҷудияти меъёрҳои имтиёзноки андоз аз арзиши иловашуда имкон медиҳад, ки барои истеъмол дастрас будани молҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим таъмин карда шавад.

Аммо аз соли 2019 ҳам Россия ва ҳам Беларус номгӯи молҳое, ки меъёри 10% андозбандишаванда доранд, коҳиш доданд. Ин кишварҳо барои молҳое, ки таҳти расмиёти гумрукии минтақаи озоди гумрукӣ ҷойгир шудаанд, меъёри сифрии андоз аз арзиши иловашударо истифода мебаранд, ки бо минтақаи афзалиятнок алоқаманд аст.

Гуногун будани меъёрҳои андоз аз арзиши иловашуда дар давлатҳои аъзои ИАОҲИ ба фарқкунанда будани иқтисодиёти онҳо вобастагӣ дорад, аз ҷумла ба таносуби ашёи хом, таркибҳои саноат, мустақил будани низоми андоз, принципҳои асосии андозбандии ғайримустақим мувофиқи Шартномаи ИАОҲИ ва монанди инҳо.

Бо сабаби мавҷудияти тафовут дар меъёрҳои аксиз ва андоз аз арзиши иловашуда дар кишварҳои ИАОҲИ принципи мусоид вайрон карда мешавад, зеро ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ кишвар ба тавре мустақил муқаррар намудани низоми андоз боиси тағйирёбии назарраси меъёрҳо мегардад. Бо вучуди ин, аз соли 2019 дар ИАОҲИ самти ҳамохангсозии меъёрҳои андозҳои аксизӣ ба баъзе молҳои ҳассос, такмил додани низоми идоракунии андозҳои ғайримустақим ва ягонакунии равишҳо дар андозбандии ғайримустақим чораҳо андешида мешаванд. [196, с.91-99]

Аз нигоҳи мо, таҷрибаи кишварҳои хориҷиро дар мавриди истифодаи андозҳои ғайримустақим ба инобат гирифта, ҷанбаҳои зерини онро дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ кардан ба фоидаи кор аст:

- аз таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ (Олмон, Лаҳистон, Италия, Фаронса) истифода бурда, дар ҷумҳурии мо меъёри андоз аз арзиши иловашударо вобаста ба гурӯҳҳои алоҳидаи молҳои истеъмолий тафриқа намудан ба мақсад мувофиқ аст;

- дар назди Кумитан андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани Раёсати тафтишоти андоз аз арзиши иловашуда бо шӯъбаи тафтишот, шӯъбаи иқтишофӣ ва як маркази компютерӣ, ки дар он маълумот дар бораи ҳамаи ашхосе, ки ба қонуншиканӣ гумонбар мешаванд, нигоҳ дошта мешаванд (таҷрибаи Бритониёи Кабир);

- барои корхонаҳои зараровар дар муддати 5 сол бо шартҳои қатъии муайян имтиёзҳои андозро пешбинӣ бояд кард. Дар ҳолати аз ин муҳлат зиёд шудани зараровар будани корхона, он бояд ногузир муфлис эълон карда шавад (аз таҷрибаи Италия);

- баъзе кишварҳои Аврупо барои сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ, инчунин бахшҳои муайяни иқтисодиёт, ба монанди тандурустӣ, имтиёзҳои андоз ва ҳавасмандкунӣ доранд. Аммо, дар маҷмӯъ, фоидаи ширкатҳо ва даромади шахсони воқеӣ андозбандӣ карда мешаванд. Ҷорӣ намудани чунин имтиёзҳо нисбат ба ААИ дар ҷумҳурӣ аз манфиат холӣ нест;

- ҳукуматҳои бисёре аз кишварҳои хориҷӣ кӯшиш мекунанд, ки касри бучетро аз ҳисоби афзоиши даромади андоз аз арзиши иловашуда пӯшонанд, зеро ба раванди ҷамъоварӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ маҳз тақвият ёфтани хусусияти прогрессивии андозбандии даромад метавонад таъсири манфӣ расонад. Ин нуктаро дар раванди ислоҳоти андозӣ дар ҷумҳурӣ бояд истифода барем.

Хулосаи боби 1

Дар тамоми таърихи башарият инкишоф ва такмили низоми андозбандӣ сурат гирифта, баъдан ба зерсистемаҳои андозбандии мустақим ва бавосита тақсим мешавад. Дар баробари ин, чун қоида, дар давраи бозгашт тағйирёбии доимии андозбандии мустақим ва бавосита бо тадриҷан баланд шудани нақши андозҳои ғайримустақим ба амал омад. Ба ин бартариҳои онҳо нисбат ба андозҳои мустақим таъмини манфиатҳои давлатӣ (даромаднокии баланди онҳо барои давлат, нисбӣ «ноаёний» ва барои андозсупорандагон камтар сарборӣ буда, дар вақти муносиб барои андозсупорандагон ва бо роҳи қулай ситонида мешаванд) мусоидат мекунад ва ба амалӣ гардонидани принципи умумии будани андозбандӣ ёрӣ мерасонанд, ки бо як андозбандии бевоситаи даромад ва сармоя ба онҳо ноил шудан мумкин нест. Илова бар ин, дар андозҳои ғайримустақим иқтисодии бузурги танзимкунанда мавҷуд аст, ки имкон медиҳад онҳо дар системаи танзими давлатии иқтисодиёт истифода шаванд.

Таҳлили назариявӣ методологии гузаронидашуда нишон дод, ки ҳам андозҳои мустақим ва ҳам ғайримустақим афзалиятҳо ва нуқсонҳо доранд. Аз ин рӯ, дар ташаккули сиёсати андози давлат муайян намудани таносуби оптималии байни андозҳои мустақим ва ғайримустақим аҳамияти калон дорад. Танҳо маҷмуи оқилонаи андозҳои мустақим ва ғайримустақим метавонад системаи оптималии андозбандиро ба вуҷуд оварад ва давлатро бо захираҳои кофии молиявӣ барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти он таъмин намояд ва ҳамзамон барои рушди иқтисодӣ шароит фароҳам оварад.

БОБИ 2. НАҚШ ВА МАҚОМИ АНДОЗБАНДИИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР ТАНЗИМИ АНДОЗИИ ИҚТИСОДИЁТ

2.1. Моҳият, принцип ва механизми танзими андоз дар иқтисодиёти муосир

Андоз дар ҷомеаи имрӯза ягона манбаи даромади буҷети давлат набуда, балки барои иҷрои уҳдадориҳои базиммагирифтаи он низ зарур мебошад. Илова бар ин, дар ҳолати ба равандҳои бозорӣ даҳлат накардани давлат, андоз ба воситаи самаранокӣ пуртаъсири танзими давлатии иқтисод ва сохторҳои алоҳидаи он таъдил ёфта метавонад. Бо мусоидати низоми андоз давлат таносуби тақсим ва азнавтақсимкунии ғоидаҳои иқтисодиро аз нигоҳи макроиқтисод ва микроиқтисод дар ҷомеа ҳатмӣ ва қатъӣ муқаррар менамояд.

Зарурати танзими давлатии иқтисодиёт аз ноқомии механизми худтанзимкунии бозор ба миён омадааст. Вақте ки механизми бозор бо таъмини тақсимои одилонаи молҳо ва хидматҳо мубориза намебарад, хатари афзоиши нобаробарии иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд. Ин метавонад дар тамаркузи аз ҳад зиёди сарват, дастнорас будани хидматҳои асосӣ барои табақаҳои муайяни аҳоли ё бад шудани шароити зиндагӣ барои гурӯҳҳои осебпазир зоҳир гардад. Чунин ҳолатҳо даҳлати давлатро барои рафъи номутаносибӣ талаб мекунанд, масалан тавассути сиёсати андозу буҷет, танзими бозорҳо ё барномаҳои дастгирии иҷтимоӣ. Давлат дар тақсимои захираҳо ва фароҳам овардани шароити одилона барои ҳамаи шаҳрвандон нақши муҳим мебозад ва таъсири манфии ноқомии бозорро коҳиш медиҳад. [193, с.54-63]

Механизми бозорро ду гурӯҳи асосии усулҳо танзим карда метавонанд: мустақим (маъмурӣ) ва ғайримустақим (иқтисодӣ). Усулҳои мустақим ҷораҳои зеринро дар бар мегиранд, ба монанди муайянсозии нархҳои муқарраршуда, квотаи истеҳсолот ё манъи ғайриқонунӣ муайян. Инҳо шаклҳои даҳлати бевоситаи давлат ба равандҳои иқтисодӣ барои назорати тақсимои захираҳо мебошанд. Усулҳои ғайримустақим ба татбиқи

воситаҳои иқтисодӣ, аз қабилӣ андозҳо, субсидияҳо, меъёрҳои ғоизӣ ва дигар ҳавасмандгардонии бозор асос ёфтаанд, ки ба рафтори иштирокчиёни бозор таъсир мерасонанд ва онҳоро ба амалҳои муайян барои ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодӣ равона мекунанд. Усулҳои ғайримустақим чандиртаранд ва ба бозор имкон медиҳанд, ки ба тағйирот мутобиқ шаванд ва тавозуни байни танзим ва озодии бозорро нигоҳ доранд. Дар концепсияҳои гуногуни танзими давлатӣ таносуби усулҳои маъмурӣ ва иқтисодӣ ба таври назаррас фарқ мекунанд. Аммо бо вучуди ин, усулҳои ғайримустақим ба талаботи бозор бештар ҷавобгӯ мебошанд, зеро онҳо хусусияти шабеҳ ба механизми бозорӣ доранд. Дар навбати худ, дар байни усулҳои ғайримустақим, албатта, мавқеи бартариро андозҳо ишғол мекунанд, ки мутобиқати бештарро ба механизми бозорӣ нишон медиҳанд. Бинобар ин, андозҳо танзимгари муҳими тамоми системаи даҳлати давлат ба иқтисодиёт мебошанд.

Низомии андоз дар се сатҳ танзим карда мешавад: давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ. Дар ҳар сатҳ меъёрҳои андоз, пойгоҳҳои андоз муқаррар карда мешаванд ва инчунин, имтиёзҳои гуногуни андоз дода мешаванд. Сатҳи давлатӣ одатан андозҳои калидӣ, аз қабилӣ андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда ва аксизҳоро муайян мекунад, дар ҳоле ки мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ метавонанд меъёрҳоро танзим ё барои маблағгузории эҳтиёҷоти маҳаллӣ андозҳои иловагӣ ҷорӣ кунанд. Ҳадафи асосии сиёсати андоз таъмини воридоти буҷа барои маблағгузории хароҷоти давлатӣ, инчунин ноил шудан ба ҳадафҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, аз қабилӣ дастгирии соҳаҳои муайян, мубориза бо нобаробарӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ мебошад.

Асоси назарияи илмӣ танзими андозро иқтисодчии англис, пешвои самти неоклассикӣ дар иқтисодиёт, намояндаи мактаби иқтисодии Кембриҷ А.Маршалл гузоштааст. Дар як қатор асарҳои худ, ки дар ҷорӣ охири асри XIX ба таърифи расидаанд, андешаҳои ҷолиб баён намудааст.

Ситонидани андоз, мегӯяд А.Маршалл, сатҳи қобилияти харидории шаҳрвандонро паст карда, барои соҳибкорон имкониятҳои сармоягузорию

махдуд месозад. Андозҳои ғайримустақим ба баланд шудани нархҳо сабаб шуда, ба истеъмол таъсир мерасонанд, ки ин, дар навбати худ, ба бисёре аз равандҳои иқтисодии ҷомеа бетаъсир нахоҳад монд. [69, с.394]

Дар таҳқиқоти асосгузори мактаби кейнсионӣ Ч.М. Кейнс, ки истифодаи андозҳоро ҳамчун «тасбитгари дарунсохт»-и иқтисод пешниҳод кардааст, ба вазифаи танзимкунандаи андозҳо ҷойи махсус дода мешавад, ки бояд ғайрилоба идора карда шавад. [59, с.347] Бино ба идеяи марказии назарияи кейнсионӣ, фишанги асосии танзимкунандаи иқтисод ва яке аз таркибҳои пешрафти самараноки он андоз аст.

Бисёре аз мутахассисони муосири андоз бо ин ё он тарз вазифаи танзими андозро эътироф мекунанд. Чунончи, Ч. Стиглицс менависад, ки «Тағйир ёфтани вазъи иқтисод ба тағйир ёфтани меъёрҳои андоз оварда мерасонад». [94, с.476] Ба андешаи Р. Мусгрейв ва П. Мусгрейв, дар сатҳи баланд нигоҳ доштани шуғл, устувории нарх ва суръати мувофиқи пешрафти иқтисод номумкин аст. [225, с.824] Аз нуқтаи назари П. Самуэлсон ва В. Нордхаус, сиёсати андозӣ ва пулиро қарзӣ барои давлат воситаи асосиест, ки тамоюлҳои давлагиро назорат ва рушди иқтисодро таъмин карда метавонад». [88, с.413]

Андозҳо воситаи пурқуввати танзими давлатии иқтисодиёт мебошанд, зеро онҳо ба давлат имкон медиҳанд, ки ба рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ таъсир расонад. Тавассути андозҳо бо пешниҳоди имтиёзҳо ва тарҳҳои андоз ғайрилобҳои муайян, аз қабili инноватсия ё сармоягузорӣ ба технологияҳои сабزو ҳавасманд кардан мумкин аст. Дар айни замон, меъёрҳои баланди андоз барои намудҳои муайяни маҳсулот ё хизматрасониҳо метавонанд истеҳсол ва истеъмоли онҳоро боздоранд. Андозҳо, инчунин, дар тақсими даромад нақши муҳим доранд, ки ба коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ ва таъмини маблағгузори барномаҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунанд. Ҳамин тариқ, сиёсати андоз унсури калидии ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат мебошад. [62, с.58]

Депрессияи бузурги солҳои 1929-1933 нишон дод, ки механизми бозор наметавонад мустақилона бухронҳои амикро паси сар кунад. Дар посух ба

ин, давлат доираи даҳолати худро ба иқтисодиёт хеле васеъ кард ва андозбандӣ ба яке аз воситаҳои асосии муътадилсозии иқтисодиёт, ҳавасмандгардонии талабот ва маблағгузори барномаҳои иҷтимоӣ табдил ёфт. Илова бар ин, таҷриба нишон медиҳад, ки аҳаммияти вазифаи танзимкунандаи андозҳо меафзояд. Ҳоло вазифаи танзимкунандаи андозҳоро дар баробари функцияи фискалӣ метавон ба таври умум эътироф кард.

Олимони ватанӣ низ вазифаи танзимкунандаи андозҳоро эътироф намуда, дар асарҳои худ кӯшиш намудаанд, ки зарурат, моҳият ва механизми онро асоснок намоянд. Вазифаи танзимкунандаи андозҳоро таҳлил намуда, профессор Д.Г. Гулмирзоев менависад, ки «...бо вучуди он ки дар сабоҳи капитализми ибтидоӣ назариёти мудохилат накардани давлат ба иқтисодиёт ҳукмфармо буд, инкишофи минбаъдаи назарияи андозбандии фискалӣ тадричан дархостҳои хоҷагидории молиявии иҷтимоӣ-иқтисодиро ба назари эътибор мегирад». [44, с.71] Ҳамин тариқ, андозшиносӣ ду функцияро муайян намудааст: фискалӣ (ҳазинавӣ) ва танзимӣ. Вазифаи танзими андозбандӣ дар давлати муосир нақши калидӣ дорад. Он на танҳо воридшавии маблағҳоро ба буҷа таъмин мекунад, балки ҳамчун воситаи ноил шудан ба ҳадафҳои гуногуни иҷтимоӣю иқтисодӣ, аз қабili коҳиш додани нобаробарӣ, дастгирии тичорат ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ хизмат мекунад. Аммо, барои он ки системаи андоз вазифаҳои худро самаранок иҷро кунад, фаҳмиши амиқи равандҳои иқтисодӣ, баҳисобгирии мутавозинии манфиатҳои аҳолии гуногун ва чандирӣ дар воқуниш ба тағйирот дар иқтисодиёт зарур аст. Такмили доимии сиёсати андоз барои мутобиқшавӣ ба мушкилоти нав мусоидат мекунад ва самаранокии онро дар муддати дароз баланд мебардорад. Дар монографияи С.Ҷ. Комилов, Ш.С. Азизов ва Ф.Б. Исмонов моҳият ва фишангҳои танзими андозии иқтисодиёт, таъсири гаронии андоз ба рушди иқтисодӣ ва таҷрибаи ҷаҳонии танзими андозии фаъолияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. [63, с.122]

Омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ оид ба вазифаи танзимкунандаи андозҳо

нишон медиҳад, ки имрӯз дарки муҳтаво ва моҳияти падидаи танзими андоз вучуд надорад. Аз ин рӯ, бисёре аз муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки танзими андоз ба танзими меъёрии давлатии муносибатҳои андоз вобаста аст. [149, с.255-267] [141, с.351-353] [158, с.79-82] [109, с.16-18] [176, с.217-220]

Ҳангоми омӯзиши танзими андоз баъзе муаллифон [47, с.605] [184, с.132] онро бо мафҳумҳои «сиёсати андоз», «механизми андоз», «маъмурияти андоз», «нақшагирӣ» ва «пешгӯӣ», «идоракунии андоз», «стратегияи андоз», «назорати андоз» баробар мекунанд, ки чунин рафтор ба нофаҳмӣ ва вайрон шудани моҳияти мафҳумҳои номбаршуда оварда мерасонад.

Дар робита ба ин, қайд мекунем, ки сиёсати андоз ва танзими андоз дар маҷмӯъ ба ҳамдигар алоқаманд буда, танзими андоз самти муҳимми баамалбарории сиёсати андоз мебошад.

Дар мавриди мафҳумҳои «маъмурияти андоз» ва «менечменти андоз» бошад, онҳо раванди маъмурикунонии андозро аз рӯйи мазмуни этимологӣ ва забонӣ ифода мекунанд. Аз нуқтаи назари идоракунии андоз танзими андоз қисми ҷудонашавандаи он мебошад, ки ба таъмини иҷрои ҳадафҳои бо қонун тасдиқшудаи буҷет ва андоз ва консепсияҳои андозии барои онҳо таҳияшуда нигаронида шудааст. [47, с.286]

Ба андешаи мо, мафҳумҳои «банақшагирӣ» ва «пешгӯӣ», «стратегияи андоз», «назорати андоз» ҳамчун вазифаҳои идоракунӣ бояд ҷузъи «идоракунии андоз» бошанд. Дар баробари ин, дар адабиёти иқтисодӣ мавқеъе мавҷуд аст, ки мувофиқи он «механизми андоз инҳоро дар бар мегирад: банақшагирии андоз, танзими андоз ва маъмурикунонии андоз». [217, с.12]

Чуноне ки мебинем, то ҳол дастгоҳи концептуалӣ дар соҳаи муносибатҳои андоз аз нуқтаи назари таъмини мувофиқат ва тобеияти мафҳумҳои ифодакунандаи онҳо ба тартиб оварда нашудааст. Ин ифшои моҳияти мафҳумҳои андозро душвор мегардонад ва сабаби фаҳмиши норавшани онҳо дар байни тадқиқотчиён мегардад. Мафҳуми «танзими андоз» низ истисно нест.

Моҳияти танзими андоз, аз нуктаи назари М.С. Деревянко ва М.В. Гончарова, ҳамчун таъсири мақсадноки давлат ба тамоми марҳилаҳои раванди густариши такрористеҳсол бо мақсади фаъол гардонидани (дар баъзе мавридҳо боздоштани) фаъолияти соҳибкорӣ, сармоягузорӣ ва меҳнатӣ, чамъшавии босуръати сармоя дар соҳаҳои ҷолибтарини иқтисодиёт, инкишофи илм, техника ва соҳаи иҷтимоӣ баҳогузорӣ карда мешавад. [131, с.55-65]

Ҳадафи танзими андоз фароҳам овардани муҳити мусоиди иқтисодӣ тавассути таъсири мақсаднок ба муносибатҳои андоз мебошад. Ин бо истифода аз воситаҳои гуногуни андоз, аз қабili меъёрҳо, имтиёзҳо ва тарҳҳо, ки ҳамчун фишанг барои таъсир ба фаъолияти иқтисодӣ хизмат меkunанд, ба даст оварда мешавад. Тавассути танзими андоз давлат метавонад сармоягузорию ҳавасманд кунад, тичорати хурд ва миёнаро дастгирӣ ва тавассути тақсимои даромад ба адолати иҷтимоӣ мусоидат кунад. Тадбирҳои андозӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муҳими иҷтимоӣ иқтисодӣ, аз қабili афзоиши шуғл, коҳиши камбизоатӣ ва рушди устувори иқтисодиёт кумак меkunанд.

Ҳамин тариқ, танзими андозӣ ин усули ғайримустақими таъсири давлат ба рафтори субъектҳои хоҷагидор тавассути фишангҳои гуногуни андоз барои ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ дар доираи сиёсати андоз мебошад. Фишангҳои муҳимтарини он, чунон ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, муносибкунии намуд ва теъдоди намудҳои андоз, объекти андозбандӣ, заминаи андоз, меъёрҳои андоз, имтиёзҳои андоз ва мучозоти андозӣ мебошанд.

Мақсад аз танзими андоз ин муҳайё кардани шароитҳои мусоиди иқтисодӣ бо расондани таъсири мақсаднок ба таркибҳои сифатӣ миқдории ҷараёни такрористеҳсол буда, дар ин росто, фишангҳо ва усулҳо мутобиқ ба моҳияти дохилии низоми андоз мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Танзими андоз ба тамоми соҳаҳои ҷомеа таъсир мерасонад, аз ҷумла:

- воситаи андоз ҳамчун фишанги танзими тичорат - бо тағйир додани

меъёрҳои андоз, давлат имкон дорад ба тағйироти вазъи иқтисодӣ воқуниш нишон диҳад ва фаъолияти соҳибкорию ба самти зарурӣ равона кунад;

- ҳавасмандгардонии рушди тиҷорати хурд тавассути фароҳам овардани шароити мусоиди андоз;

- дастгирии доираи васеи равандҳои иқтисодӣ, аз истехсол то коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;

- танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба воситаи низоми пардохтҳои гумрукӣ, ки он воридоту содироти қисме аз молҳоро дастгирӣ мекунад ё маҳдуд мегардонад.

Дар боло зикр гардид, ки танзими андоз самти алоҳида ва хеле муҳимми сиёсати андоз мебошад. Аз ин рӯ, зуҳури вазифаи танзими андоз аз намуд ва моделҳои сиёсати андоз вобаста аст.

Намуди сиёсати андоз ин тасвир ё намунаи муайяни сиёсати андоз мебошад, ки дорои аломатҳои танҳо ба он хос буда, бо зуҳури объективии он як намунаи сиёсатро аз дигараш фарқ кардан мумкин аст. Намуди сиёсати андоз метавонад фискалӣ, фискалӣ-азнавтақсимкунӣ, танзимкунанда, фискалӣ-рақобатӣ ва фискалӣ-танзимкунанда бошад.

Моделҳои сиёсати андози ба таҷрибаи муваффақ асосёфта низоми андозбандӣ мебошад, ки дар шароити воқеӣ санҷида шуда ва самаранокии ҳудро нишон додааст. Дигар кишварҳо метавонанд онро ба шароити мушаххаси худ мутобиқ кунанд.

Моделҳои сиёсати андоз дар се вариант баромад мекунад:

- сиёсати ҳадди максималии гаронии андоз, ки ба тақвияти функцияҳои фискалӣ ва тақсимотии андозҳо нигаронида шудааст;

- сиёсати ҳадди ақали гаронии андоз, ки ба тақвияти вазифаи танзимкунандаи андозҳо ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ равона карда мешавад;

- сиёсати оқилонаи андоз, ки ба таъмини мувозинати фискалӣ (сарбории миёнаи андоз) ва вазифаҳои танзимкунанда (ҳавасмандгардонии соҳаҳо ва фаъолиятҳои афзалиятнок) нигаронида шудааст.

Шакли сиёсати андоз ин маҷмуи усулҳо ва воситаҳои таҳияшудаи сиёсати андоз, яъне. роҳи пур кардани модели интихобшудаи сиёсати андоз бо мазмуни мушаххаси татбиқи он мебошад. Шакл ҳамчун натиҷаи ташаккули стратегия ва тактикаи сиёсати андоз баромад мекунад.

Модели сиёсати андоз намунаи мушаххаси татбиқи як намуди муайяни сиёсати андоз дар фаъолияти амалии давлат мебошад. Ин як навъ қолабест, ки метавонад дар шароити дигар мутобиқ ва татбиқ карда шавад.

Ҳангоми ташаккули сиёсати андози давлат ду марҳилаи асосӣ мегузарад. Аввал, намуди умумии низоми андоз, ки ба мақсадҳои сиёсӣ ва иқтисодии кишвар мувофиқат мекунад, муайян карда мешавад. Сипас, дар асоси намуди интихобшуда, модели мушаххаси андозбандӣ бо дарназардошти хусусиятҳои миллӣ ва қонунгузорӣ таҳия карда мешавад.

Танзими андоз аз рӯйи принципҳои муайян дар амал татбиқ карда мешавад. Бинобар ин, дар сатҳи дохилӣ ба тартиботи умумӣ ҳамоҳанг кардани он шартҳои муҳим буда, ин бо риояи ҳатмии принципҳои танзими андоз ба даст меояд.

Принципҳои танзими андоз барои татбиқи амалии воситаҳои андоз заминаи назариявӣ мебошанд. Онҳо аз назарияҳои иқтисодӣ бармеоянд ва тасаввуроти муосирро дар бораи нақши андозҳо дар иқтисодиёт инъикос мекунанд.

Принципҳои танзими андоз, дар навбати аввал, аз принципҳои танзими давлатии иқтисодиёт ва дуҷум, аз принципҳои андозбандӣ бармеоянд (расми 2.1.).*

Расми 2.1. Низоми принципҳои танзими андоз

Сарчашма: таҳияи муаллиф

1. Принципи асоснокии илмии танзими андоз, пеш аз ҳама, ҳангоми татбиқи тадбирҳои танзими андоз ба назар гирифтани амали қонунҳои объективии иқтисодӣ (арзиш, талабот ва пешниҳод ва ғайра)-ро тақозо менамояд ва дуюм, баҳисобгирии доираи имконпазири шароитҳои татбиқи танзими андоз ба шарт ба инобат гирифтани шароитҳои муайян мегардад, ки танзими андоз дар ин шароитҳо гузаронида мешавад.

2. Принципи пайвастагӣ. Азбаски иқтисодиёт, андозҳо ва низоми андоз низоми мураккаби ба ҳам алоқамандро ташкил медиҳанд, принципи муттасилӣ муносибати систематикиро ба танзими андоз мефаҳмонад. Ин

маъноӣ онро дорад, ки ҳамаи робитаҳо ҳангоми ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар вазифаҳо ба назар гирифта мешаванд.

3. Принципи комплексӣ. Сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии давлат истифодаи воситаҳои гуногунро талаб мекунад. Танзими андозро дар алоҳидагӣ баррасӣ кардан мумкин нест, балки бояд бо сиёсати гумрукӣ, нархгузорӣ, буҷетӣ, пулию қарзӣ ва дигар чораҳои таъсири давлатӣ ҳамоҳанг карда шавад.

4. Принципи мутобиқшавӣ. Самаранокии танзими андоз бевосита аз ҷандирии он вобаста аст. Мониторинг ва таҳлили мунтазами натиҷаҳои сиёсати андоз имкон медиҳад, ки бо дарназардошти омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ сари вақт тасҳеҳоти зарурӣ ворид карда шавад.

5. Принципи ҳадди ақали кофӣ. Даҳолати давлат ба иқтисодиёт бояд бо соҳаҳои маҳдуд карда шавад, ки ба он бозор қодир нест ғайриқарорӣ самаранокро таъмин кунад. Истифодаи аз ҳад зиёди воситаҳои андоз метавонад механизмҳои бозорро вайрон кунад ва барои иштирокчиёни ғайриқарорӣ иқтисодӣ шароити нобаробар фароҳам орад.

Танзими андоз ҳамчун раванд ба воситаи механизмҳои танзими он дар амал татбиқ карда мешавад. Ба андешаи мо, аз ҷумла тавассути:

- субъектҳо ва объектҳои танзими андозӣ;
- шаклҳои таъсир ва ҳамкориҳои субъектҳо ва объектҳои танзими андозӣ;
- усулҳои танзими андозӣ;
- воситаҳои танзими андозӣ.

Муносибатҳои андоз байни давлат (дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ) ва андозсупорандагон (шахсони воқеӣ, ташкилотҳо ва муассисаҳо) ба вуҷуд меоянд. Давлат тавассути мақомоти ваколатдори худ қоидаҳои андозро муқаррар ва риояи онҳоро назорат мекунад ва андоз меситонад. Андозсупорандагон вазифадоранд андозҳои муқарраршударо тибқи қонунгузориҳои амалкунанда пардохт кунанд. Танзими давлатии андоз, ки бо фармону дастурҳои давлат ва меъёри муттаҳидкунанда амалӣ мегардад, хусусияти расмӣ дошта, мутамарказ аст. Аммо танзими андоз, ки онро

субъектҳои хоҷагидорӣ (ба мисли: шахсони воқеӣ, ташкилоту муассисаҳо ва ҷамъият дар умум) ба амал мебароранд, хусусияти ғайрирасмӣ дорад ва мутамарказ нест.

Танзими самараноки андоз ин раванди динамикӣ мебошад, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии гузошташуда тавассути таъсири мақсаднок ба захираҳои молиявии субъектҳои хоҷагидор равона карда шудааст. Он ташкили низоми одилона, шаффоф ва ҳавасмандкунандаи рушди иқтисодии андозро дар назар дорад, ки хароҷоти маъмуриро кам ва мутобиқшавиро ба шароити тағйирёбанда таъмин мекунад. Танзими бесамари андозӣ танзимест, ки тағйироти ба нақша гирифташуда (мақсаднок) ба дигаргуншавии объекти танзимшаванда намеорад.

Давлат бо муқаррар кардани қоидаҳои андоз роҳҳои таъсиррасониро ба муносибатҳои иқтисодӣ бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда муайян мекунад. Танзими андоз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва механизмҳои иқтисодӣ мебошад, ки ба ташаккул ва тақсими даромади давлатӣ, ҳавасмандгардонии намудҳои муайяни фаъолияти иқтисодӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди устувор нигаронида шудаанд. Маҷмуи оптималии ҳамаи усулҳои самаранокии танзими андозӣ муваффақияти таъсири онро ба рушди иқтисодӣ таъмин мекунад. Истифодаи ин ё он усул ба муҳити мушаххаси иқтисодӣ вобаста аст. Ҳар яке аз усулҳо дар низоми танзими давлатии иқтисодӣ мавқеи муайяноро ишғол мекунад.

Усулҳои танзими андозӣ ин маҷмуи фишангҳо ва усулҳои таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд. Вобаста ба мақсад ва соҳаҳои татбиқи усулҳои танзими андозӣ онҳоро ба қисматҳои зерини мутақобил ҷудо кардан мумкин аст: низоми ҳавасмандгардонии андозӣ, тағйир додани меъёрҳои андоз, чораҳои иҷозатдиҳӣ, тағйир додани тартиб ва муҳлати пардохт ва ғайра.

Воситаи амалисозии вазифаи танзими андозӣ ин механизми андоз мебошад. Шояд муҳимтарин роҳи танзими фаъолияти ташкилотҳои имтиёзҳои андозӣ бошад. Ҳар як имтиёзи андоз ангезаи рушди намуди фаъолиятест, ки

ба он татбиқ мешавад: дар сурати мавҷуд будани имтиёзҳо фаъолияти иқтисодӣ маҳз ба намудҳои имтиёзноки фаъолият мегузарад.

Танзими фаъолияти ташкилотҳо бо ёрии андозҳо тавассути меъёрҳои андоз амалӣ карда мешавад. Паст шудани меъёри андоз боиси афзоиши сармоя ва афзоиши ҳаҷми истеҳсолот гардида, ангезаи иловагии рушди фаъолияти соҳибкорӣ мегардад. Давлат чараёни озоди равандҳои бозорро танзим намуда, рушди соҳаҳои истеҳсолӣ ва иҷтимоиро, ки барои тичорати ғоидаовар чандон ҷолиб нестанд, ҳавасманд мекунад. Дар баробари ин, ба андозае баробар кардани мавқеи субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба даст оварда мешавад, ки дар байни соҳибкорон фазои умумии мусбати маънавиро ба вуҷуд меорад.

Унсuri муҳимми механизми андоз аз рӯйи миқёс ва аҳаммият объекти андозбандӣ мебошад. Барои ташкилотҳо аҳаммияти меъёрии объекти андозбандӣ аз рӯйи оқибатҳои пардохти андоз ба заминаи такрористеҳсолӣ иборат аст. Андози амвол ҳатто дар шароити набудани даромад пардохта мешавад.

Дар танзими андозӣ интиҳоби андозсупорандагон аҳаммияти калон дорад. Давлат ба сифати андозсупоранда эътироф накардани ин ё он субъект як қатор воҳидҳои иқтисодиро аз таъсири андоз дур мекунад ва бо ҳамин ба онҳо вобаста ба сиёсати андози худ имкониятҳои рушдро фароҳам меоварад. Чунин воҳидҳои иқтисодӣ на танҳо корхонаҳои саноатӣ, балки тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ шуда метавонанд.

Ҳангоми таҳлили усулҳои гуногуни таъсири андозҳо ба рафтори иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ, мо ба хулосае омадем, ки ҳама унсурҳои андозбандӣ усулҳои танзими андозӣ шуда метавонанд. Андозбандӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ таъсири назаррас мерасонад. Дар робита ба ин, олимон ва иқтисоддонҳо пайваستا механизмҳои мавҷудани андозро таҳлил ва пешниҳодҳоро оид ба тақмили онҳо бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ ва адолати низоми андоз таҳия мекунанд.

2.2. Хусусиятҳои андозбандии ғайримустақим ва нақши он дар танзими андозии иқтисодии милли

Дар таҳқиқоти муосири иқтисодӣ нақши низоми андоз ҳамчун воситаи танзими давлатӣ ва таъсири он ба ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти иқтисодӣ ҳамаҷониба омӯхта шудааст. Аз рад кардани пурраи ин гуна таъсир то омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ будани низоми андоз назарияҳои зиёде мавҷуданд.

Бори аввал масъалаи таъсири андозҳо ба истехсолот аз ҷониби иқтисодшиноси англис Д.Маккол гузошта шуда буд. Ӯ менависад, ки «Смит фаромӯш кардааст, ки болоравии андоз ба миллат монанди ба шахси хусусӣ, ки афзоиши оилаи ӯ ва хароҷоти зарурии он, таъсири саҳт дорад. Афзоиши андозбандӣ дар давраи ҷангҳо аз соли 1793, гарчанде ки барои аҳоли бори вазнин буд, яке аз омилҳои махсуб мегашт, ки рушди иқтисодиро тавассути баланд бардоштани интизоми меҳнатӣ ва рушди технологияҳои нав ҳавасманд кард. Агар андозҳо бори гаронтар намебуданд, онҳо чунин натиҷа намедоштанд». [85, с.178]

Танзими таъсири андозҳо ба истехсолот дар асарҳои маржиналистҳо (Г. Госсен, В. Љевон, Л. Валрас ва дигарон) боз ҳам асосноктар карда шудааст. Нуқтаи назари онҳо чунин аст: дар натиҷаи маҳрум кардани пардохткунанда аз миқдори муайяни маҳсулоти истехсолкардаи ӯ, ҳаловате ки аз неъматии ӯ ба даст оварда мешавад, аз ранҷу талошҳои меҳнатӣ ҳангоми тавлид кардани он зиёдтар хоҳад буд, аз ин рӯ, истехсол то лаҳзаи ҳаловат ва ранҷу азоб идома меёбад, яъне хуруҷи маҷбуран супорандаи миқдори муайяни молҳо бидуни эквиваленти махсус гирифтани барои афзоиши истехсолоти он мусоидат мекунад. [85, с.178]

Таъсири танзимкунандаи андоз ба равандҳои макроиқтисодӣ аз ҷониби Љ.М. Кейнс дар асари ӯ «Назарияи умумии шуғл, фоидаҳо ва пул» ҳамаҷониба омӯхта шудааст. Тибқи назарияи кейнсионӣ, низоми андоз бояд пешрафта бошад, ки дар натиҷа, он ҳамчун воситаи ба даст овардани пасандозҳои нолозим барои сармоягузориҳои минбаъдаи онҳо ба иқтисодиёт ва

маблағгузории харочоти чории давлатӣ ба афзоиши талабот ва афзоиши ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти миллӣ (МММ) оварда мерасонад.

Давлат низоми андозро бо фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди тиҷорат дар минтақаҳои сустрӯшдӯфта истифода бурда, ба корхонаҳои дар ин минтақаҳо ҷойгиршуда имтиёзҳо ва имтиёзҳои андозӣ медиҳад. Ин равиш ба ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ ва мусоидат ба рушди иҷтимоию иқтисодии қаламравҳои қафомонда равона шудааст.

Низомҳои андоз одатан муносибати фарқкунандаро барои пешниҳоди имтиёзҳо ба категорияҳои гуногуни андозсупорандагон пешбинӣ мекунад. Вазифаи фискалии андозҳо, ки аз ташаккули даромади давлатӣ иборат аст, дар шароити муносири иқтисодӣ аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Танзими давлатии истеҳсолот, ки ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ нигаронида шудааст, на танҳо заминаи андозбандишавандаро зиёд мекунад, балки бо функцияи фискалӣ зич алоқаманд аст. Аммо талош барои баланд бардоштани даромади андоз метавонад ба ҳадафҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодӣ тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андоз муҳолиф бошад.

Ҳадафҳои гуногуни андозбандӣ, аз қабili ташаккули бучети давлатӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва адолати иҷтимоӣ, аксар вақт бо ҳамдигар муҳолифат карда, қарорҳои созишро талаб мекунад. Вазифаи фискалии андоз муносибати андозсупорандаро бо давлат ва вазифаи танзимкунии муносибати давлатро бо андозсупоранда инъикос мекунад. Илова бар ин, вазифаи фискалӣ ихтилофи байни зарурати доимоафзояндаи васеъгардонии пойгоҳи даромади давлат ва имкониятҳои маҳдуди аҳли ҷомеа дар таъмини афзоиши зикршуда дар бар мегирад. Мутаассифона, маҳз дар марҳилаҳои аввали рушди иқтисодиёт, вақте ки механизмҳои бозор ҳанӯз ба қадри кофӣ рушд накардаанд, зарурати бештар ба танзими давлатӣ ба миён меояд, ки ба хусусиятҳои муносибатҳои истеҳсолӣ ва ноқомии институтҳои моликияти хусусӣ вобаста аст.

Ба фикри иқтисодшиноси амрикоӣ П. Самуэлсон, андоз даромади

воқеии аҳолиро зиёд мекунад, зеро кам шудани даромад аз ҳисоби андозҳо ба таваррум муқобил мебарояд. [88, с.194] Андозҳои ғайримустақим ҳамчун қисми ҷудонашавандаи нарх ба равандҳои таваррумӣ бо афзоиши нархҳо мусоидат мекунанд. Ба фикри мо, дар марҳалаи кунунии рушди иқтисод ҷудо кардани вазифаҳои фискалӣ ва танзимӣ аз дигар вазифаҳои мавҷудаи андоз аз ҳама ҷиҳат дурусту асоснок аст.

Ҳамзамон, фурӯшандаи ин молҳо ҳуқуқи тарҳ кардани андозро аз арзиши иловашуда аз арзиши хариди худ нигоҳ медорад, аммо дар асл андози пардохтшавандаро аз арзиши моли фурӯхташуда ҳисоб намекунад ва аз ин рӯ, баргардонидани ААИ-и пардохтшударо аз буҷет мегирад. Дар ин сурат бо роҳи васеъ кардани номгуӣи хизматҳое, ки аз рӯйи меъёри сифр андоз гирифта мешаванд, ба ҳеле кам кардани таъсири боздорандаи андозҳои ғайримустақим ноил шудан мумкин аст. Мисоли дигар, озодкунии андоз аз арзиши иловашуда барои хизматрасонии нақлиёти мусофирбар дар нақлиёти мусофирбарии шаҳрӣ мебошад, ки метавонад барои дастгирии нақлиёти шаҳрӣ тавассути озодкунӣ аз фишори ғайримустақими андоз равона карда шавад. Корҳои ба ҳифзи мероси фарҳангӣ дахлдошта аз андоз аз арзиши иловашуда озод карда мешаванд, ки бояд ба рушди соҳаи ғайриистеҳсолӣ мусоидат намояд. Татбиқи меъёри пасти андоз аз арзиши иловашуда ба маориф ва илм як мисоли дигари ҳавасмандгардонии рушди соҳаи ғайриистеҳсолӣ мебошад. [6, с.301]

Бо дарназардошти нақши афзояндаи танзими давлатӣ, бояд имкониятҳои андозҳои ғайримустақим барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва таъмини буҷети мутавозин васеъ карда шаванд. Ин аз нав дида баромадани меъёрҳои андоз, оптимизатсияи заминаи андоз ва сода кардани идоракунии андозро талаб мекунад.

Андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ва аксизҳо намудҳои асосии андозҳои ғайримустақим мебошанд, ки қонунгузорӣ пешбинӣ кардааст. Гарчанде ки бочҳои гумрукӣ на ҳамеша мустақиман ҳамчун андозҳои ғайримустақим тасниф карда мешаванд, низ ба ин категория дохил

мешаванд. ААИ ва аксизҳо дар буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи бартариро ишғол мекунанд. Дар соли 2020 63,3 фоизи даромадҳои андози буҷети давлатиро андозҳои ААИ ва аксизҳо ташкил доданд. [15, с.464-469]

Баръакси андозҳои мустақим, ки аз ғаёлияти молиявии корхонаҳо ва даромади шахрвандон вобастаанд, андозҳои ғайримустақим аз гардиши молҳо ва хидматҳо ситонида мешаванд, ки онҳоро манбаи устувори даромади буҷет мегардонанд. Андозҳои ғайримустақим, ба монанди андоз аз арзиши иловашуда ва аксизҳо аз ғоида вобаста нестанд, балки ба нархи молҳо ва хидматҳо дохил карда мешаванд, ки ба давлат имкон медиҳад ҳатто дар шароити таназзули иқтисодӣ даромади доимӣ ба даст орад. Аммо болоравии аз ҳад зиёди меъёрҳои андози ғайримустақим метавонад боиси коҳиши талаботи истеъмолкунандагон гардад, зеро болоравии нархи молу хидматҳо қобилияти харидории аҳолиро коҳиш медиҳад. Ин, дар навбати худ, метавонад рушди иқтисодиро суст гардонид, боиси норозигии иҷтимоӣ гардад.

Корпуси васеи корҳои илмӣ мавҷуданд, ки робитаи байни системаи андозбандии ғайримустақим ва буҷетҳои ҳарбиرو меомӯзанд. Зарурати ҷорӣ намудани меъёри имтиёзноки андоз аз арзиши иловашуда барои корхонаҳои соҳаҳои, ки ба дастгирии давлатӣ ниёз доранд, қайд карда мешавад. [209, с.18] Ҳамчун нишондиҳандаи ҷудонашавандаи самаранокии маъмурикунонии андоз аз арзиши иловашуда пешниҳод карда мешавад, ки таносуби маблағи воридотӣ ба буҷет аз арзиши иловашуда ба арзиши истеъмоли ниҳони кишвар ва ҳаҷми ММД бо меъёри устувори базавӣ истифода бурда шавад. [209, с.20]

Афзоиши аксизҳои спиртӣ ва тамоку, гарчанде ки ба буҷа даромади иловагӣ меорад, метавонад боиси афзоиши бозори ниҳонӣ гардад. Барои нигоҳ доштани тавозуни байни пур кардани ҳазина ва мубориза бо моли қалбаки бори андозро ба ин молҳо муътадил кардан лозим аст. Дар ин ҳолат, бояд чораҳо оид ба кам кардани таъсири манфӣ ба буҷет пешбинӣ карда

шаванд. Дар баробари ин, мунтазам таҳлили самаранокии низоми ғайримустақими андозбандӣ ва ворид намудани тасҳеҳоти зарурӣ ба он муҳим арзёбӣ мегардад. [209, с.23-24]

Воқеан, тақвияти танзими андозҳои ғайримустақим метавонад ба устувории молиявии ҳам давлат ва ҳам тичорат таъсири назаррас расонад. Яке аз таъсири эҳтимолӣ афзоиши сарбории андоз ба тичорат мебошад, ки метавонад даромаднокии ва имкониятҳои сармоягузорию онҳоро коҳиш диҳад. Дар айни замон, барои давлат чунин танзим метавонад ба афзоиши даромади буҷет оварда расонад, ки метавонад ба таҳкими интизоми фискалӣ мусоидат кунад. Аммо афзоиши андозҳо метавонад боиси кам шудани истеъмоли ва талабот ба молу хидматҳо гардад, ки дар навбати худ, рушди иқтисодиро суст мекунад. Барои арзёбии таъсири чунин тағйирот моделҳои эконометрикиро истифода бурдан мумкин аст, ки таъсири омилҳои гуногун, ба монанди таваррум, даромади аҳоли ва меъёрҳои ғоизиро ба назар мегиранд. Ин моделҳо имкон медиҳанд, ки хатарҳо ва оқибатҳои эҳтимолии устувории молиявӣ дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат муайян карда шаванд.

Меъёрҳои андоз, имтиёзҳои андоз, объектҳои андозбандӣ ва чораҳои масъулият, воқеан, воситаҳои асосии сиёсати андоз мебошанд, ки ба тамоми системаи иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Ҳангоми ислоҳоти андозбандии ғайримустақим бояд кадом тағйирот дар ин параметрҳо ба даромади буҷа ва имкониятҳои тичорат таъсир мерасонанд, ба назар гирифта шаванд. Баландшавии меъёрҳо ё кам кардани имтиёзҳо метавонад даромади андозро афзоиш диҳад, аммо барои корхонаҳо, махсусан дар шароити ноустувории иқтисодӣ хатарнок аст. Дар айни замон имтиёзҳо ва низоми чандири андозбандӣ метавонанд рушди бахшҳои алоҳидаи иқтисодиётро ҳавасманд гардонанд, ки дар муддати дароз ба афзоиши заминаи андоз оварда мерасонанд. Таъсири ин тағйирот ба равандҳои иҷтимоӣ низ таваҷҷуҳро талаб мекунад, зеро ҳама гуна тағйирёбии андозҳои ғайримустақим ба истеъмолкунандагони ниҳой таъсир мерасонад ва метавонад боиси

тағйирёбии сатҳи истеъмол ва некуаҳволии иҷтимоӣ гардад.

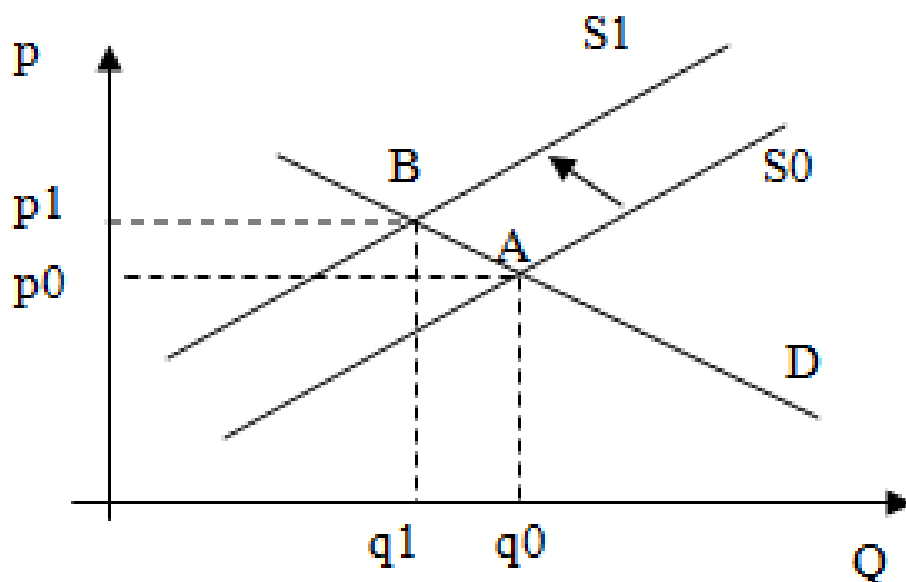
Дар ҳақиқат, фаҳмидани таъсири андозҳои ғайримустақим ба афзалиятҳои истеъмолкунандагон барои таҳияи сиёсати мутавозини андоз хеле муҳим аст. Андозҳои ғайримустақим, ба монанди ААИ ва аксизҳо ба нархи молҳо ва хидматҳо ва бевосита ба рафтори истеъмолкунандагон таъсир мерасонанд. Бо баланд шудани меъёрҳои андозҳои ғайримустақим, арзиши молҳо метавонад афзоиш ёбад, ки боиси тағйирёбии сохтори талабот ва тағйирёбии афзалиятҳо ба молҳо ё хизматрасониҳо дастрастар мегардад. Ин, дар навбати худ, ба пешниҳоди бозор таъсир мерасонад, зеро истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагон маҷбур мешаванд, ки ба шароити тағйирёбандаи истеъмол мутобиқ шаванд. Сиёсати самараноки андоз бояд ин муносибатҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои молиявӣ ва субот дар муҳити иҷтимоӣ иқтисодӣ ба назар гирад.

Дар амалияи ҷаҳонӣ ба андозҳои ғайримустақим андоз аз арзиши иловашуда (ААИ), аксизҳо ва андоз аз фурӯш дохил мешаванд.

Дар айни замон андоз аз арзиши иловашуда моҳиятан танҳо аз арзиши «иловашуда»-и молҳо, корҳо, хизматрасониҳо (арзиши онҳо бо тарҳи хароҷоти моддӣ) ситонида мешавад, андози аксизӣ бошад, аз аввал ба арзиш дохил карда мешавад (дар марҳилаи фурӯши ибтидоӣ аз истеҳсолкунанда дар бозори дохилӣ ё дар марҳилаи барасмиятдарории гумрукии мол, ки бояд аз ҷониби воридкунанда пардохта шавад). Андоз аз фурӯш ба нарх танҳо дар марҳилаи фурӯши чакана дохил карда мешавад (дар баъзе кишварҳо андоз аз фурӯш дар ҳар марҳила ҳамчун андози «муомилот» дохил карда мешавад).

Гарчанде ки фурӯшанда пардохти худро ба харидор мегузарад ва истеъмолкунандаи ниҳой ҳангоми пардохт ба фурӯшанда ҳам маблағи аксиз ва ҳам андоз аз арзиши иловашударо мепардозад, вале кам ё зиёд шудани меъёри андозҳои ғайримустақим ба ҳеҷ вачҳ боиси болоравии ногузири нархи молу хизматрасониҳо намешавад. Бо афзоиши меъёри андозҳои ғайримустақим хароҷоти фурӯшанда, бешубҳа, зиёд мешавад (хароҷоти воқеӣ ҳамчун пардохти фарқияти байни андози ҳисобшуда ва

баргардонидашаванда дар ҳолати андоз аз арзиши иловашуда ё тамоми андози аксизӣ), зеро қисми бештари арзиши иловагии маҳсулот ба буҷет гирифта мешавад (расми 2.2.).

Расми 2.2. - Тағйирёбии хати қачи нуқтаи мувозинат бо афзоиши меъёри андози ғайримустақим

Сарчашма: [139, с. 1-6].

Бо афзоиши ҳиссаи гирифтани арзиши изофа ба фоидаи давлат хати меъёри андози ғайримустақим S_0 ба сатҳи S_1 мегузарад, ки он нуқтаи мувозинати А-ро, ки дар он ҷо ҳаҷми мувозинати истеъмол q_0 аллакай бо нархи мувозинати p_0 муқаррар шудааст, мегузарад. Мавқеи дар банди В нишондодашуда (нарх дар сатҳи p_1) бо андози ғайримустақим зиёд шуда, ҳаҷми мувозинати истеъмол кам мешавад (q_1 камтар аз q_0). Андозҳои ғайримустақим, ки ба нархи мол дохил карда мешаванд, бори андозро ба истеъмолкунандагони ниҳой зиёд мекунанд. Қисми ин андозҳо ба буҷет ворид шуда, метавонанд ҳам рушди иқтисодиро тавассути сармоягузориҳои давлатӣ ҳавасманд созанд ва ҳам талаботи умумиро коҳиш диҳанд, агар самаранок истифода шаванд. Ғайр аз он, андозҳои ғайримустақим метавонанд нархгузори ва сохтори истеъмолро таҳриф кунанд.

Таъсири андозҳои ғайримустақим ба истеъмол омехта буда, аз омилҳои гуногун, аз ҷумла сатҳи рақобат ва чандирии талабот вобаста аст. Дар бозорҳои рақобатпазир бо талаботи чандир, афзоиши андоз аксаран боиси коҳиши назарраси истеъмол мегардад, зеро истеъмолкунандагон ба тағйирёбии нархҳо тавассути гузаштан ба молҳо ё хидматҳои дастрастар зуд вокуниш нишон медиҳанд. Дар айни замон дар бозорҳои дорои чандирии пасти талабот ва бозигарони бартаридошта, ба монанди монополияҳо, афзоиши андозҳо бештар ба болоравии нархҳо оварда мерасонад ва ба ҳаҷми талабот таъсири назаррас мерасонад. Аммо дар чунин ҳолатҳо, таъсири ҷойивазкунӣ ба амал меояд: истеъмолкунандагон ба кам кардани хароҷот барои категорияҳои дигари молҳо шуруъ мекунанд, ки боиси кам шудани талабот дар соҳаҳои марбутатаи иқтисодиёт мегардад. Ин метавонад номутаносибиро зиёд намуда, инкишофро дар бахшҳои алоҳида суст кунад ва дар ниҳоят, ба фаъолияти умумии иқтисодӣ таъсир расонад.

Дар назария андоз аз арзиши иловашуда андози бетараф ҳисобида мешавад, зеро схемаҳои пардохти он ба мувозинати маблағи воридшуда ва пардохтшудаи ААИ (усули баҳисобгирӣ) асос ёфтааст. Аммо дар амал на ҳама вақт чунин аст. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиши таъсири андоз аз арзиши иловашуда бояд аз мавқеи тағйирёбии истеъмол, талабот ва пешниҳод ба назар гирифта шавад.

Дар амал ААИ метавонад танҳо андози нисбатан бетараф бошад, агар шартҳои зерин риоя карда шаванд:

1. Ҳамаи истеҳсолкунандагон ва воридкунандагон бояд андоз аз арзиши иловашударо бо шартҳои баробар пардохт кунанд. Иҷрои чунин шарт хеле душвор аст, зеро қариб дар ҳама кишварҳо ё озодкунӣ аз андоз аз арзиши иловашуда вуҷуд дорад ё андоз аз арзиши иловашуда бо меъёрҳои тафриқавӣ ситонида мешавад. Ҳардуи ин хусусиятҳо ба вайрон кардани шартҳои бетарафии таъсири андоз аз арзиши иловашуда ба рафтори андозсупоранда мусоидат мекунанд.

2. Мавҷуд набудани фосилаи вақт байни пайдоиши қарзи андоз ва

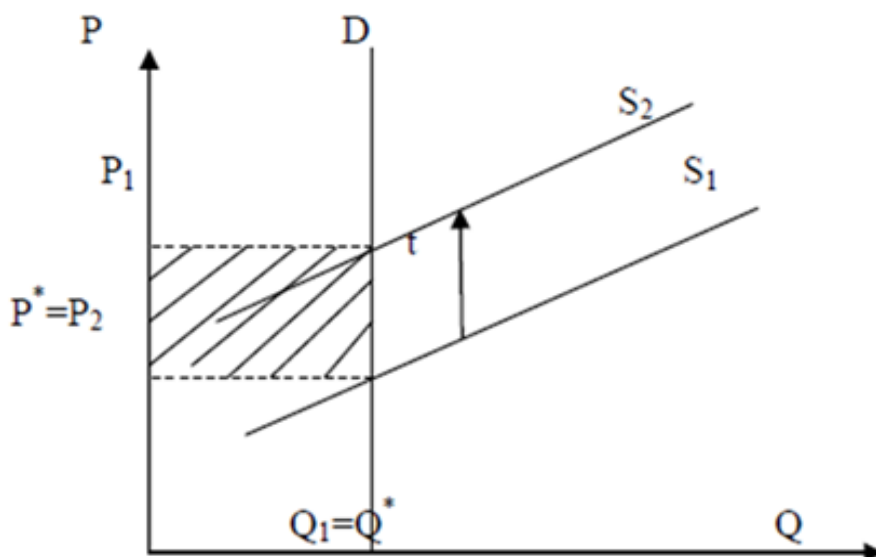
баргардонидани он аз ҷониби давлат. Иҷрои ин шарт низ ниҳоят мушкил аст, зеро аксар вақт барои андозсупорандагони ба ғайриҷаҳиш содиротӣ машғулбуда шароити нобаробарро ба вуҷуд меорад.

Инҳо ба он мусоидат мекунанд, ки ситонидани андоз аз арзиши иловашуда боиси ба вуҷуд омадани эҳтиёҷоти иловагии корхона ба сармояи гардишӣ мегардад, ки ба таври иловагӣ хароҷоти онҳоро зиёд мекунад ва ба қабули қарор оид ба истеҳсоли маҳсулот таъсир мерасонад.

Механизми интиқоли ААИ ба истеъмолкунанда яке аз омилҳои асосии муайян кардани таъсири он ба иқтисодиёт мебошад. Агар истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагон нархҳоро озодона танзим карда тавонанд, ААИ, воқеан, андоз аз истеъмоли ниҳой мегардад, зеро истеъмолкунандагони ниҳой қисми зиёди бори андозро ба дӯш мегиранд. Аммо дараҷаи интиқоли бори андоз аз омилҳо, ба монанди чандирии талабот вобаста аст: дар бозорҳои чандирӣ истеъмолкунандагон метавонанд ҳангоми баланд шудани нархҳо аз харид даст кашанд, ки ин имкониятҳои ширкатҳоро барои баланд бардоштани арзиши маҳсулот маҳдуд мекунад. Сохтори бозор низ муҳим аст, дар шароити рақобати шадид истеҳсолкунандагон маҷбур мешаванд як қисми бори андозро ба дӯш гиранд, то ҳиссаи бозорро аз даст надиҳанд. Ғайр аз он, танзими давлатӣ, масалан, тавассути маҳдудиятҳои нархгузорӣ, метавонад болоравии нархҳоро боздорад ва имконоти интиқоли ААИ-ро пурра ба истеъмолкунанда маҳдуд кунад. Ҳамаи ин омилҳо дар маҷмӯъ муайянкунандаи он аст, ки ААИ ба бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ чӣ гуна таъсир мерасонад (расми 2.2.).

Расми 2.3. ҳолатеро нишон медиҳад, ки тамоми бори андоз аз арзиши иловашуда пурра ба истеъмолкунанда вогузор карда мешавад. Аммо чунин тақсимои бори андоз пешниҳоди содакардашуда мебошад. Дар асл, дараҷаи интиқоли ААИ аз чандирии талабот ва пешниҳод вобаста аст. Бо чандирии баланди талабот истеҳсолкунандагон ба болоравии нархҳо камтар майлдоранд ва як қисми бори андоз ба дӯши онҳо меафтад. Баръакс, бо чандирии пасти талабот, истеҳсолкунандагон метавонанд тамоми бори андозро ба

истеъмолкунандагон супоранд. Ғайр аз он, ба тақсимои бори андоз омилҳои дигар низ, ба монанди дараҷаи рақобат дар бозор, танзими давлатӣ ва сохтори хароҷоти истеҳсоли таъсир мерасонанд.

Расми 2.3. Пешниҳоди сарбории андоз дар шароити номуайянии талабот
Сарчашма: [139, с. 1-6].

Таъсири андоз аз арзиши иловашуда ҳангоми зиёд будани талабот ва танзими нархҳо бетараф аст. Дар шароити бозор танзими нарх тадбири ифротӣ аст, бинобар ин, бетарафии андоз аз арзиши иловашуда дар воқеияти иқтисоди бозорӣ то ҳол бештар ба назария дахл дорад, на ба амалия.

Акнун таъсири андозбандиро ба фаъолияти ташкилотҳои (корхонаҳои) тиҷоратӣ муфассалтар дида мебароем.

Андозҳои пардохткардаи ташкилоти тиҷоратӣ ба фаъолияти молиявӣ бо тарзҳои гуногун таъсир мерасонанд, Барои ташкилотҳо манбаи пардохти андозҳо хеле муҳим аст, зеро ин асосан рақобатпазирии маҳсулот, ҳаҷми фурӯш ва дар ниҳоят, нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявиро муайян мекунад. Ба ин манбаъҳо дохил мешаванд: хароҷоти ташкилот, фоида, фоида аз фурӯш. Гурӯҳи калонтарини пардохтҳои андозӣ андозҳои мебошанд, ки ба хароҷот тааллуқ доранд. Андозҳои ба арзиши аслии маҳсулот дохилшаванда инҳоянд: ҳаққи суғурта, андози нақлиёт, андоз аз истихроҷи канданиҳои фойданок, андози замин.

Андоzҳои ғайримустақим (ААИ, аксизҳо) ба нархи молҳо (корҳо, хизматрасониҳо) дохил шуда, аз ҷониби истифодабарандагони ниҳой пардохт карда мешаванд. Аз ҷиҳати назариявӣ андоzҳои ғайримустақим имкони поймол кардани манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагони молро истисно мекунанд, зеро манбаи пардохти онҳо даромади истеъмолкунандагони ниҳой мебошад. Вале дар баъзе мавридҳо супорандаи андоzҳои ғайримустақим метавонад истеҳсолкунанда ё фурӯшанда шавад, пас манбаи пардохти онҳо ғоида мегардад ва як қисми муайяни андоzҳои ғайримустақим хусусияти андоzbандии мустақимро ба назар мегирад. Чунин ҳолатҳо метавонанд дар якҷанд мавридҳо ба амал оянд:

- пешниҳоди молҳо зиёда аз талаботи самаранок ба онҳо аз сабаби ба таври назаррас зиёд будани пешниҳоди онҳо дар бозор; ҳиссаи зиёди андоzҳои ғайримустақим аз талабот ба мол дар нарх иборат буда, аз ин ҳисоб молро ба аксарияти истеъмолкунандагон дастнорас боқӣ мемонад; ба таври мутлақ ё нисбатан паст шудани сатҳи даромади воқеии аҳоли мушоҳида мешавад;

- рақобатпазир набудани мол, душвории дар фурӯши онҳо ва ғайра. [140. С.53-63] [132, с.1071-1075]

Баландшавии нархи фурӯш аз ҳисоби илова намудани андоz аз арзиши иловашуда ва андоzi аксизӣ ба онҳо боиси кам шудани талаботи истеъмолӣ ва рақобатпазирии маҳсулот мегардад, зеро нарх яке аз ҷузъҳои муҳимтарини он мебошад. Дар навбати худ, паст шудани рақобатпазирии маҳсулот ба ҳаҷми фурӯш ва аз ин рӯ, даромад ва ғоидаи корхона таъсири манфӣ мерасонад.

Андоzҳои ғайримустақим танзимгари самараноки истеҳсолот мебошанд, зеро бавосита роҳбари ташкилотро барои ба вуҷуд овардани афзоиши ғоида аз ҳисоби баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот на баланд бардоштани нарх равона мекунанд. Таъсири андоzҳои ғайримустақимро бо роҳи кам кардани хароҷот, яъне арзиши аслии воҳиди маҳсулот (кор, хизмат) суи кардан самараноктар аст. Дар баробари ин, баланд бардоштани ҳосилнокии

меҳнат, кам кардани сарфи меҳнат ва хароҷоти моддӣ самарабахштарин маҳсуб меёбад. [52, с.336]

Андозҳои вобаста ба хароҷоти истеҳсолӣ (мукофоти суғурта, андози замин ва ғ.), инчунин андозҳои ғайримустақим нархи маҳсулотро баланд мекунад ва аз ҷониби харидорони мол, кор ва хизмат пардохт карда мешаванд.

Пардохтҳои андозӣ ба тамоми нишондиҳандаҳои фаъолияти ташкилот на танҳо дар давраи ҷорӣ, балки дар давраҳои пешбинишаванда низ ба таври назаррас таъсир мерасонанд. Ин таъсирро метавон мусбат ва манфӣ арзёбӣ кард. Таъсири манфии андозҳо дар коҳиши мустақими даромад ва имкониятҳои сармоягузорию корхона зоҳир мегардад. Ин таъсири бевосита дар натиҷаи татбиқи вазифаи фискалии андозҳо мебошад.

Ҷанбаҳои мусбат аз ҳавасмандгардонии ғайримустақими корхонаҳо барои дарёфти роҳҳои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо, самаранокии меҳнат, истеҳсолот ва идоракунии дар ташкилот иборатанд. Барои баланд бардоштани самаранокии ташкилот зарур аст, ки таъсири пардохтҳои андоз ба фаъолияти молиявии корхона мунтазам таҳлил карда шавад.

Андозаи меёрҳои андоз ба натиҷаи ниҳии фаъолияти корхонаҳо ва пур кардани буҷети давлат таъсири калон мерасонад. Меёрҳои баланд, гарчанде ки онҳо бояд ҳаҷми воридоти андозро ба буҷет зиёд кунанд, дар амал метавонанд таъсири баръакс дошта бошад, меёрҳои паст бошад, баръакс ҷараёни андозҳоро зиёд мекунад. Хатти қачи Лаффер, ки меёри андоз ва даромади андозро мепайвандад, ин муносибатро беҳтар нишон медиҳад. Ба гуфтаи Артур Лаффер, меёри оптималии андоз вучуд дорад, ки ҳаҷми пардохтҳои андозро ба ҳадди аксар мерасонад. [80, с.792]

Агар меёри андоз аз ҳадди оптималӣ паст бошад, баъзе даромадҳои эҳтимолии андоз ба буҷети давлатӣ ворид намешаванд, ки ин барои корхона ғоидаи иловагӣ мебошад. Аз нигоҳи давлат, ин таъсир манфӣ аст, зеро хатари нокифоя пур кардани буҷети давлатӣ барои иҷрои вазифаҳои ба

зиммаи давлат гузошташуда ба вуҷуд меояд. Аз нигоҳи корхона бошад, меъёрҳои пасти андозҳо соҳибкориро ҳавасманд мегардонанд, зеро онҳо дараҷаи баланди даромаднокии фаъолиятро таъмин мекунанд.

Сарбории барзиёди андоз барои пешбурди тиҷорат монеаҳои ҷиддӣ эҷод мекунад. Андозҳои зиёд соҳибкоронро рӯҳафта мекунад, ҷолибияти сармоягузорию иқтисодиётро коҳиш дода, метавонанд ба пастшавии истеҳсолот ва шуғл оварда расонанд, аз ҷумла:

1) Қисме аз корхонаҳо даромад гирифта наметавонанд ва дар натиҷа, онҳо маҷбур мешаванд фаъолияти худро қатъ кунанд;

2) Хавфи зиёди саркашӣ аз пардохти андоз аз ҷониби корхонаҳо ва аз ин рӯ, баланд шудани сатҳи иқтисоди пинҳонӣ вуҷуд дорад;

3) Ҷузъи муҳими сармояи саҳомии ширкат ғоидаи тақсимнашуда мебошад, ки бо афзоиши ҳаҷми пардохтҳои андози пардохтшуда хеле кам мешавад. Набудани ғоидаи кофии тақсимнашуда ба вазъи молиявии ширкат таъсири манфӣ мерасонад. Ин на танҳо имкониятҳои пардохти дивидендҳоро маҳдуд мекунад ва ҷолибияти сармоягузорию коҳиш медиҳад, балки маблағгузорию лоиҳаҳои нав ва навсозии истеҳсолотро душвортар мегардонад. Дар оянда ин метавонад боиси аз даст додани мавқеи бозор ва паст шудани рақобатпазирии корхона гардад. Аз ин рӯ, барои рушди иқтисодиёт ба мақсад мувофиқ аст, ки давлат сарбории оптималии андозро бо меъёрҳои ҳадди ақали андоз ҷорӣ намояд, ки он ба буҷет ба миқдори кофии маблағ ворид шуданро таъмин намуда, барои корхона гаронии андоз аз ҳад вазнин нахоҳад буд. Ба назари мо, бо дарназардошти вазъи кунунии иқтисоди дохилӣ, ки бо рушди пасти соҳибкорӣ ва сатҳи баланди иқтисоди пинҳонӣ тавсиф меёбад, дар ҳолати ҳозира нигоҳ доштани сатҳи бори андоз ба мақсад мувофиқ аст.

Тамоюли тадриҷан маҳдуд кардани ҳиссаи андозҳои ғайримустақим ба ҳадафҳои сиёсати зиддибухронӣ ва рушди иқтисодии кишвар мувофиқат мекунад. Вале бояд дар назар дошт, ки бо роҳи кам кардани ҳиссаи андозҳои ғайримустақим маблағи умумии андозҳои ба буҷет воридшавандаро нигоҳ

доштан лозим аст ва ин танҳо дар сурати зиёд шудани ҳиссаи андозҳои мустақим имконпазир мегардад. Дар навбати худ, нигоҳ доштани маблағи умумии андозҳои ба буҷет воридшаванда бидуни афзоиши истеҳсолот ва бе зиёд кардани заминаи андозбандии андозҳои мустақим имконнопазир аст. Аз ин рӯ, дар ташаққули сиёсати андозии давлат муайян намудани таносуби муносиб байни андозҳои мустақим ва ғайримустақим аҳаммияти махсус дорад.

2.3. Арзёбии таъсири андозҳои ғайримустақим ба рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бо истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ муқаррарсозии таносуби дуруст дар байни андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар амалияи андозбандӣ яке аз самтҳои муҳимми таъмини фаъолияти самаранокии низоми андози миллӣ мебошад.

Андозҳои мустақим ва ғайримустақим вобаста ба объекти андозбандӣ ва муносибати иқтисодии андозсупоранда ва андозситонанда сохтори низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Масъалаи нақши андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақолаҳои илмӣ олимони ватанӣ И.Р. Иброҳимов [90, с.50-53], Т.С. Исломов[89, с.58-63], Х. Ҷумъабоев [129, с.8-9] ва дигарон таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Тибқи Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (2022) андозҳои зерини мустақим ҷой доранд: андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ; андози иҷтимоӣ; андозҳо барои захираҳои табиӣ; андозҳо аз молу мулкӣ ғайриманқул. Инчунин, ба андозҳои мустақим низомҳои махсуси андозбандиро низ дохил кардан мумкин аст (низоми андозбандии шахсони воқеие, ки фаъолияти соҳибкорию тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ менамоянд; низоми содакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои соҳибкории хурд; низоми содакардашудаи андозбандӣ барои

истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (андози ягона); низоми махсуси андозбандӣ барои субъектҳои бизнеси бозӣ); низоми андозбандии фаъолияти минтақаи озои иқтисодӣ ва низоми андозбандии бонкдорӣи исломӣ. Ба андозҳои ғайримустақим дар ҷумхурий дохил мешаванд: андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо; андоз аз фурӯш (алюминийи аввалия). [6, с.8-9]

Барои муайянсозии нақши андозҳои мустақим ва ғайримустақим, тибқи маълумоти ҷадвали 2.1., тағйирёбии ҳиссаи онҳоро дар воридоти андозии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2023 таҳлил менамоем.

Ҷадвали 2.1. - Тағйирёбии ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар воридоти андозии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2023

млн сомонӣ

Солҳо	Андозҳои ғайримустақим млн. сомонӣ	Ҷоиз аз даромади умумии андозӣ, %
2012	4457,9	62,7
2013	5304,2	62,9
2014	6537,2	63,0
2015	6326,1	59,6
2016	6284,6	56,1
2017	7049,1	53,8
2018	7131,5	48,9
2019	7827	49,6
2020	7718	50,2
2021	9880,6	50,2
2022	10923,5	50,0
2023	13443,1	52,1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи [21, с. 386-398] [17, с. 430-450].

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 2.1. бармеояд, ки дар давраи тадқиқот (2012-2023) ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар воридоти андозии буҷети давлатӣ дар ҳудуди 62,7 – 52,1% - ро ташкил медиҳад ва аз ин рӯ, низоми андозӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун низоми андозӣи ғайримустақим шарҳ додан мумкин аст. Дар солҳои 2018-2019 поёнравии ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар воридоти андозии буҷети давлатӣ ба назар мерасад, ки сабабҳои асосии он коҳиш ёфтани ҳаҷми воридот дар заминаи рушди

истеҳсолоти молҳои воридотивазкунанда, бухронҳои молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ ва пандемияи COVID-19 мебошад. Дар баробари ин, солҳои охир дар низомии андози ҷумҳурӣ тамоюли афзоиши ҳиссаи андозҳои мустақимро дар воридоти андозӣ ба буҷети давлатӣ мушоҳида намудан мумкин аст (ниг. ба ҷадвали 2.2).

Ҷадвали 2.2. - Ҳиссаи даромадҳои асосии андозӣ ба буҷети давлатӣ дар солҳои 2021-2023 (млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2021 сол		2023 сол		Тағйирот	
	сомонӣ	Ҳисса бо %	сомонӣ	Ҳисса бо %	сомонӣ	бо %
Ҳамагӣ даромадҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ	19669,5	100	25769,1	100	6099,6	131,0
Аз ҷумла:						
андоз аз даромад ва андоз аз ғоида	4712,7	23,9	6861,2	25,4	2148,5	145,5
пардохтҳои иҷтимоӣ	2037,2	10,3	2257,1	8,7	219,9	110,7
андоз аз молу мулкҳои ғайриманқул	456,9	2,3	1015,3	4,0	558,4	2,2 мар.
аз арзиши иловашуда ва аз гардиш	8228,1	41,8	10642,0	41,2	2413,9	129,3
аксизҳои дохилӣ	258,3	1,3	403,9	1,5	145,6	156,3
аксизҳои берунӣ	486,8	2,5	849,7	3,2	362,9	174,5
андозҳои дигари берунӣ барои савдо ва амалиётҳо	907,4	4,6	1547,5	6,0	640,1	170,5
андозҳои дигари дохилӣ аз молу хизматҳо	389,5	1,9	220,8	0,85	-168,7	56,6
Дигар пардохтҳо	2224,6	11,3	2333,2	9,0	108,6	104,8

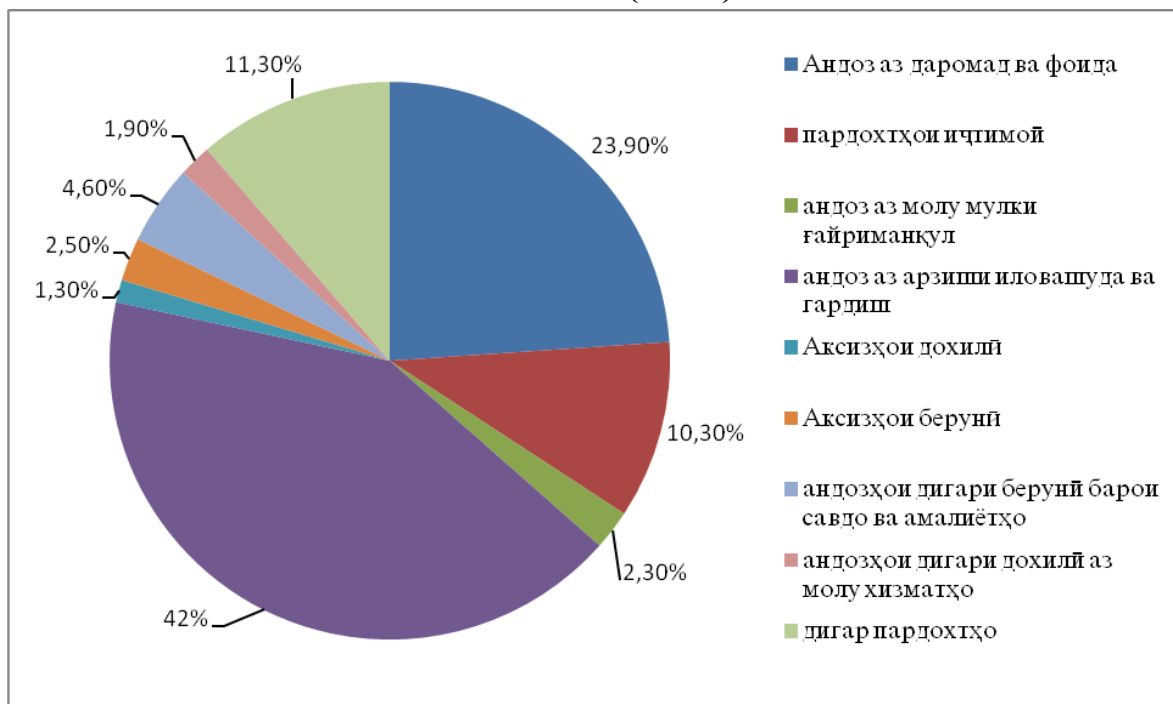
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи [21, с. 386-398].

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.2. нишон медиҳад, ки пардохтҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ давоми солҳои 2021-2023 6099,6 млн сомонӣ ва ё 31,0% зиёд шудааст. Ҳамчунин, андоз аз даромад ва андоз аз ғоида дар се соли охир 2148,5 млн сомонӣ ё 45,5% зиёд гардида, андоз аз молу мулкҳои ғайриманқул 558,4 ҳаз. сомонӣ ва ё 2,2 мартиба афзоиш ёфтааст. Пардохтҳои иҷтимоӣ 1,8% ва андозҳои дохилӣ аз молу хизматҳо 56,6% коҳиш ёфтаанд. Дар маҷмӯъ, аз таҳлили маълумоти омории ҷадвали болозикр дида мешавад, ки соли 2023 ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар пардохтҳои андозӣ 52,1%-

ро ташкил медиҳад.

Дар доираи тадқиқот бо мақсади арзёбии пойгоҳи андозии бучети давлатӣ сохтори пардохтҳои андозиро дар давоми ду соли охир таҳлил намудем (ниг. ба диаграммаи 2.1.).

Диаграммаи 2.1. - Сохтори даромадҳои андозӣ ба бучети давлатӣ дар соли 2021 (бо %)

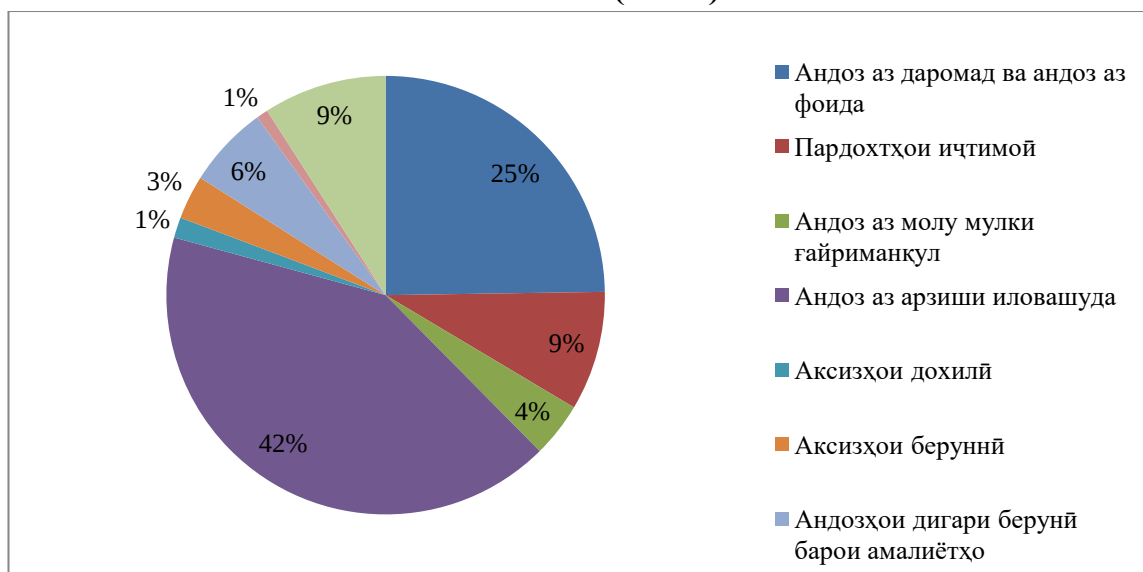

Сарчашма: аз рӯйи [21, с. 386-398] ҳисоб карда шудааст.

Маълумоти диаграммаи 2.1. нишон медиҳад, ки соли 2021 дар баробари бартарии ҳиссаи андозҳои ғайримустақим, махсусан андоз аз арзиши иловашуда ва гардиш (42%), ҳиссаи андоз аз даромад ва фоида назаррас буда, 23,9%-ро ташкил додааст.

Аз маълумоти диаграммаи 2.2. дида мешавад, ки соли 2023 таносуби тағйирёбии сохтори даромадҳои андозӣ ба амал омада, ҳиссаи андоз аз арзиши иловашуда ва гардиш 41,2%-ро ташкил дод ва андоз аз даромад ва фоида бошад, ба 25,4% расидааст, ки нисбат ба соли 2021 1,5 банди фоизӣ зиёд гардидааст.

Диаграммаи 2.2. - Сохтори даромадҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ дар соли 2023 (бо %)

Сарчашма: аз рӯйи [21, с. 386-398] ҳисоб карда шудааст.

Ба андешаи мо, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи рушди соҳибкории ватанӣ ва соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ, пеш аз ҳама, саноат дар заминаи бунёди як силсила корхонаҳои саноатӣ бо ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ, сатҳи рушди иқтисодии мамлакат то як дараҷа боло рафтааст.

Андозҳои ғайримустақим афзалиятро, қабл аз ҳама, бо нақши худ дар пойгоҳи даромадии буҷет муайян намуда, чунин хосиятҳоро доро мебошанд:

- бо хосияти зуд интиқолшаванда тавсиф мешаванд;
- фарогири молҳои истеъмоли буда, пурра пардохт гаштани он эҳтимолияти баланд дорад;
- истеъмолот дар ҳамаи ҳудудҳо яқин аст, бинобар ин, андозҳои ғайримустақим шиддатнокии тақсимои байниминтақавии даромадро бартараф менамояд.

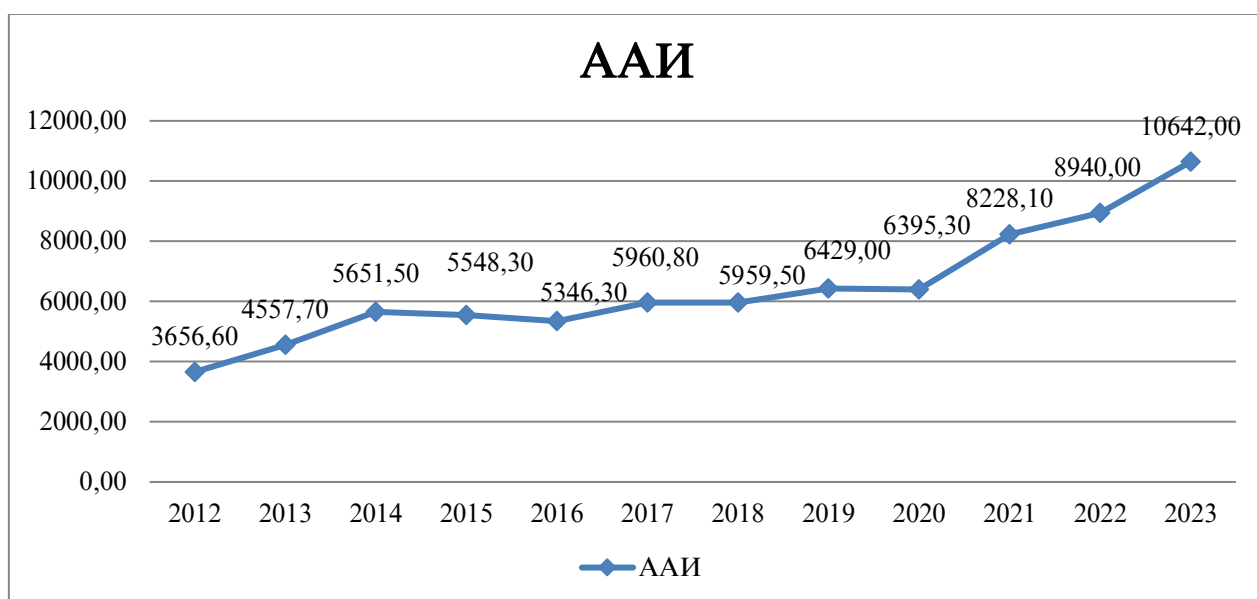
Нисбат ба андозҳои мустақим андоз аз арзиши иловашуда ва гардиш бартарии худро доранд, ки аз чунин қисматҳо иборат аст:

- аз ин навъи андоз фаъолияти пинҳонӣ ё раҳонӣ аз пардохт имконнопазир аст, зеро пинҳон намудани даромад аз ғоида мушкил мебошад;

- ситонидани он душвор нест ва харочоти зиёдро талаб намекунад;
- андоз аз арзиши иловашуда ва гардиш аз фаъолияти натиҷаноки соҳибкорӣ вобаста набуда, даромад ба буҷет муътадил мебошад.

Дар ин маврид, зимни таҳқиқот муайян гардид, ки ҳиссаи андоз аз арзиши иловашуда ва гардиш дар таркиби андозҳои ғайримустақим бештар мебошад. Ин гуфтаро бо маълумоти омории диаграммаи 2.3. метавон тасдиқ кард.

Диаграммаи 2.3. - Динамикаи даромади андоз аз арзиши иловашуда ба буҷети давлатӣ дар солҳои 2012-2023 (млн сомонӣ)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи [21, с. 386-398] [17, с. 430-450].

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур бармеояд, ки давоми солҳои 2012-2023 андоз аз арзиши иловашуда 6985,4 млн сомонӣ ва 2,9 маротиба зиёд гардидааст. Бояд қайд кард, ки соли 2023 ҳиссаи андоз аз арзиши иловашуда ва гардиш дар таркиби андозҳои ғайримустақим 79,1%-ро ташкил додааст.

Сохтори даромади андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо афзоиши тадриҷии ҳиссаи андозҳои мустақим хос аст. Бо вучуди ин динамикаи мусбати андозҳои ғайримустақим манбаи асосии пур кардани буҷети давлатӣ боқӣ мемонанд. (ҷадвали 2.3.).

Чадвали 2.3. - Тағйирёбии ҳаҷми даромади андозҳои ғайримустақим дар солҳои 2013 – 2023 (млн сомонӣ)

Номгӯи андозҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 2012 бо (мар.)
Воридоти андозӣ ғайримустақим ба буҷети давлатӣ ҳамагӣ:	5304,3	6537,2	6326,1	6284,8	7049,3	7131,5	7827	7718	9880,7	10932,6	13443,1	2,5 мар.
аз ҷумла:												
Андоз аз фурӯш ва аз арзиши иловашуда	4557,7	5651,5	5548,3	5346,3	5960,8	5959,5	6429,0	6395,5	8228,1	8940,0	10642,0	2,3 мар.
Аксизҳои дохилӣ ва берунӣ	284,0	364,4	327,2	339,1	390,2	425,3	593,4	621,0	745,2	902,0	1253,6	4,4 мар.
Андозҳои дигари берунӣ барои савдо ва амалиётҳо	462,6	521,3	450,6	599,4	698,3	746,7	804,6	701,5	907,4	1090,6	1547,5	3,3 мар.

Сарчашма: [14, с. 450-468] [21, с. 386-398].

Аз таҳлили чадвали мазкур чунин ақидаро натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

- дар сохтори андозҳои ғайримустақим мавқеи асосиро андоз аз ғурӯш ва аз арзиши иловашуда мебозад, ба ҳиссаи онҳо 79,1%-и тамоми даромади андозҳои ғайримустақим рост меояд. Дар солҳои 2012-2023 ҳаҷми даромади андоз аз ғурӯш ва аз арзиши иловашуда аз 4557,7 млн сомонӣ то 10642,0 млн сомонӣ расидааст ва ё 2,3 маротиба афзудааст.

Қоҳиши талаботи ҷаҳонӣ ба молу хидматҳо дар солҳои 2015-2016, ки аз бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ба вуҷуд омадааст, боиси қоҳиши ҳаҷми воридот ва дар натиҷа, камшавии даромад гардид. Гуфтан ба маврид аст, ки бӯҷети ҷумҳурӣ ҳанӯз ҳам ба омилҳои берунӣ вобаста мебошад, аз ин рӯ, сатҳи вобастагии онро бо зиёд кардани истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда паст кардан шарт ва зарур аст.

- новобаста ба он ки дар мамлакат ҳаҷми истеҳсоли молҳои зераксизӣ ва воридоти зераксизӣ сол ба сол зиёд мегардад, ҳиссаи даромад аз андози аксизӣ чи дар даромади умумии бӯҷети давлатӣ ва чи дар сохтори андозҳои ғайримустақим назаррас нест. Дар соли 2022 ҳиссаи андози аксизӣ дар даромади умумии бӯҷети давлатӣ 2,5% ва нисбат ба МУД 0,8%-ро ташкил додааст ва дар соли 2013 ин нишондиҳанда мутаносибан 2,3% ва 1,1% мебошад. [18, с.423-444] Чунин ҳолатро танҳо бо сушт будани маъмурикунонии андози аксизӣ маънидод кардан мумкин аст.

Яке аз андозҳои муҳимтарине, ки дар ташаккули даромадҳои бӯҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши хосса дорад, андоз аз арзиши иловашуда мебошад. Тибқи моддаи 264 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (2021) се меъёри андоз аз арзиши иловашуда 15% (стандартӣ), меъёри пасткардашуда (7% ва 5%) ва 0 % (сифрӣ) муқаррар карда шудааст. [7, с.8-9] Вале дар давлатҳои хориҷӣ меъёрҳои гуногуни андоз аз арзиши иловашуда барои гурӯҳҳои алоҳидаи муомилоти молҳо, иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо қабул гардидааст. Масалан, дар Фаронса дар соли 1988 чор меъёри андоз аз

арзиши иловашуда амал мекард: меъёри асосӣ - 18,6% ба ашёи бошукух, тамоку, нӯшокиҳои спиртӣ - 33,33%; ба молҳои мадания таълимӣ - 7%; ба молҳои истеъмоли аввалиндараҷа - 5,5%.[36, с.134]

Таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки меъёрҳои фарқкунандаи ААИ метавонанд ба ҳалли як қатор вазифаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат кунанд. Қорӣ намудани чунин меъёрҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки на танҳо рушди бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт, балки адолати иҷтимоии андозбандӣ низ баланд бардошта шавад. Аз ин рӯ, тавсия дода мешавад, ки минбаъд ба Кодекси андоз бо дар назардошти тамоюли дигаргуниҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, дохил кардани меъёрҳои фарқкунандаи андоз аз арзиши иловашуда баррасӣ карда шавад. Қорӣ намудани меъёрҳои фарқкунандаи андоз аз арзиши иловашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад воситаи муассир барои ҳалли як қатор мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ бошад. Аммо ин қарор бояд мутавозин бошад ва бо дарназардошти ҳамаи хатарҳо ва оқибатҳои эҳтимолӣ қабул карда шавад. Барои кам кардани оқибатҳои манфӣ ва ба ҳадди аксар расонидани таъсири мусбат бояд таҳлили ҳамаҷониба гузаронида шуда, стратегияи возеҳи татбиқи меъёрҳои фарқкунанда таҳия карда шавад.

Дар чараёни минбаъдаи таҳқиқот кӯшиш намудем, ки таъсири андозҳо, аз ҷумла андозҳои ғайримустақимро ба рушди иқтисодии ҷумҳурӣ таҳлил намоем.

Дар доираи таҳқиқот барои арзёбии сарбории андозӣ тағйирёбии ҳиссаи андози ғайримустақимро давоми солҳои 2012-2023 нисбат ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таҳлил намудем (ниг. ба ҷадвали 2.4).

Ҷадвали 2.4. - Тағйирёбии сарбории андози ғайримустақим дар иқтисодиёти Тоҷикистон

Солҳо	2012	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ММД млн сомонӣ	36163,1	40525,5	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	98910,7	118181,7	130791,5
Арзиши умумии изофа	31707,3	35365,9	45607,6	49130,2	58097,2	64040,1	71417,1	76415,6	91379,8	107494,3	119341,5
Ҳамагӣ даромадҳои андозӣ ғайримустақим млн сомонӣ	4457,9	5304,2	6326,1	6284,8	7049,3	7131,5	7827	7718	9880,7	10932,6	13443,1
Ҳиссаи андози ғайримустақим дар ММД %	12,3	13,0	12,4	11,5	10,9	10,0	9,8	9,2	9,9	9,2	10,3
Ҳиссаи андози ғайримустақим дар АУИ %	14,0	14,9	12,4	11,5	12,1	11,1	10,9	10,1	10,8	10,0	11,2

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи [17, с.200, 430-450] [21, с.215] [23, с.24]

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал дида мешавад, ки дар солҳои охир сарбории андозӣ ва суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дигаргуниҳои назаррасро дар худ касб намудааст. Давоми солҳои 2012-2023 ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар ММД 2 банди фоизи коҳиш ёфта, 10,3%-ро ташкил додааст. Ҳиссаи андози ғайримустақим дар арзиши умумии изофа бошад дар марҳилаи таҳлилӣ 2,8 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Ҳамчунин бояд қайд кард, ки маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ соли 2023 нисбат ба соли 2012 3,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ин ҳолати муътадили рушди иқтисодӣ миллиро нишон медиҳад, яъне низоми андозии мамлакат то андозае ба ҳавасмандии субъектҳои иқтисодӣ равона гардида истодааст.

Самаранокии системаи андоз бевосита ба қобилияти мусоидат ба рушди иқтисодӣ вобаста аст. Барои ин зарур аст, ки низоми андоз бо ҳадафҳои умумии иқтисодии кишвар мувофиқа карда шавад ва маблағҳои буҷетӣ оқилона ва самаранок истифода шаванд. Ғайр аз он, андозҳо бояд на танҳо ба буҷет даромад оваранд, балки фаъолияти иқтисодиро низ ҳавасманд кунанд.

Бояд қайд кард, ки таъсири андозҳо ба рушди иқтисодӣ милли дар болоравии ҳаҷми ММД ва буҷети кишвар инъикос меёбад. Барои пайгирӣ кардани зухуроти ин тамоюл мо динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди ҷумҳуриро дар солҳои 2000 - 2023 баррасӣ менамоем (ҷадвали 2.5.).

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 2.3.5 дида мешавад, дар давраи баррасишаванда (солҳои 2000-2023) ММД-и кишвар 73,1 маротиба, даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ мутаносибан 174,4 ва 164,3 маротиба, даромади пулии аҳоли 120,1 маротиба афзудааст. Ҳаҷми воридоти андоз ба буҷет дар ин давра 110,3 маротиба ва хароҷоти буҷет барои маблағгузориҳои бахши воқеӣ 256,7 маротиба афзоиш ёфтааст. Ба ибораи дигар, ҳамаи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии рушди иқтисодӣ милли тамоюли болоравӣ доранд.

Ҷадвали 2.5. - Динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000 - 2023 (млн сомонӣ)

	2000	2005	2013	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Аҳоли (ҳазор нафар)	6264,6	6842,2	8161,1	8551,2	9126,6	9313,8	9506,3	9886,8	10078,4	12868,8
ММД бо нархҳои қорӣ	1786,8	7206,6	40525,5	48401,6	71059,2	79109,8	82543,1	98910,7	115739,4	130791,57
Даромадҳои буҷети давлатӣ	251,7	1414,5	12276,6	16060,9	23925,5	23469,4	25065,0	30053,8	36056,8	43903,4
Аз он даромадҳои андозӣ	233,5	1192,5	8432,4	10648,0	14564,9	15775,4	15548,6	18818,7	21824,4	25769,1
Аз ҷумла андозҳои ғайримустақим	158,8	829,5	5643,5	6758,4	7452,4	8178,1	8049,6	10270,2	10932,6	13443,1
Хароҷоти буҷети давлатӣ	261,8	1402,7	11591,6	15674,6	24187,4	23806,6	24812,5	29342,7	35338,9	43034,8
Аз инҳо, ба рушди баҳши воқеӣ	36,5	157,7	2352,1	4556,9	12243,9	6767,1	6787,3	7311,8	6786,6	9371,1
Даромади пулии аҳоли	1004,6	3816,0	22346,2	25569,8	41083,9	47986,3	65347,0	80508,8	95124,6	12071,1
Андозҳои ғайримустақим нисбат ба ММД (%)	8,9	10,7	11,9	13,2	10,5	12,5	9,5	10,4	9,6	10,2
Андозҳои ғайримустақим нисбат ба даромади буҷети давлатӣ (%)	63,1	58,6	46,0	42,1	31,1	34,8	32,1	34,2	36,2	30,6
Андозҳои ғайримустақим нисбат ба даромадҳои андозӣ (%)	68,0	69,6	66,9	63,5	51,2	51,8	50,2	54,6	59,8	52,1
Даромади андоз (ДА) ба ММД (фишори андоз ба иқтисодиёт),%	13,1	16,5	20,8	22,0	20,5	19,9	18,8	19,0	18,9	19,7
Даромадҳои андози буҷет ба даромади пулии аҳоли (бори андоз),%	23,2	31,3	37,7	41,6	35,5	32,9	23,8	23,4	22,9	21,3
Коеффитсиенти тағйирпазирии низоми андоз (афзоиши ДА (бо фоиз) ба афзоиши ММД (бо фоиз))	1,00	1,27	1,26	1,26	0,91	0,99	0,93	0,84	0,99	1,04

Сарчашма: [13, с.11-14, 767-785] [21, с.10-12, 366-399] [15, с.11-14, 674-685]

Бояд қайд кард, ки дар тӯли тамоми солҳои давраи таҳлилшаванда аз ҳисоби суръати афзоиш хароҷоти буҷет аз даромади он пеш буд ва табиист, ки буҷети ин давр (бе дарназардошти маблағгузориҳои он) ҳамеша дар каср буд. Дар ин ҳолат касри буҷет бояд ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи рушди иқтисодӣ баррасӣ карда шавад, зеро он на ба кам шудани воридоти андоз, балки ба суръати пешрафти хароҷоти давлатӣ вобаста аст.

Дар ин ҷо мо муносибати неокейнсианиро нисбат ба сиёсати фискалӣ меёбем: зиёд шудани хароҷоти давлатӣ ҳангоми паст кардани меёриҳои андоз, яъне истифодаи касри ҳавасмандкунандаи буҷет барои зиёд кардани талабот дар маҷмӯъ.

Аз рӯйи муҳокимаи иҷроии буҷети давлатӣ усулҳои самараноки маблағгузориҳои касри буҷети давлатӣ дар ин ҳолатҳо истифода мешаванд: баровардани маблағҳои иловагӣ, ки аз ҳисоби қарзҳои ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ дастгирӣ меёбанд, хусусигардониҳои моликияти давлатӣ, барориш ва ҷойгиркунии векселҳои ҳазинавӣ, ки қурби пули миллий ва сатҳи таваррумро нигоҳ медоранд.

Бо дарназардошти бори андоз ва коэффитсиенти тағйирпазирии низоми андози кишвар мувофиқи ҷадвали 2.5, бояд қайд кард, ки Кодекси андози то соли 2022 амалкунанда ҳангоми таҳкими функсияи фискалии андозҳо ба шароити бухронӣ мутобиқ карда шудааст, ки ин дар афзоиши сарбории андоз ҳам ба иқтисодиёт инъикос меёбад. Аз ин рӯ, Кодекси андози то соли 2022 амалкунанда тадриҷан ба кам шудани манбаи андоз ва воридоти андоз ба буҷет оварда мерасонад. Ин аз хоҳишҳои коэффитсиенти чандирии низоми андоз шаҳодат медиҳад, ки он дар соли 2020 0,84-ро ташкил намуд. Аз ин рӯ, зарурати аз нав дида баромадани ҷузъҳои асосии низоми андоз дар заминаи таҳия ва қабули таҳрири нави Кодекси андози кишвар, вале бо дарназардошти татбиқи принсипи кофии воридоти андозҳо ба буҷет ва тақвияти нақши ҳавасмандкунандаи андозҳо дар тавсеаи заминаи андозии ҳама намуди андозҳо роҳандозӣ шудааст.

Мавҷудияти мушкилоти корхонаҳои зиёновар низ зарурати такмили низоми мавҷудаи андозро шарҳ медиҳад (ҷадвали 2.6.).

Аз ҷадвали 2.6. маълум аст, ки дар минтақаҳои Тоҷикистон тамоюли устувори мавҷудияти корхонаҳои зиёновар ба назар мерасад. Масалан, агар соли 2013 шумораи корхонаҳои зиёновар 1041 ададро ташкил дода бошад, пас дар соли 2016 ба 833 адад коҳиш ёфта, дар соли 2020 он ба 1367 адад ва соли 2023 ба 2220 адад расидааст. Ин ҳолат метавонад мавҷудияти 3 фарзияро нишон диҳад: (1) низоми андоз ба фоида роҳ намедиҳад: 2) набудани роҳбарияти босалоҳияти корхона (3) мавҷудияти роҳбарияти босалоҳияти корхона.

Ҷадвали 2.6. - Сохтори корхонаҳои зараровар дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2023 *

Минтақаҳо	2013		2016		2018		2020		2023	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Ҳамагӣ дар доираи ҳисоб	1189316,8	1041	2891019,9	833	4010058,8	991	5562248,3	1367	3915309,4	2220
ВМКБ	2003,1	8	1292,7	2	2982,6	7	4115,2	10	17079,1	11
Вилояти Хатлон	46118,8	272	100090,6	203	123723,4	219	170737,8	302	231839,5	293
Вилояти Суғд	64552,2	486	69096,5	228	114624,9	312	158181,1	431	752321,4	619
НТМ	246945,8	88	311781,2	110	435107,5	134	600447,6	185	274004,6	304
ш. Душанбе	829696,9	187	2130720,7	1	2629973,7	3	3629362,7	4	595290,6	991

*** I - маблағи зиён, ҳазор сомонӣ II - шумораи корхонаҳо, адад**
Сарчашма: [10, с.18-23, 108-113] [11, с.104]

Консепсияи рушди устувор мавҷудияти яке аз гипотезаҳо ва таҳияи стратегияи тағйиротро барои ба даст овардани самараи хуб дар назар дорад. Агар дар сохтори иқтисодӣ зиёда аз чоряки ҳиссаи корхонаҳои зараровар мавҷуд бошад, зарурати муносибати муназзамро нисбати ҳалли мавҷудияти чунин корхонаҳо қайд кардан мумкин аст.

Сармоягузориҳои бо имтиёзҳои андоз ҳавасмандшаванда сармоягузориҳои дарозмуддат барои рушди тиҷорат мебошад. Ин равиш имкон медиҳад, ки хатарҳо коҳиш ва устувории корхонаҳо боло равад, ки дар ниҳоят, ба кам шудани шумораи ширкатҳои зараровар оварда мерасонад. Агар мо барои корхонаҳои зараровар дар минтақаҳо имтиёзҳои андозиро бо шароити

иқтисодӣ фароҳам оварем ва малакаи кадрҳои роҳбарикунандаро такмил диҳем, дар оянда ба иқтисодиёти мо таъсири мусбат хоҳад дошт.

Дар низоми андозии амалкунанда, тибқи Кодекси андози мамлакат, сарфи назар аз илова намудани тағйиру иловаҳо ба он ҳар сол барои додани имтиёзҳои андозӣ ба соҳибкорон дар баъзе соҳаҳо ва фаъолият, ба таври назаррас ҳавасмандкунанда нест. Гуфтан кифоя аст, ки дар соли 2020, 19583 аз 47639 ҳамчун соҳибкор - шахси ҳуқуқӣ ба қайд гирифта шуда, 288753 аз 592794 нафар ҳамчун соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома фаъолият мекунанд, фаъолият накардаанд ё пурра барҳам дода шудаанд. [15, с.353-359] Сабаби асосии чунин рафтори соҳибкорон бад шудани фазои соҳибкорӣ мебошад ва дар ин ҷо набудани рағбатноксозии рушди соҳибкорӣ дар низоми андоз нақши муҳим дорад.

Мо зарур мешуморем, ки ба қонунгузориҳои андози Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид карда шавад, ки ба ҳавасмандгардониҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва рафъи мушкилоте, ки дар соҳаи андозбандӣ ба миён меоянд, равона карда шавад:

- барқасдона ё пинҳон кардани даромад;
- зиёдтар кардани тарҳҳо аз манбаи андоз;
- баҳисобгирии муҳосибии дугона;
- ворид намудани маълумоти бардурӯғ ба китобҳо ва ҳуҷҷатҳо;
- ариза барои хароҷоти шахсӣ ҳамчун хароҷот барои пешбурди соҳибкорӣ;
- татбиқи тарҳҳои бардурӯғ;
- пинҳон кардан ё ба як тараф додани молу мулк ё даромад.

Ҳамин тавр, расмиёти андоз бояд ба рафъи симои манфии андозбандӣ дар байни иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ ва ҳавасмандӣ аз пардохти андозҳо аз тарафи аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ равона карда шаванд.

Бо таҳия ва қабули таҳрири нави Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 муаммои мазкур то як дараҷа ҳал карда шудааст, ки ин дар таъмини буҷети давлат натиҷаи мусбат медиҳад.

Хулосаи боби 2

Механизми бозорӣ бо ду гурӯҳи усулҳо танзим карда мешавад: мустақим (маъмурӣ) ва бавосита (иқтисодӣ), ки дар татбиқи худ ҳам алтернатива (якдигарро истиснокунанда) ва ҳам конъюгатӣ (ҳамдигарро пуркунанда) буда метавонанд. Дар концепсияҳои гуногуни танзими давлатӣ таносуби ин усулҳо ба таври назаррас фарқ мекунанд. Бо вучуди ин, танзимгарони ғайримустақим талаботи бештарро нишон медиҳанд, зеро табиати шабеҳи механизми бозориро доро буда, ба ин механизм алоқамандӣ доранд. Дар заминаи иқтисоди бозорӣ андозҳо ҳамчун яке аз воситаҳои фасеҳтарин ва самараноки танзими давлатӣ амал мекунанд. Қобилияти онҳо барои таъсир расонидан ба равандҳои иқтисодӣ бидуни вайрон кардани принципҳои механизми бозор андозҳоро унсури ивазнашавандаи идоракунии давлатӣ мегардонад.

Низоми андоз воситаи муҳимтарини танзими давлатӣ мебошад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ имкон медиҳад. Бо тағйир додани меъёрҳои андоз, тавсеа ё коҳиши пойгоҳҳои андоз, инчунин пешниҳоди имтиёзҳои андоз ва татбиқи таҳримҳо, давлат метавонад ба ҷаъолияти иқтисодӣ тавассути ҳавасмандкунӣ ё маҳдуд кардани он таъсири мақсаднок расонад.

Бояд қайд кард, ки вазифаҳои танзимкунанда ва фискалии андозҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Сиёсати фискалӣ барои рушди иқтисодӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад, зеро он на танҳо давлатро бо воситаҳои зарурии молиявӣ таъмин мекунад, балки ба танзими равандҳои иқтисодӣ низ мусоидат менамояд. Бо вучуди ин, аз ҳад зиёд кӯшиш кардан ба афзоиши даромади буҷа метавонад ба тижорат ва ҷомеа бори иловагии андозро ба бор орад, ки дар ниҳоят, ба сустшавии рушди иқтисодӣ оварда мерасонад. Барои

роҳ надодан ба чунин оқибатҳои манфӣ нигоҳ доштани тавозун байни нақши фискалии системаи андоз ва вазифаҳои танзимкунандаи он муҳим аст. Сиёсати самараноки молиявӣ бояд на танҳо эҳтиёҷоти буҷет, балки имкониятҳои тиҷорат ва шахрвандонро низ ба назар гирад, то устувории молиявии онҳоро ҳалалдор накунад. Оптимизатсияи меъёрҳо ва имтиёзҳои андоз, инчунин чандирӣ дар танзими андоз метавонад ба ҳавасмандгардони сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ мусоидат намуда, барои ҳамаи иштирокчиёни иқтисодиёт шароити муфид муҳайё созад.

Вазифаҳои молиявӣ ва танзимкунандаи андозҳо бо ҳам алоқаманданд, аммо аксар вақт метавонанд бо ҳам зид бароянд. Аз як тараф, андозҳо воситаи асосии пур кардани буҷети давлатӣ мебошанд, ки тавсеаи доимии заминаи андозро талаб мекунанд. Аз тарафи дигар, афзоиши аз ҳад зиёди бори андоз метавонад фаъолияти иқтисодиро коҳиш диҳад, ки дар оянда ба камшавии даромади андоз оварда мерасонад. Давлат бояд тавозуни байни афзоиши даромади буҷет ва нигоҳ доштани шароити мусоид барои тиҷорат ва сармоягузорию ҷустуҷӯ кунад. Агар сиёсати фискалӣ гарон афтад, он метавонад ба коҳишёбии рушди иқтисодӣ оварда расонад, ки ба рушди тамоми бахшҳои иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонад.

Дар андозҳои ғайримустақим иқтисодии бузурги танзими равандҳои иқтимоию иқтисодӣ мавҷуд аст, ки ин аз таъсири тағйирёбии унсурҳои андозҳои ғайримустақим – меъёри андоз ва манбаи андоз ба ҳаҷми воқеии истеҳсоли мол ва хизматрасониҳо маълум мегардад.

Сиёсати андоз дар раванди рушди иқтисодӣ мавқеи марказиро ишғол мекунад, зеро устувории буҷет ва системаи иқтисодӣ дар маҷмӯъ аз самаранокии он вобаста аст. Вазифаи асосӣ аз он иборат аст, ки на танҳо воридоти кофӣ ба буҷет барои маблағгузорию хароҷоти давлатӣ, балки фароҳам овардани шароити мусоид барои афзоиши сармоягузорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ таъмин карда шавад. Сиёсати оптималии андоз бояд фаъолияти иқтисодиро ҳавасманд кунад, монеаҳоро барои тиҷорат ва

сармоягузoron коҳиш диҳад ва ба ин васила, рушди дарозмуддатро таъмин намояд. Муносибати мутавозин ба андозбандӣ ба давлат кумак мекунад, ки суботи молиявиро бидуни сарбории иқтисодиёт нигоҳ дорад.

БОБИ 3. РОҲҲОИ МУКАММАЛГАРДОНӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ АНДОЗБАНДИИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Такмили механизми ситонидани андозҳои ғайримустақим

Аз ҷиҳати молиявӣ устувор гардонидани буҷети давлат ва субъектҳои хоҷагидор ба мукаммалгардонии андозбандии ғайримустақим вобаста буда, яке аз вазифаҳои ба шумор меравад, ки иҷрои он ноил шудан ба пешрафти мутаносиби иқтисоди кишварро бо таъмини баробарӣ дар байни манфиатҳои давлат, соҳибкорӣ ва аҳоли имконпазир мегардонад.

Андозҳои ғайримустақим яке аз фишангҳои камшумори таъсири давлат ба равандҳои иқтисодии ҷомеа буда, ислоҳоти механизми онҳо шартӣ муҳимтарини беҳбудии вазъи иқтисодӣ, пур кардани буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ мебошад. Дар ин замина, масъалаи такмили механизми ситонидани андозҳои ғайримустақим, аз ҷумла андоз аз арзиши иловашуда ва аксизҳо аҳаммияти худро дорад.

Пинҳон кардани андозҳои ғайримустақим ё истеъмоли нисбат ба андозҳои мустақим душвортар аст. Аммо механизми номукаммали ситонидани онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар кишварҳои ИДМ боиси ба таври васеъ аз пардохт ба буҷет пинҳон кардани андозҳои ғайримустақим мегардад.

Дар нашрияҳои илмӣ ҷиҳатҳои гуногуни ин проблема васеъ инъикос ёфтаанд. Махсусан, таҳлили макроиқтисодии таносуби байни андоз аз арзиши иловашуда, нарх ва музди кор, ки М.Н. Калюжний гузаронидааст, қобили тавачҷуҳ аст. [148, с.13-15] Таҳқиқоти Д.А. Дяковский ба андозаи муайян имкон медиҳад, ки самтҳои таъмини сарбории яхела ба субъектҳои хоҷагидор, бартараф намудани зиддиятҳои мавҷуда дар механизми баргардонидани андоз аз арзиши иловашуда муайян карда шаванд. [130, с.58-64] Масъалаи такмили механизми ҳисоб кардан ва ситонидани андоз аз арзиши иловашуда дар асарҳои Х.Х. Исматов, С. Раҳматзода, Ф.Э. Точибаева

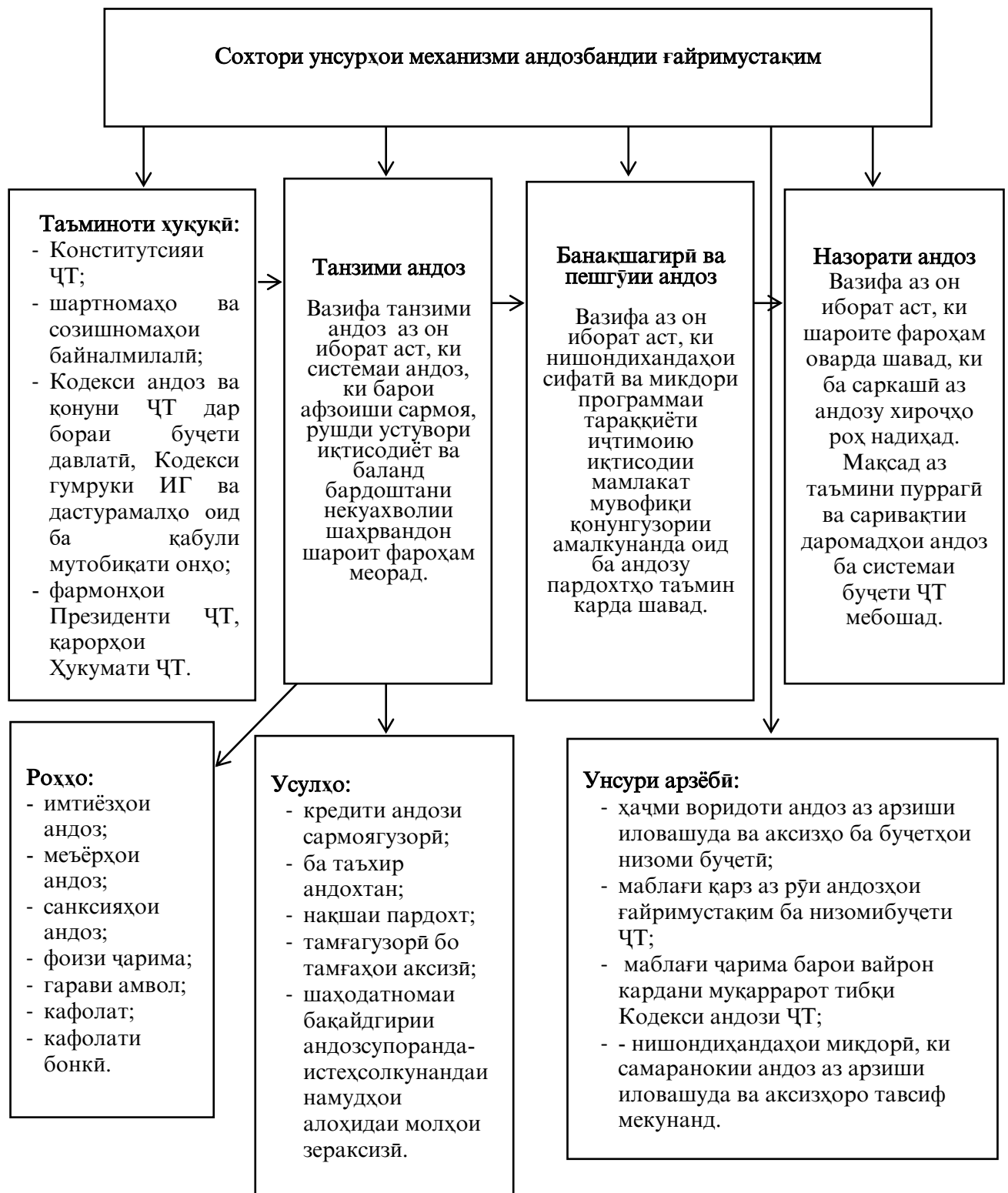
ва дигарон баррасӣ шудааст.

Таҳқиқоти муосири низомҳои андоз аксар вақт бе таъия ба заминаи кофии эмпирикӣ бо сохторҳои назариявӣ маҳдуд карда мешаванд. Барои тақмили самараноки низоми андозбандии ғайримустақим таҳлили амиқи маълумоти воқеӣ дар бораи фаъолияти он зарур аст. Ин мушкилоти мавҷударо муайян карда, самаранокии воситаҳои гуногуни андозро арзёбӣ ва чораҳои оптимизатсияи низоми андозро таҳия мекунад.

Пеш аз ошкорсозии камбудии механизми мавҷудии ситонидани андозҳои ғайримустақим моҳият ва сохтори механизми андозбандии ғайримустақимро равшан кардан лозим аст.

Таҳлил ва ҷамъбасти танқидии равишҳои гуногуни тафсири мафҳуми «механизми андоз» [210, с.22-34] [221, с.11-16] [222, с.34-36] дар адабиёти муосири иқтисодӣ имкон медиҳад, ки мафҳуми механизми андозбандии ғайримустақим ба таври зайл тавзеҳ дода шавад. Механизми андоз аз маҷмуи шаклҳо ва усулҳои идоракунии раванди андозбандӣ иборат буда, ҳамзамон, таркибҳои ба ҳам алоқаманд – таъминоти ҳуқуқӣ, банақшагирӣ ва пешгӯии андоз, танзими андоз, назорати андоз (арзёбии сабабҳои дуршавии даромадҳои андоз аз маблағи пешбинишуда, тадбирҳои оид ба таъсиррасонӣ ба вайронкунандагони қонунгузори андоз)-ро дар бар мегирад ва татбиқи сиёсати давлатии андозро таъмин мекунад (расми 3.1.).

Дар айни замон ҳамаи унсурҳои механизми андозбандии ғайримустақим, ки дар расми 3.1. нишон дода шудаанд, дар амалияи андоз истифода бурда мешаванд, ки хусусиятҳои миллӣ-таърихӣ ва дараҷаи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакатҳои ҷудогонаро инъикос менамоянд. Дар баробари ин, дар татбиқи амалии онҳо, чунон ки таҷриба нишон медиҳад, камбудии, зиддиятҳо ва проблемаҳои муайян мавҷуданд.

Расми 3.1. - Механизмҳои андозбандии ғайримустақим

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Масалан, механизми ситонидани андоз аз арзиши иловашуда аз воридоти мол айнаи замон аз он иборат аст, ки то замони пардохти андоз аз

арзиши иловашуда дар ҳаҷми 18 фоизи арзиши гумрукии молро аз назорати гумрукӣ хориҷ кардан мумкин нест.

Чунин механизм хеле сода буда, ташкили схемаҳои саркаширо аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ҳангоми воридоти мол мушкил месозад, ки афзоиши ҳаҷми воридот аз ин андозро шарҳ медиҳад. Вале ситонидани андоз аз арзиши иловашуда аз арзиши воридот ҳилофи хусусияти ин андоз аст, зеро моли воридшуда арзиши изофа нест.

Дар ин маврид мо на бо андоз аз арзиши иловашуда, балки бо андози воридот сару кор дорем. Минбаъд ситонидани андоз аз арзиши иловашуда аз воридот тибқи қоидаҳои амалкунанда пас аз ситонидани андози аксиз ва бочҳои гумрукӣ, ки ба арзиши гумрукии моли воридшаванда илова карда мешавад, сурат мегирад ва бинобар ин, онҳо ба андоз аз арзиши иловашуда дохил карда мешаванд. Афзоиши бочҳои гумрукӣ барои молҳои воридотӣ, бешубҳа, боиси афзоиши арзиши ниҳоии молҳо барои истеъмолкунанда мегардад, ки дар навбати худ, метавонад сабаби болоравии таваррум гардад.

Камбудии дигари механизми феълии ситонидани андоз аз арзиши иловашуда, ба андешаи мо, мавҷудияти имкони саркашӣ аз пардохти андоз аст, ки боиси ҷинояткор шудани субъекти соҳибкорӣ ва тавсеаи иқтисоди пинҳонӣ мегардад. Ин аз ҳисоби ҷубронпулӣ байни таъминкунандагон ва харидорон барои ворид кардани андоз аз арзиши иловашуда ба буҷет мебошад.

Ҳангоми баҳисобгирии андоз аз арзиши иловашуда дар байни корхонаҳое, ки маблағи андоз аз арзиши иловашуда барои ҷуброн аз буҷет эълон карда шудаанд ва корхонаҳое, ки аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ба буҷет қарздоранд, вазъияте ба миён меояд, ки корхона маблағи сохтаи андоз аз арзиши иловашударо барои аз буҷет ҷуброн кардан эҷод мекунад ва ин маблағҳои андоз аз арзиши иловашуда ба корхонаеро, ки дар назди буҷет аз рӯйи андоз аз арзиши иловашуда қарзи ҳақиқӣ дорад, кам мекунад. Дар натиҷаи чунин ҳисобу китоб ба буҷет чизе ворид намешавад, вале тибқи маълумоти мақомоти андоз, қарзи корхонаи қарздор ба буҷет аз

байн рафта, даромади андоз ба буҷет махсуб мешавад. Бо дарназардошти вазъияти баамаломада тақсим кардани андози арзиши иловашуда аз рӯйи «нақд»-и гирифташуда ба мақсад мувофиқ ба назар мерасад. Ва танҳо агар бақияи мусбати андоз аз арзиши иловашуда фарқияти байни маблағҳои андози бо «пули воқеӣ» гирифташударо инъикос намояд, онро воқеӣ ҳисоб кардан мумкин аст. Баргардонидани ғайриқонунии андоз аз арзиши иловашуда ба асоси тичорати ҷиной табдил меёбад.

Дар ин маврид, дар ташкилотҳое, ки тарҳи маблағи андоз аз арзиши иловашударо қабул накардаанд, ҳангоми ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда онро ба хароҷот мансуб доништан мумкин нест, зеро онҳо ба буҷет аз рӯйи маблағи андоз аз арзиши иловашуда аз ҳисоби маблағҳои худ зиёдатӣ мепардозанд ва ҳамин тариқ, маблағҳои худро барои пардохти зиёдании андоз аз арзиши иловашуда сарф мекунанд, онҳо метавонистанд ин маблағро барои мақсадҳои сармоягузорӣ истифода баранд. Аз мавҷудияти чунин ҳолатҳо маълумоти ҷадвали 3.1. шаҳодат медиҳад.

Низоми андоз аз арзиши иловашуда, ки ҳоло дар Тоҷикистон истифода бурда мешавад, муайянкунии мустақими арзиши изофари пешбинӣ намекунад. Ба ҷойи ин меёри ба арзиши фурӯши мол ё хидмат, ки арзиши иловашуда ва арзиши хароҷотро дар бар мегирад, татбиқ карда мешавад. Ин механизми ҳисобкунии андоз аз арзиши иловашуда ба фурӯши молҳо ва хизматрасонӣ дахл дорад.

Аксарияти давлатҳои ҷаҳон, ки дар он андоз аз арзиши иловашуда мавҷуд аст, онро бо усули баргардонидан, яъне усули тарҳ кардани ҳисобнома-фактураҳо ҳисоб мекунанд, ки ба як системаи намунавии ҳисобкунии андоз аз арзиши иловашуда табдил ёфтааст. Мутобиқи моддаи 269 боби 41 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар кишвари мо низ ин усул истифода бурда мешавад, яъне эълумии андоз аз арзиши иловашуда дар асоси ҳисобнома-фактураҳо сурат мегирад.

Ҷадвали 3.1. - Маълумот оид ба ҳисобкунӣ ва воридшавии андози арзиши иловашуда ва аксизҳои дохилӣ ба бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2022 (млн. сомонӣ)

Номгӯи амалиётҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/2013
Ҳаҷми умумии амалиётҳои ААИ	1875,4	2603,9	2903,5	3470,5	4353,0	5484,1	5984,4	5963,1	7523,4	10294,2	+5,48
Ҳаҷми умумии амалиётҳои ААИ нисбат ба ММД (бо фоиз)	21,6	17,51	17,55	15,78	14,80	12,95	13,21	14,07	11,34	11,24	-0,52
Маблағи умумии ҳисобшуда	1309,1	1777,3	1757,2	2323,6	2323,1	2562,3	2912,8	3439,3	4434,3	5290,2	+4,04
Маблағи умумии баҳисобгирифташудаи ААИ	453,1	675,3	569,8	862,4	871,9	984,7	1184,6	1318,9	1608,7	2254,1	+4,95
Маблағи умумии ААИ барои пардохт	856,0	1102,0	1187,4	1461,2	1453,2	1574,9	1728,2	2120,4	2825,6	3036,1	+3,54
Аксизҳо аз манбаъҳои дохилӣ	76,2	97,7	135,9	152,1	168,2	158,7	182,8	187,4	257,8	314,2	+4,1
Аксизҳо аз манбаъҳои дохилӣ нисбат ба ММД (бо фоиз)	531,8	466,8	375,1	360,2	383,0	447,7	432,7	448,0	392,0	368,3	-0,69
Аксизҳо аз манбаъҳои беруна	207,8	266,8	191,3	187,0	221,9	266,6	410,6	433,6	486,8	587,8	+2,82
Аксизҳо аз манбаъҳои беруна нисбат ба ММД (бо фоиз)	195,0	170,9	266,4	292,9	290,3	266,5	192,6	193,6	207,6	196,9	+1,0
ММД	40525,5	45606,6	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4	203,7

Сарчашмаи: таҳияи муаллиф дар асоси [24]

Усули ҳисобнома-фактура ё усули тарҳкунӣ, ба ақидаи иқтисодшиносони ғарбӣ, нисбат ба ҳамаи дигар усулҳо бартариҳо дорад, аз ҷумла:

– ҳангоми истифодаи ин усул ба вучуд омадани уҳдадориҳои андоз ба лаҳзаи амалиёти иқтисодӣ зич алоқаманд буда, ҳисобнома-фактураҳо тасдиқи иловагии он мебошанд;

- аз рӯйи якчанд меъёрҳо ситонидани андоз аз арзиши иловашуда имконпазир аст;

- дар усули тарҳкунӣ ягон давраи андозро истифода бурдан имконпазир аст. [177, с.35-40]

Агар мо ин бартариҳоро таҳлил кунем, пас метавонем боварӣ ҳосил намоем, ки ҳангоми ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда бо усули тарҳкунӣ байни худ андоз ва раванди эҷод ва фурӯш робитаи мустақим вучуд надорад.

Ҳангоми истифодаи усули тарҳи андоз аз арзиши иловашуда он ба андози истеъмолий табдил меёбад.

Муҳаққиқонро, ки бо проблемаи тақмили андозбандии ғайримустақим машғуланд, вобаста ба муносибати ҳалли он ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

Гурӯҳи якуми муҳаққиқон аз механизми ҷории ситонидани андоз аз арзиши иловашуда (усули тарҳ, ки ҷуброни он аз ҳисоби бучет бо роҳи баҳисобгирӣ ба фурӯшандагонро пешбинӣ мекунад) интиқод мекунанд ва бар ин назаранд, ки мушкилоти ситонидани андоз аз арзиши иловашуда асосан ба усули ғайримустақими андозбандӣ вобаста аст. Онҳо пешниҳод мекунанд, ки ба усули мустақими ҳисобкунии андоз гузаранд. Ба эътиқоди онҳо, бо усули мавҷудаи ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловагӣ дар байни номи андоз ва механизми воқеии ҳисоб кардани он ихтилоф вучуд дорад, ки дар амал боиси оқибатҳои манфӣ мегардад. Аз рӯйи ном он андоз аз арзиши иловашуда мебошад, бинобар ин, он бояд афзоиши арзишро байни субъектҳои таъйини худ ва давлат ба таври функционалӣ аз нав тақсим кунад. Дар асл, ААИ андози истеъмол аст. Ин андоз аз ҷиҳати дохилӣ номувофиқ аст ва аз ин рӯ, ҳисобкунӣ,

идоракунӣ ва ҷамъоварии он аз ҳама мушкилтар аст. [211, с.34]

Мутобиқи усули мустақим объекти андозбандӣ арзиши иловашудаеро, ки дар давраи андоз ба вучуд омадааст, бевосита эътироф намуда, манбаи андоз дар асоси унсурҳои функционалии он бо ифодаи пулӣ муайян карда мешавад ва ин зарурати тарҳҳои андозро аз байн мебарад.

Ба ақидаи тарафдорони гузариш ба усули мустақим, он нисбат ба усули тарҳкунӣ як қатор бартариҳо дорад ва бисёр камбудии онро бартараф мекунад:

- низоми содашудаи ААИ ба тиҷорат имкон медиҳад, ки вақт ва захираҳои сарфа кунад, ба истиснои зарурати пешбурди ҳуҷҷатҳои муфасссал оид ба ААИ;

- набудани низоми самараноки назорат ва таҳлили эъломияҳои андоз ба ҳамлагарон имкон медиҳад, ки амалиёти ғайриқонуниро кушоянд;

- вазъият дар сурати манфӣ будани маблағи андозе, ки бояд ба буҷет супорида шавад, бартараф карда мешавад, ки ин зарурати баргардонидани онро аз байн мебарад.

Аз як тараф, пешниҳоди гузаштан ба усули мустақим ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда дар партави рафъи камбудии мавҷудай усули тарҳҷолибтар ба назар мерасад. Аммо усули мустақим ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда ба моҳият ва мақсади он муҳолиф буда, онро ба андози мустақим табдил медиҳад. Аз ин рӯ, усули мустақими ҳисобкунии андоз аз арзиши иловашуда онро аз бартариҳои асосӣ маҳрум мекунад, ки он дар гирифтани андоз зоҳир мегардад, зеро молҳо дар марҳилаҳои раванди такрористехсолкунӣ ҳаракат мекунанд ва ба ин васила, устувории буҷетро, ки ба хоҳири он ҷорӣ карда шудааст, таъмин менамояд.

Гузашта аз ин, усули мустақими ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда, аслан, андозбандии дукаратаро имконпазир мегардонад, зеро аз унсурҳои ҷудогонаи таркибии арзиши иловашуда (музди меҳнат, ғоида) андозҳои мустақими дахлдор гирифта мешаванд.

Бояд гуфт, ки дар ниҳоят бори гарони пардохти андоз аз арзиши

иловашуда ба дӯши истеъмолкунандаи ниҳоии маҳсулот гузошта мешавад ва андозе, ки аз фурӯшанда бар болои арзиши он ситонида мешавад. Аз ин рӯ, мавқеи муҳаққиқони ин гурӯҳ чунин аст, ки «Аз рӯйи номаш андоз аз арзиши иловашуда аст, аз ин рӯ, он бояд афзоиши арзишро дар байни субъектҳои азхудкунии он ва давлат ба таври функционалӣ аз нав тақсим намояд. Дарвоқеъ, андоз аз арзиши иловашуда андози истеъмоли аст» [211, с.33-34] ва бинобар ин, усули мустақими ҳисобкунии андоз аз арзиши иловашуда ба моҳият ва ҳадафи ААИ комилан мувофиқат намекунад. Бояд дар назар дошт, ки андоз аз арзиши иловашуда андози ғайримустақими бисёрмарҳала барои азнавтасимкунии маблағҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли ба манфиати низоми буҷетӣ буда, арзиши он аз рӯйи маҷмуи нархҳои молҳо, корҳо ва хизматҳое, ки онҳо истеъмол мекунанд, муайян карда мешавад.

Илова бар ин, гузаштан ба усули мустақими ҳисобкунии андоз аз арзиши иловашуда ба рафъи зиддиятҳои алоҳидаи методологие, ки ба усули мустақими ҳисобкунии андоз аз арзиши иловашуда хосанд, равона гардида, раванди андозбандии андоз аз арзиши иловашударо хеле душвор мегардонад ва самаранокии ҷамъоварии андозро ба таври ҷиддӣ зиёд намекунад.

Гузариш ба усули мустақим куллан дигаргун кардани қонунгузории андоз ва низоми мавҷудаи маъмурияти андозро тақозо карда, зарурати таҳия ва санҷидани равишҳои комилан навро ҳам дар татбиқи қонунгузорӣ ва ҳам дар маъмурият ба миён меорад. Аз ҷумла, пеш аз ҳама, методологияи ягонаи муайян кардани арзиши иловашударо, ки барои мақсадҳои андоз татбиқ карда мешавад, таҳия ва муттаҳид кардан ва хусусиятҳои соҳавии субъектҳои хоҷагидориро ба назар гирифтани зарур аст.

Бекор кардани ҳисобнома-фактураҳо тибқи методологияи мустақим, ки дар марҳилаҳои гуногуни давраи истеҳсоли ва тичоратӣ дода мешаванд, имкони тафтиши муқобилро истисно намуда, моликияти андозбандии «оинагардонии» ААИ-ро безарар мегардонад, ки ин маънои хеле заиф шудани имкониятҳои андозро дорад. Далели тарафдорӣ усули мустақим, ки масъалаи тарҳҳои ғайриқонунии андоз комилан ҳал хоҳад шуд, баҳсбарангез аст.

Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари назариявӣ методологӣ ва имконнопазирии амалӣ ба амалияи андозбандӣ ба ҷойи усули ҷорӣ намудани усули мустақим ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда мувофиқи мақсад нест.

Гурӯҳи дуҷуми пажӯҳишгарон барои рафъи оқибатҳои манфии андоз аз арзиши иловашуда пешниҳод мекунанд, ки он бо андоз аз фурӯш ё андоз аз муомилот иваз карда шавад.

Андоз аз фурӯш яке аз навъҳои асосии андозҳои ғайримустақим мебошад, ки дар марҳилаи истеъмол аз арзиши молҳо, корҳо, хизматрасониҳои истеҳсолшуда ситонида мешавад. Он дар давоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба вучуд омада, баъдтар дар бисёр давлатҳо паҳн шуд. Афзоиши даромади ин андоз ба таври автоматикӣ аз ҳисоби афзоиши нархҳо дар шароити таваррум ва дар натиҷаи васеъ шудани объектҳои андозбандӣ таъмин карда мешавад. Камбудии асосии ин андоз дар он аст, ки он на аз тамоми молҳо, балки танҳо аз молҳои, ки дар охири занҷираи технологӣ қарор доранд, ситонида мешавад.

Андоз аз фурӯш як намуди андози муомилот мебошад, ки аз ҳар як ҳолати фурӯш (дар ҳама марҳилаҳои истеҳсолот) бидуни механизми баҳисобгирии андози қаблан пардохтшуда ситонида мешавад. Дар айни замон он, чун қоида, дар системаҳои андози он давлатҳои мавҷуд аст, ки андоз аз арзиши иловашуда ситонида намешаванд. Масалан, дар ИМА, Канада, Ҷопон. [207, с.65]

Ба андоз аз фурӯш, ба фарқ андоз аз арзиши иловашуда, таъсири ҷамъшаванда хос аст, аз ин рӯ, аз ҷиҳати иқтисодӣ бетараф нест. ААИ нишондиҳандаи техникаи баланди фискалии давлат аст ва андоз аз фурӯш аз ин нуқтаи назар як қадам ба ақиб хоҳад буд. Рад кардани андоз аз арзиши иловашуда танҳо бо сабаби мавҷудияти суиистифода маънои интиқол додани хавфҳои дорад, ки давлат бояд ба дӯш гирад (дар ҳама кишварҳои, ки андоз аз арзиши иловашуда ҷорӣ шудааст, нақшаҳои баргардонидани маблағҳои ғайриқонунии вучуд доранд).

Татбиқи андоз аз фурӯш ба афзоиши сарбории андоз барои ин гурӯҳи андозсупорандагон оварда мерасонад. Иваз кардани андоз аз арзиши иловашуда ба андоз аз фурӯш ба устувории қонунгузори андоз таъсири манфӣ мерасонад.

Зарари бучет, пеш аз ҳама, дар соли якуми қорӣ кардани андози нав, балки дар оянда ҳам аён мешавад, зеро дур шудани ҳаҷми пулҳои нақдӣ аз андозбандӣ ва дар натиҷаи ин, коҳиши ҳолибияти инвестиционии иқтисодиёти кишвар мегардад.

Дар мавриди истифодаи андоз аз муомилот ба қойи андоз аз арзиши иловашуда инҳоро метавон қайд кард. Аз як тараф, ҳангоми муқаррар намудани андоз аз муомилот тартиби маъмурияти андоз сода карда мешавад, зеро мушкили тарҳҳои беасос аз андоз бартараф карда мешавад. Аз тарафи дигар, нақшаҳои қорӣ намудани меъёри андози муомилоти номиналӣ баррасии амиқро тақозо мекунад, зеро дар ин ҳолат проблемаи таъсири «бисёрзинагӣ» ба миён меояд. Аз ин рӯ, истифодаи андози муомилот ба қойи андоз аз арзиши иловашуда, бинобар мавҷудияти мушкили таъсири «бисёрзинагӣ», мувофиқ нест.

Гуруҳи сеюми муҳаққиқон бар ин назаранд, ки тақмили андоз аз арзиши иловашуда набояд тавассути ислоҳоти қуллии низоми феълии андозбандии андоз аз арзиши иловашуда (аз ҷумла, гузариш ба усули мустақим), балки дар асоси тағйирот дар ҷанбаҳои муайяни ҷамъоварии андоз сурат гирад. Ин варианти сиёсати ислоҳоти андозро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ интихоб намуда, дар марҳилаи кунунии рушди андозбандии арзиши иловашуда ба он риоя мекунад. [6, с.302]

Мо бо мавқеи муҳаққиқони ин гуруҳ дар мавриди нигоҳдории андоз аз арзиши иловашуда бо дарназардошти тақмили минбаъдаи механизми ҷамъоварии он розӣ ҳастем, «..тартиби ҳисобкунии он, ки ба усули миқдори арзиш асос ёфтааст, ба сифати фарқияти байни маблағи хариду фурӯши субъекти хоҷагидор дар як давра иловашуда ба хусусияти иқтисодии андози мавриди назар мувофиқат мекунад. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки ба ошкор намудани иқтидори фискалии андоз аз арзиши иловашуда суиистифодаи сершумори андозсупорандагон бо мақсади кам кардани уҳдадорӣҳои андоз монеъ мешавад. Баланд бардоштани самаранокии маъмурияти андоз метавонад ин мушкилотро ҳал кунад». [223, с.66]

Номукаммалии механизми ситонидани андоз аз арзиши иловашуда ба талафоти назарраси маблағҳои буҷетӣ оварда мерасонад ва барои андозсупорандагони бовичдон шароити нобаробар фароҳам меорад. Барои ҳалли ин масъала назорати андозсупорандагонро тақвият додан, конунгузории андозро сода кардан ва шаффофияти расмиёти андозро баланд бардоштан лозим аст. Зарурати ҷорӣ намудани меъёри имтиёзноки андоз аз арзиши иловашуда барои корхонаҳои соҳаҳои, ки ба дастгирии давлатӣ ниёз доранд, қайд карда мешавад. [209, с.18] Таҷрибаи кишварҳои дигар нишон медиҳад, ки афзоиши аз ҳад зиёди аксизҳои машрубот ва тамоку на ҳамеша ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда мерасонад ва метавонад ба афзоиши бозори пинҳонӣ мусоидат кунад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки равишҳои мутавозинтар оид ба андозбандии ин молҳо ҷустуҷӯ карда шаванд, ки имкон медиҳанд, ҳамзамон буҷетро пур кунанд ва хатарҳои иҷтимоиро коҳиш диҳанд. [119, с.5]

Зарурати давра ба давра навсозии механизми андозбандии ғайримустақим низ қайд карда мешавад:

1) Баланд бардоштани самаранокии системаи андозбандии ғайримустақим тавассути васеъ кардани пойгоҳи он;

2) Кам кардани вақт ва саъйи зарурӣ барои ба даст овардан ва баргардонидани пули нақд;

3) Ҷорӣ намудани нақшаҳои инфиродии андоз, ки бо мақомоти андоз мувофиқа карда шудаанд. [209, с.23-24]

Дар боло зикр гардид, ки аз замони ҷорӣ шудани андоз аз арзиши иловашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз сатҳи меъёри он чанд маротиба ба самти паст кардани он тағйир дода шудааст: 28% - то қабули нахустин Кодекси андоз, дар солҳои 1998-2012 - 20% ва аз соли 2012 то 2021 - 18%, аз 2022 то имрӯз – 15%.

Дар давраи солҳои 1992-2012 дар ҷумҳурӣ ду меъёри андоз аз арзиши иловашуда - 0% ва меъёри стандартӣ ва аз соли 2012 се меъёр - 0%, 5% ва 18% татбиқ карда шуданд. Дар Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2021 қабул шудааст, дар моддаи 264 чор меъёр – 0%, 5%, 7% ва меъёри

стандартӣ 15% пешбинӣ шудааст.

Бояд гуфт, ки дар кишварҳое, ки андоз аз арзиши иловашударо истифода мебаранд, тамоюли гузаштан ба як меёри ғайрисифрӣ мушоҳида мешавад, ки ин барои коҳиш додани хароҷоти маъмурияти он мусоидат мекунад. [146, с.6-7] Далелҳо ба ҷонибдории тафрикаи меёрҳои андоз аз арзиши иловашуда эътимодбахш нестанд. Зеро он дар ниҳоят механизми ҳисобкунии ин намуди андозро душвор гардонида, ба зиёдшавии вазифаҳои назорати таркибҳои андоз оварда мерасонад, ки ин, дар навбати худ, хароҷоти идоракунии андозро меафзояд.

Қорӣ намудани меёри ягонаи ғайрисифрии ААИ бори андозро барои тижорат хеле осон мекунад. Набудани зарурати тақсим кардани амалиёт бо меёрҳои гуногун равандҳои баҳисобгириро мураттаб мекунад ва бори маъмуриро коҳиш медиҳад. Сода кардани баҳисобгирии андоз ба баланд бардоштани самаранокии ширкатҳо мусоидат мекунад. Илова бар ин, аудит ва санҷишҳои андоз аз рӯи меёри ягона осон карда мешавад.

Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2022) бар ғайри бартарии дар боло зикргардида меёри ягонаи ғайрисифрии андоз аз арзиши иловашуда, татбиқи чор меёрро пешбинӣ мекунад: меёр (15%), меёри пасти корҳои сохтмонӣ, меҳмонхона, хизматрасонӣ ва хӯроқа – 7% ва фурӯши маҳсулоти ватании кишоварзӣ, истеҳсол, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, хизматрасонии таълимӣ ва фаъолият оид ба хизматрасонии тиббӣ дар санаторияю озоишгоҳҳо бе ҳуқуқи ба ҳисоб гирифтани андоз аз арзиши иловашуда – 5%, инчунин ба сифати меёри сифрӣ барои содироти молҳои дар дохили кишвар истеҳсолшуда. [6, с.324]

Дар мавриди паст кардани меёри андоз аз арзиши иловашуда аз 18 фоизи соли равон то ба 15 фоиз ва аз 1 январи соли 2024 то 31 декабри соли 2026 - 14 фоиз ва аз 1 январи соли 2027 - 13 фоиз, бо дарназардошти ҷуброни зарари бучет, мо метавонем онро ҳамчун омили афзоиши талаботи умумӣ ва ММД тасдиқ кунем. Илова бар ин, қайд мекунем, ки ҳисобкунии меёри оптималии базавӣ дар асоси модели Мак-Ғайр - Олсон нишон медиҳад, ки он бояд 11-12%

бошад. Сиёсати оқилонаи андоз аз он иборат аст, ки меъёрҳои андоз аз арзиши иловашуда кам карда шаванд, ки баҳисобгирии андозро сода ва хароҷоти маъмуриро коҳиш медиҳанд. Дар баробари ин, андозҳои мустақим бояд тавре фарқ карда шаванд, ки шаҳрвандони сарватманд ба буҷет саҳми бештар гузоранд. Меъёри ғайрисифрии андоз аз арзиши иловашуда аз ҷиҳати иқтисодӣ қобили амалӣ буда, бояд бо дарназардошти татбиқи принсипи пайвастагӣ ва оптималии ислоҳоти низоми андози кишвар ва усулҳои нархгузорию бозорӣ тадричан то 11-12 фоиз кам карда шавад. [211, с.38] Дар баробари ин, дар адабиёти иқтисодӣ мавқеи дигаре низ вучуд дорад, ки мувофиқи он то 13-15 фоиз кам кардани меъёри андоз аз арзиши иловашуда вазъи иқтисодии кишварро печидатар мегардонад. [136, с.23]

Вобаста ба оқибатҳои коҳиши меъёри андоз аз арзиши иловашуда барои низоми буҷетӣ Е.Н. Голик менависад, ки «Дарачаи меъёри андоз аз арзиши иловашуда ва эҳтимоли коҳиши онро ба назар гирифта, қайд мекунем, ки дар ин ҷо ду ҳолатро ба назар гирифтани лозим аст. Аввалан, бо паст кардани меъёри андоз аз арзиши иловашуда, бояд сарчашмаҳои алтернативии андоз барои ҷуброни зарари буҷет аз коҳиши меъёри андоз аз арзиши иловашуда пайдо карда шавад. Дуюм, паст кардани меъёри андоз аз арзиши иловашуда бояд ба ноил шудан ба низоми андози оптималӣ нигаронида шавад, ки аз ҳисоби кам кардани ҳиссаи даромадҳо аз андоз аз арзиши иловашуда то 30 фоиз мебошад ва метавонад бо шумораи меъёрҳои андозӣ ва дараҷаи меъёри асосии он таъмин карда шавад. 211, с.40]

Муҳимтарин самти тақмили механизми андозбандии ғайримустақим таъмини таносуби андозҳои мустақим ва ғайримустақим бо мақсади пешгирии андозбандии дукарата аз ҳамон як объект мебошад.

Низоми пардохтҳои мустақим ва ғайримустақими андоз бо ҳамдигар зич алоқаманд аст. Масалан, ААИ бо роҳи муайян кардани фарқияти байни андози ҳисобшуда ва андозе, ки бояд тарҳ карда шавад, ҳисоб карда мешавад. Ҳамин тариқ, андози ҳисобшуда ғоизии арзиши (харчи) молҳо, корҳо, хизматрасониҳо ва ғоида аз ғайрияти соҳибдорӣ мебошад. Аз ин рӯ, маълум аст, ки ғоидаи

гирифташуда зиёд бошад, маблағи андоз аз арзиши иловашуда аз он зиёд мешавад (вобастагии мустақим мавҷуд аст).

Омӯзиши муаммоҳои тақмили механизми ситонидани андози дуҷуми муҳимтарини ғайримустақим - андози аксизӣ аҳаммияти махсусро касб менамояд ва дар поён онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Дар сохтори даромадҳои андози бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи ночиз (1,0%) андози аксизӣ дорад, ки мисли андоз аз арзиши иловашуда ғайримустақим мебошад, яъне дар ниҳоят, на аз ҷониби истеҳсолкунандаи маҳсулот, балки аз тарафи харидор пардохта мешавад. Он ба категорияи аксизҳои мушаххас мансуб буда, аз андоз аз арзиши иловашуда бо он фарқ мекунад, ки онҳо барои намудҳои алоҳидаи молҳо бо меъёрҳои тафриқавӣ муқаррар карда мешаванд. Одатан, ин андоз аз молҳои истеъмолий, ки ашёи зарурӣ нестанд ва сатҳи даромаднокии хеле баланд доранд, ситонида мешавад. Ин андоз, пеш аз ҳама, барои иҷрои вазифаи танзимкунанда пешбинӣ шудааст, зеро он қодир аст ба истеҳсол ва истеъмоли молҳои зераксизӣ, аз қабилӣ машрубот ва тамоку таъсир расонад. Нисбат ба андоз аз арзиши иловашуда бартарии равшан мавҷуд аст - ҳамаи дигар чизҳо дар сурати баробар будани истеъмоли молҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ зараровар кам шуда, ба талаботи умумӣ ба молҳои зарурӣ таъсир намерасонад. Вале ба назар гирифтани лозим аст, ки аз ҳад зиёд шудани андозҳои аксизӣ ба хусусияти пинҳонӣ гирифтани бозори ҷунин молҳо, истеҳсолу пешниҳоди молҳои қалбакӣ оварда мерасонад ва ногузир ба кам шудани қисми даромади бучет сабаб мешавад.

Яке аз самтҳои муҳими тақмили механизми андозбандии ғайримустақим танзими андозии нархгузорию трансферӣ мебошад. Нархгузорию интиқол торафт бештар ҳамчун воситаи оптимизатсияи бори андоз истифода мешавад. Ширкатҳои нархҳоро дар муомилоти байни шахсони вобаста ба ҳамдигар идоракунанда кӯшиш мекунанд, ки ғоидаро ба қаламравҳои дорои меъёрҳои пасти андоз гузаронанд. Ин имкон медиҳад, ки уҳдадорҳои андоз кам ва ба ин васила, даромаднокии тижорат зиёд шавад. Дар посух, бисёр кишварҳо назорати нархгузорию интиқолро тавассути ҷорӣ кардани қоидаҳо ва талаботи махсус

барои ҳуҷчатгузории аҳдҳо тақвият доданд. Аммо, сарфи назар аз саҳттар шудани қонунгузорӣ, нархгузории интиқол яке аз роҳҳои самараноки банақшагирии андоз барои корпоратсияҳои байналмилалӣ боқӣ мемонад.

Нархи трансфертӣ ин муқаррарсозии нархҳои молҳо, хизматрасониҳо ва доройҳои дигар мебошад, ки ҳангоми муомилоти байни воҳидҳои ширкатҳои фаромиллӣ, воҳидҳои сохтории як ширкати ягона, инчунин дар байни дигар шахсони ба ҳам вобаста, ки вазифаҳои муайяни идоракунии молия ва андозро бо тартиби муқарраршуда амалӣ менамоянд, ба вуҷуд меояд. [222, с.43]

Бояд гуфт, ки нархгузории трансферӣ дар амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон як падидаи воқеӣ мебошад. Барои пайдоиш ва рушди иқтисоди бозорӣ шароити муайяне зарур аст, аз ҷумла:

- механизмҳои сустрӯшдӯфтаи назорати андоз ва номуқаммалӣ қонунгузорӣ дар соҳаи нархгузории интиқол ба ширкатҳо имкон медиҳанд нархҳоро дар муомилоти шарикӣ идора кунанд, ки боиси саркашӣ аз андоз мегардад ва барои андозсупорандагони бовиҷдон шароити нобаробар фароҳам меорад;

- тақмили заминаи қонунгузорӣ ва пурзӯр кардани назорати нархгузории интиқол бо истисноӣ имконияти истифодаи ин механизм барои мақсадҳои шахсӣ талаб карда мешавад;

- андозҳои номутаносиб баланд;

- механизми сусти назорати андоз, хавфҳои коррупсионӣ дар низомии андоз, сатҳи пасти огоҳии андоз аз аҳоли ва тахассуси нокифояи кормандони андоз яке аз омилҳои асосии пешгирии идоракунии самараноки андозҳо ва фароҳам овардани шароит барои саркашӣ аз андоз мебошанд.

Ҷаҳонишавӣ тичорат боиси паҳншавии таҷрибаи нархгузории интиқолӣ ҳамчун роҳи оптимизатсияи бори андоз гардид. Ширкатҳои, ки дар кишварҳои гуногун фаъолият мекунанд, метавонанд аз коҳиши сунъии нархи молҳо, корҳо ё хизматҳои ба ширкатҳои алоқаманд дар қаламравҳои андози паст фурӯхташаванда истифода баранд, ки боиси талафоти назарраси даромади давлатӣ дар саросари ҷаҳон мегардад. Аз ин рӯ, нархгузории трансфертӣ

ҳамчун объекти танзими андоз аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи молия дар Тоҷикистон, инчунин дар тамоми кишварҳои дигари ҷаҳон мегардад.

Дар мамлакати мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нархгузории трансфертӣ» қабул карда шуда, муқаррароти асосии танзими андозии нархгузории трансфертӣ дар боби 33-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст. Дар он ҷуфта мешавад, ки созишномаи нархгузории трансфертӣ аз ҷониби нархгузории трансфертӣ мебошад. Шартнома амалиёт ё як силсила амалиётро бо иҷрои ҳамаи шартҳои зерин дар бар мегирад:

- агар мақсади муомилот пешниҳод ё хариди амвол, хизматрасониҳо, муомилоти дороиҳои ғайримоддӣ ё моддӣ, ҷудо кардани қарзҳо бошад;
- агар амалиёт байни шахсони вобаста ба амал бароварда шуда бошад;
- агар амалиёт сарҳадӣ бошад. [6, с.206]

СММ дар таҳияи қоидаҳои байналмилалӣ нархгузории интиқол нақши калидӣ дорад. Роҳбарияти навшудаи СММ, ки соли 2017 бароварда шуд, ба дастгирии кишварҳои рӯ ба инкишоф равона шудааст. Ин ҳуҷҷат ба онҳо дастурҳои возеҳро барои танзими муомилоти фаромарзӣ фароҳам меорад ва ба таҳкими суботи иқтисодии онҳо мусоидат мекунад.

Дар амалияи байналмилалӣ усулҳои гуногуни танзими нархгузории интиқолӣ истифода мешаванд: усули нархҳои муқоисанашавандаи назоратнашаванда (CUP), усули нархҳои дубора (RP), методи арзиши плюс (C+), усули транзаксионии маржаи ҳолис (TNMM), транзаксионалӣ, усули тақсими фоида (PS).

Усулҳои дар боло зикргардидаи танзими нархгузории трансфертӣ дар рисолаи илмӣ Х.Х. Исматов ҳамаҷониба инъикос ёфтаанд ва зарурати баррасии муфассали онҳо нест. [222, с.64-65] Мо танҳо қайд мекунем, ки ҳамаи усулҳои нархгузории трансфертии дар боло зикршуда дар моддаи 227 боби 33 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд, ки дар он ҷуфта мешавад, усулҳои нархгузории трансфертии дар банди 1 ҳамин модда муқарраршуда бояд алоҳида ё дар шакли пешбинишуда татбиқ карда шуда,

мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷоя карда шавад.

Дар шароити замони муосир таъсири иттиҳодияҳои фаромиллӣ ба рушди иқтисоди миллӣ беш аз пеш меафзояд, корхонаҳои муштарак босуръат рушд мекунанд, робитаҳои бевосита дар байни корхонаҳои дохилию хориҷӣ ба роҳ монда мешаванд ва нақшу аҳаммияти танзими андозии нархгузории трансфертӣ дар ҳоли афзоиш аст. Гузашта аз ин, бо ташаккули кластерҳо, ширкатҳои холдингии калон ва комплексҳои гурӯҳбандии молиявӣ саноатӣ дар ҷумҳурӣ зарур аст, ки усулҳои танзими андозии нархгузории трансферӣ дар муомилоти дохилӣ оид ба фурӯши молу хизматрасонӣ татбиқ карда шаванд.

3.2. Маъмурикунонии андозҳои ғайримустақим ва такмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ

Низоми муосири андоз имрӯз яке аз унсурҳои асосии танзими иқтисодиёт ва баҳши иқтимоӣ ба ҳисоб меравад, ки давлат ба воситаи он тақсими даромади миллиро амалӣ мекунад. Нақши низоми андозбандӣ дар самти идоракунии гардиши молия бузург аст, яъне давлат тавассути он вазифаи идоракунӣ ва танзимро татбиқ менамояд.

Дар ин маврид баҳри бомуваффақият амалнамоии низоми андозӣ зарур аст, ки чунин шартҳо риоя гарданд:

- баҳри рушди фаъолияти тижоратӣ таъмини шароити муътадил бо услуби паस्त кардани гаронии андоз;
- тартиби ба роҳ мондани андоз тавре, ки даромаднокии он бо афзоиши эҳтиёҷоти буҷет таъмин гардад;
- андоз бояд ҳосияти адолатона дошта бошад, зеро он таъминкунандаи шароити муътадили ҷомеа аст.

Вобаста ба ин, дар навбати аввал, чунин шарт метавонад ба намуди ҳавасмандгардонии истеҳсолот ва соҳибкорӣ таъсир расонад ва он боиси устувор ва сари вақт пардохт шудани андозҳо ба низоми буҷетӣ гардад.

Дуюмин, дар ҳоли кифоягӣ ва пуррагии даромади буҷетӣ ҳамчун захираи маблағгузорӣ ба ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт имконпазир гардида, барои ташаккули фондҳои марказӣ ва ғайримарказии давлатӣ хизмат хоҳад кард.

Сеюмин, низоми андозбандӣ то дараҷаи имконот сатҳи даромади кишрҳои гуногуни ҷомеаро ба назар гирифта, бо ин амал аз ҳисоби пардохтҳои андозии сатҳҳои буҷет ба манфиати камдаромади аҳоли дуюмбора тақсим карда мешаванд.

Паст намудани бори андозӣ ба истеҳсолот ва соҳаи хизматрасонӣ аз ҳисоби андозҳои мустақим самаранок аст, зеро нисбат ба андозбандии ғайримустақим ин навъи андоз бештар ҳосияти бебозгаштӣ дорад. Меъёрҳои пасти андоз аз даромад ва андоз аз даромади шахсонӣ воқеӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ имкони аз уҳдадорӣ худ бештар манфиат гирифтани идоракунии онҳоро медиҳад.

Андозҳои ғайримустақим дар бисёр маврид ҷолибияти худро доранд: а) ҳосияти бозпардохтӣ дар бобати фурӯш барои истеҳсолкунандагон ва соҳибкорон, ҳамчунин манбаи устувори даромад ба буҷет; б) мавҷудияти навъҳои андозҳои ғайримустақим ва меъёрҳои дифференсиалии онҳо барои андозбандии одилонаи даромадҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ имкон медиҳад.

Бо андозситонӣ давлат доимо ба рафтори субъектҳои хоҷагидор таъсир мерасонад. Андозҳои ғайримустақим дар амали таъсир, яъне функцияҳои танзимкунанда ба иқтисодиёт аҳаммияти басо муҳим доранд. Вобаста ба ин, ҷанбаҳои танзимкунандаи онро ҷудо намудан мумкин аст:

1. Ҷанбаи иқтисодӣ. Ба он равона шудааст, ки давлат барои категорияҳои гуногуни пардохткунандагон метавонад баҳри анҷом додани як намуди фаъолият дар ҳудудҳои алоҳида шартҳои гуногуни андозситонӣ муайян кунад. Шартҳои мушаххаси андозбандӣ метавонад ба концентратсияи истеҳсолот ва сармоя мусоидат ва ё монеа гардад, дар давраҳои муайян фаъолияти иқтисодиро афзоиш диҳад ё боздорад. Андозҳо ба сатҳу сохтори талабот таъсир расонида, метавонанд ба васеъшавии истеҳсолот дар баъзе соҳаҳо мусоидат намоянд ё онро суст кунанд. Одатан меъёрҳои андозро на танҳо аз рӯи музди

меҳнат, балки аз рӯйи шаклҳои он муайян мекунад. Аз андозҳо таносуби байни хароҷоти истеҳсоли ва нархи мол ва хизматрасонӣ вобастаанд. Дар маҷмӯъ, ҳаминаро бояд таъкид кард, ки дар бештар мамлакатҳои ҷаҳон андоз ҳамчун воситаи ҷалби сармоя баррасӣ мегардад.

2. Ҷанбаи демографӣ. Низоми андозӣ низ ҳамчун воситаи сиёсати демографии мамлакатҳо истифода мешавад. Яъне кишварҳо ҳавасмандӣ ва ё афзоиши аҳолиро бо имтиёзҳои андозӣ бозмедоранд.

3. Ҷанбаи иҷтимоӣ. Ин ба вазифаи тақсимнамоӣ асос меёбад, ки барои нигоҳ доштани мувозинати иҷтимоӣ бо роҳи тағйир додани таносуби байни даромадҳои гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ва то андозае аз байн бурдани тафрикаи нобаробарӣ равона гардидааст.

Ҳамин тавр, ба ақидае омадан мумкин аст, ки вазифаи танзимкунандаи низоми андозӣ бояд ба ҷолибияти сармоягузорӣ ва ғайриқонунии соҳибкорӣ, ниҳоятан, таъмини рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар равона карда шавад.

Дар доираи зербоби мазкур, ки маъмурикунонии андозҳои ғайримустақим мебошад, таъкид менамоем, ки маъмурикунонии андоз ҷузъи муҳимми раванди идоракунии низоми андозӣ мебошад. Воқеан, маъмурикунонии андозҳои ғайримустақим маҷмӯи амалҳои бо ҳам алоқамандест, ки ба субъектҳои андозсупоранда шароити мусоид фароҳам оварда, манфиатҳоро мувофиқи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ба андозсупорандагон таъмин менамояд.

Ҳадафи асосии маъмурикунонии андози ғайримустақим татбиқи амали сиёсати андозии давлат бар ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ аст, ки Кодекси андоз танзим мекунад.

Дар баробари ин, розигии субъект шартӣ ҳатмӣ ва зарурии пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии андоз нест. Дар айни замон яке аз омилҳои маҳдудкунандаи баланд бардоштани самаранокии ҷалби андозҳо ба буҷет усулҳои мавҷудаи идоракунии андоз мебошад. Вобаста ба ин, дар шароити имрӯза тавре аз бобҳои қаблӣ кори диссертатсионӣ бармеояд, монеаҳое мавҷуданд, ки ба самаранокии пардохтҳои андозӣ ба буҷет таъсир мерасонанд.

Дар баробари ин, зарур аст, ки усулҳои танзими андозӣ баҳри таъмини

рушди иқтисодиёти мамлакат роҳандозӣ гарданд ва ба қатори самтҳои афзалиятноки онҳо инҳоро дохил намудан мумкин аст:

- даровардани тағйирот ба ҳаҷми даромадҳои андозӣ;
- ҷой додани дигар усулҳои андозситонӣ ба ивази усули мавҷуда;
- меъёрҳои гуногуни андоз;
- роҳандозии имтиёзҳои андозӣ ва идоракунии онҳо;
- гузаронидани ислоҳоти низоми андозии мамлакат.

Бояд қайд кард, ки маъмурикунонии андози ғайримустақим раванди идоракунии низоми андозӣ мебошад, ки аз тарафи мақомоти андоз ва дигар мақомоте (раёсати андоз), ки нисбат ба андозсупорандагон ва супорандагони пардохт салоҳияти муайян доранд, амалӣ карда мешавад. Андешаи олими рус В.В. Кузнетсова ба мақсад мувофиқ буда, ӯ таъкид намудааст, ки «Маъмурикунонии андоз метавонад аз рӯйи принципи функционалӣ ё аз рӯйи принципи махсусгардонӣ - аз рӯйи намуди андоз ташкил карда шавад». [65, с.176]

Дар ин маврид мо бар ақидае омадем, ки маъмурикунонии андоз аз рӯйи принципҳои қонуният, объективӣ, ягонагӣ, самаранокӣ бояд сурат гирад (ниг. ба расми 3.2.).

Расми 3.2. Принципиҳои тақмилдиҳандаи маъмурикунонии андози ғайримустақим

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бо дарназардошти принцибиҳои мазкур суръат гирифтани маъмурикунонии андоз метавонад ба самаранокӣ воридоти андози ғайримустақим таъсир расонад.

Дар шароити замони муосир шартҳои зарурии таъмини самаранокӣ низоми андоз истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ барои тақмили ҳаматарафаи маъмурикунонии андоз ва таъмини ҳамохангии манфиатҳои давлат ва андозсупорандагон доништа мешавад. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои тақмили маъмурикунонии андоз бо дарназардошти ҳадафҳои стратегияи рушди иқтисодӣ миллӣ тавачҷуҳи хосса медиҳад. Аз ин

лиҳоз, таҳқиқоти ҷанбаҳои назариявӣ-амалии ташкил ва тақмили менеҷменти андоз бо мақсади асосноккунии самтҳои амалигардонии он мубрам мебошад.

Аз рӯйи сатҳи иқтисодиёт ду навъи менеҷменти андозро ҷудо мекунам: менеҷменти давлатӣ ва менеҷменти корпоративӣ.

Ҷадвали 3.2. - Хусусиятҳои умумии менеҷменти давлатии андоз

Унсурҳо	Мазмун ва хусусияти унсурҳо
Ҳадафи "назорат"	Риояи қонунҳои андоз ва татбиқи сиёсати андоз
Мавзӯи "менеҷмент"	Муносибатҳои ҳуқуқии андоз байни субъектҳо – иштироккунандаҳо (мақомоти андоз, андозсупорандагон, дигар мақомоти танзимкунандаи давлатӣ)
Унсурҳои менеҷменти давлатии андоз	1. Танзими ҳуқуқҳо, ӯҳдадориҳо, масъулияти субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии андоз ва равандҳои татбиқи онҳо. 2. Танзими ҳуқуқ, вазифа, масъулияти субъектҳо - мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва татбиқи онҳо дар соҳаи андозбандӣ. 3. Қонунгузорӣ дар бораи андозҳо ва пардохтҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрий дар бораи андозҳо ва пардохтҳо
Субъектҳои менеҷменти давлатии андоз	Мақомоти қонунгузори давлатӣ, мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти ваколатдор дар соҳаи андозбандӣ
Шаклҳо, усулҳо ва вазифаҳои татбиқи менеҷменти давлатии андоз	1. Банақшагирӣ ва пешгӯии воридоти андози андозҳои маъмурикунонидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2. Баҳисобгирии андозе, ки мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом медиҳанд, аз ҷумла баҳисобгирии андозсупорандагон. 3. Назорати андоз. 4. Таҳлили андоз. 5. Танзими соҳаи андозбандӣ ва ҷамоагарсозии фаъолияти мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. 6. Мониторинг, пешгирӣ ва таҳлили қонунвайронкунии андозӣ. 7. Таъмин, арзёбӣ ва таҳлили қонунӣ ва самаранокии мақомоти андоз. 8. Амалсозии маҷбуркунӣ тавассути системаи ҷавобгари маъмурӣ, андоз, интизомӣ, ҷиноӣ ва молиявӣ (талабот оид ба пардохти андоз, боздоштани амалиёт дар суратҳисобҳои бонкии ташкилотҳо, ситонидани қарзи андозсупорандагон)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ метавон якҷанд истилоҳро оид ба менеҷменти давлатӣ пайдо кард, ки дар маҷмӯъ як равандро дар назар доранд: маъмурикунонии андоз, идоракунии андоз, идоракунии системаи андоз, идоракунии муносибатҳои андоз, банақшагирии андозӣ ва ғ. [135, с. 121-130] Пас аз қабули Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (1998) мафҳуми "маъмурикунонии андоз" васеъ паҳн шуд, ки мазмунан аз менеҷменти давлатии андоз фарқ намекунад. Минбаъд мо барои ифода намудани равандҳои

идоракунии давлатии андоз танҳо мафҳуми «менечменти давлатии андоз»-ро истифода мебарем.

Менечменти давлатии андоз ин системаи идоракунии чараёни андоз дар доираи расмиёт ва унсурҳои раванди андозбандӣ дар шаклҳо ва усулҳои ба бозор нигаронидашуда бо мақсади дастгирии молиявии истеҳсолот ва таъмин намудани ҳаҷм ва сифати зарурии маҳсулоти ҷамъиятӣ мебошад. Унсурҳои менечменти давлатии андоз, мазмун ва хусусияти онҳо дар ҷадвали 3.2. оварда шудааст.

Равандҳои андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби доираи васеи мақомоти давлатӣ танзим ва назорат карда мешаванд. Ба онҳо мақомоти қонунгузорӣ (Маҷлиси Олӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ), ҳокимияти иҷроия (Президент, Ҳукумат, маъмурияти минтақавӣ), инчунин идораҳои махсус, ба монанди Вазорати молия, кумитаи андоз, мақомоти гумрук ва дохил мешаванд.

Ноил шудан ба ҳадафи банақшагирии андоз, аз як тараф, дар асоси мутобиқгардонии сатҳ ва сохтори бори андоз, таркиб ва сохтори системаи андоз ва андозбандӣ барои соли молиявии ҷорӣ ва миёнамуҳлат, нигоҳ доштани сатҳи баланди ҷамъоварии андоз ва самаранокии назорати андоз ва, аз тарафи дигар, бо дарназардошти қонуни талаботи афзояндаи молиявии давлат имконпазир аст. Илова бар ин, ба назар гирифтани сохтори манбаъҳои даромади андоз муҳим аст.

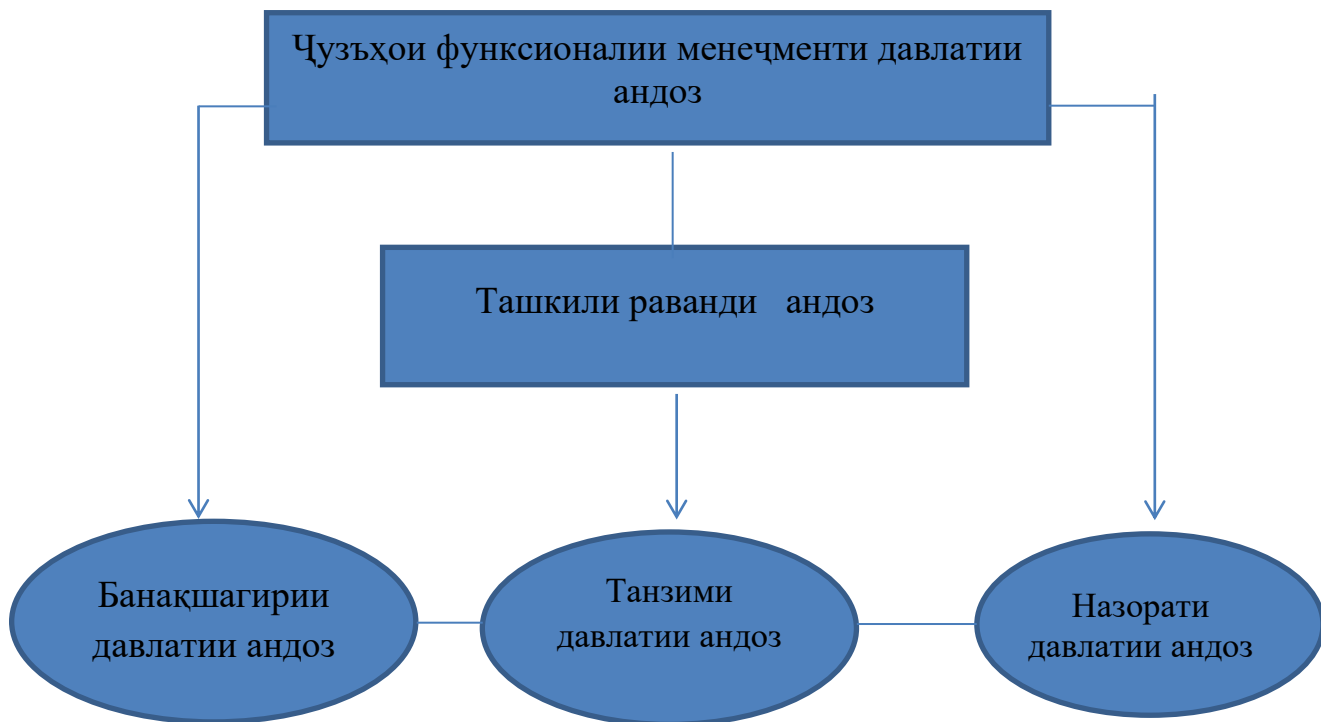
Сохтори идоракунии андоз муносибати мураккабест, ки риояи меъёрҳои махсусро тақозо менамояд. Ташкили низоми мукаммали идоракунии низоми андозӣ ҳосияти дуалистиро дорост, аз як тараф, боиси манбаи таъминкунандаи буҷет, ки давлат вазифаҳои иқтисодию иҷтимоиро ҳал мекунад, аз тарафи дигар, мавқеи назарраси субъектҳои хоҷагидор дар рушди иқтисодии мамлакат муайян мегардад.

Дар амалигардии ин мақсад ташкили чараёни идоракунии низоми андозӣ бояд ба таъминнокии матахассисони соҳибкасб ва усулҳои идоракунии илман асоснок таъям намояд. Вобаста аз ин, низоми идоракунии андоз бо истифода аз чунин аломатҳо бояд сурат гирад: мушаххаснамоии мақсади стратегӣ ва

тактикий идоракунии андоз; риояи меъёрҳои пардохтҳои андозӣ; дар муҳлатҳои муайяншуда таъмин намудани пардохтҳои андозӣ ба буҷет; мувофиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ намудани имтиёзҳои андозӣ.

Аз ин рӯ, ба ақидае омадан мумкин аст, ки менечменти андоз ин усули илман асоснокӣ қабули қарорҳо дар амалия буда, ба таъмин ва муътадили раванди пардохтҳои андозии субъектҳои хоҷагидор ба буҷети давлатӣ равона шудааст.

Менечменти давлатии андоз чор ҷузъи функционалӣ дорад - ташкили раванди андоз, банақшагирии давлатии андоз, танзими давлатии андоз ва назорати давлатии андоз (расми 3.3.).

Расми 3.3. - Сохтори функционалии менечменти давлатии андоз

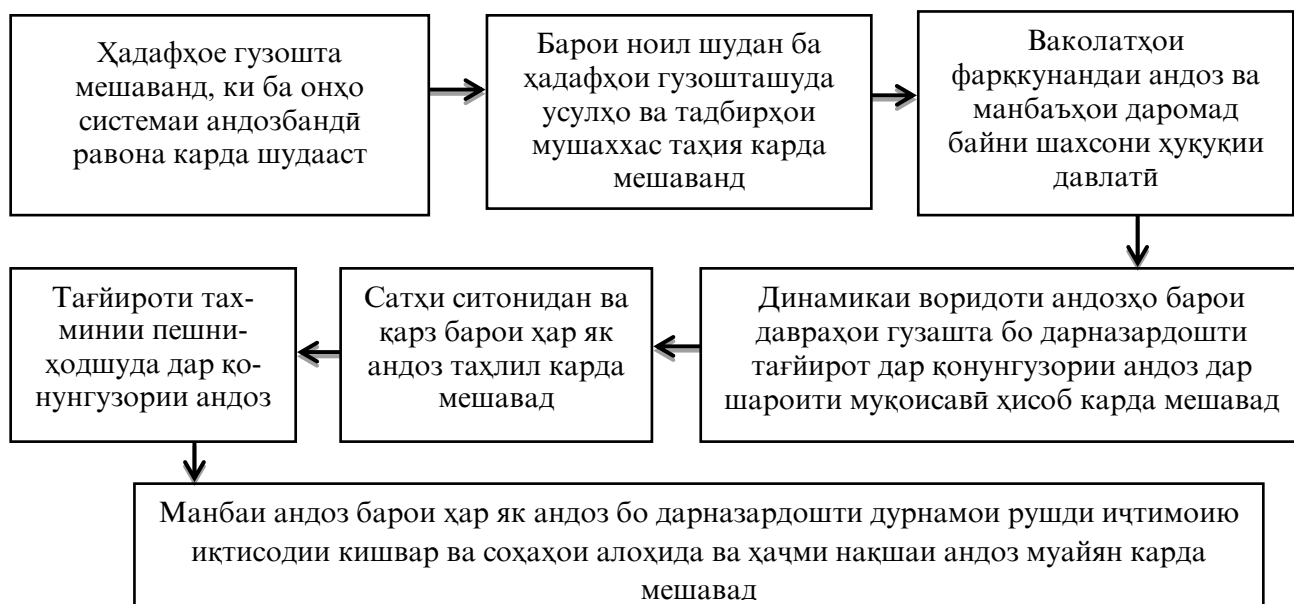
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Қойгоҳи марказӣ дар сохтори менечменти давлатии андоз ба оптимизатсияи чараёнҳои андоз бо роҳи қабули қарорҳои муассири идоракунии дар соҳаи даромадҳои андоз, хароҷоти андоз ва истифодаи фоидаи андоз дода мешавад.

Қабули қарорҳои идоракунии барои ноил шудан ба ҳадаф ва ҳалли вазифаҳои зерини функционалии идоракунии андози давлатӣ равона карда мешавад:

- таҳлил ва баҳодиҳӣ аз нуқтаи назари андоз аз нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ, вазъи молиявии андозсупорандагон, даромадҳо ва хароҷоти давлат;
- таъмини тавозуни оптималии нархҳои маҷмуии андоз бо ҳаҷм ва сифати маҳсулоти ҷамъиятӣ (имтиёзҳо, хидматҳо) оқилона буда, сохтори бори андоз ва хароҷоти давлатро таъмин менамояд;
- таҳияи концепсияи андоз ва афзалиятҳои сиёсати андоз дар соҳаҳои фискалӣ, танзимӣ ва назоратӣ-фискалӣ, таъмини тавозуни функционалии андоз;
- қабули қарорҳои дарозмуддати стратегии андоз дар соҳаи муайян кардани параметрҳо ва сохтори оптималии системаи андоз, қабули қарорҳо дар бораи иваз ва тағйир додани намудҳо ва (ё) унсурҳои андозбандии баъзе андозҳо;
- ташаккули сиёсати дарозмуддати андоз, ки ба рушди устувори иқтисодӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ нигаронида шудааст;
- таҳияи нақшаи муфассали молиявӣ барои якҷанд сол ҷиҳати таъмини рушди устувори системаи таҳсилоти ҳуқуқӣ, ки марҳилаҳои таҳия, тасдиқ, иҷро ва назорати буҷетро дар бар мегирад;
- татбиқи чорабиниҳо оид ба кам кардани хавфҳои андоз, пардохти қарзи андоз, инчунин таъсис ва рушди системаи назорати дохилӣ ва дастгирии иттилоотӣ дар соҳаи андоз.

Яке аз вазифаи муҳимми менечменти давлатии андоз ин банақшагирии давлатии андоз мебошад, ки мазмун ва тартиби иҷрои он дар расми 3.4. оварда шудааст.

Расми 3.4. - Тартиби банақшагирии давлатии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати андоз тибқи Кодекси андоз мавриди амал қарор дода шуда, иҷрои амалҳои зеринро дар бар мегирад: баҳисобгирии андозсупорандагон, баҳисобгирии объектҳои бо андозбандӣ алоқаманд, бақайдгирии супорандагони андоз аз арзиши иловашуда, санҷишҳои андоз, назорати камералӣ, муоинаи хронометажӣ, назорати қоидаҳои истифодаи машинаҳои назоратӣ ҳазинавии дорони хотираи фискалӣ, татбиқи нархҳои бозорӣ бо мақсадҳои андозбандӣ, назорат аз болои мақоми ваколатдор оид ба дуруст ҳисоб кардан ва ба буҷет супоридани андозҳо ва назорати андозии истеҳсол ва гардиши молҳои зераксизӣ, дурустии тамғагузори намудҳои алоҳидаи молҳои зераксизӣ ва ташкили дидбонгоҳҳои аксизӣ.

Назорати давлатии андоз, пеш аз ҳама, ба паст намудани хавфҳои андозӣ равона карда мешавад.

Менеҷменти давлатии андоз (ё идоракунии) дар ҳар як кишвар, аз ҷумла дар Тоҷикистон сурат мегирад. Набудани низоми ягонаи идоракунии давлатии андоз дар Тоҷикистон бо сабаби номувофиқатӣ дар фаҳмиш ва истифодаи истилоҳот ва вазифаҳои асосии мақомоти андоз ба вуҷуд омадааст.

Саркашӣ аз андозҳои оммавӣ, ки ба самаранокӣ пасти идоракунии андоз вобаста аст, ба пуршавии буҷети давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад ва рушди

иҷтимоию иқтисодии кишварро бозмедорад. Аз ин ҷо, зарурати эҷоди концепсия ва системаи менечменти давлатии андоз ба миён меояд, ки ба ҳамоҳангсозӣ ва дар ниҳоят, таъмини ҳамзистии «осоишта»-и ду соҳаи ба ҳам зид (бизнес ва буҷет) равона карда шудааст.

Имрӯз дар Тоҷикистон мисли дигар кишварҳо проблемаи идоракунии чараёнҳои андозӣ мубрам аст, зеро дар баробари таъмини сатҳи кофии даромади буҷетӣ, низоми андоз, ҳамзамон набояд ба иқтисодиёт фишори аз ҳад зиёд ё нобаробарро ба вучуд орад, баръакс, он бояд ба болоравии рақобатпазирӣ ва таҷдиди иқтисодӣ барои манфиати рушди соҳаҳои коркард дар асоси инноватсия мусоидат намояд. Низоми андоз фишанги ғаёлтарини танзими давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ, стратегияи сармоягузорӣ, ғаёлияти иқтисодии хориҷӣ, тағйироти сохторӣ дар истеҳсолот, рушди босуръати соҳаҳои афзалиятнок мебошад. Дар шароити маҳдудияти манбаҳои молияви, ки онҳоро аз андозсупорандагон бидуни зарар ба истеҳсолот бо нияти сармоягузорӣ ва зиндагии муқаррарии онҳо ситонида шаванд, системаи менечменти давлатии андоз бояд барои ёфтани усулҳои нави самарабахши ба даст овардани даромади буҷетӣ саъю кӯшиш намояд.

Вале самаранокии идоракунии онҳо дар сатҳи зарурӣ нест, ки инро амалияи маблағгузори соҳаи иҷтимоӣ, илм ва навоариҳо, мавҷудияти бори аз ҳад зиёди андоз дар муқоиса бо ҳаҷм ва сифати маҳсулоти ҷамъиятӣ, ки давлат пешниҳод мекунад, шаҳодат медиҳанд.

Маълум аст, ки ташаккули даромади давлат тавассути даромади андоз маҳдудиятҳои худро дорад. Аввал ин ки, онҳо андозаи иқтидори иқтисодӣ ва молиявӣ, эҳтиёҷоти корпоратсияҳои хусусияти сармоягузоридошта ва хонаводаҳои хусусияти иҷтимоӣ-истеъмолидошта, инчунин то дараҷаи муайян муқовимати онҳо ба ҳама гуна фишори фискалии давлат мебошанд. Шаклҳои гуногуни моликият ва мувофиқан манфиатҳои бисёрҷабҳаи молиявию иқтисодӣ бо ин васила хосиятҳои хоси ҳам тактикӣ ва ҳам стратегияи менечменти давлатии андозро муайян мекунанд.

Маҳдудияти дувум, дараҷаи ошкорбаёнӣ кишвар нисбат ба системаи

иқтисодии ҷаҳонӣ, омодагии он барои ҳамгироӣ дар ин система мебошад. Ҳардуи ин шартҳо бо ташаққули мафҳуми менеҷменти давлатии андоз ва таъмини механизмҳои дахлдори қонунии татбиқи амалиётҳои андоз дар соҳаи ҳуқуқ бевосита алоқаманданд. Хусусияти ба худ хоси менеҷменти андоз дар сатҳи макроиқтисод ба шаклҳои қонунгузорӣ, хусусияти ҳатмии муносибатҳо дар низоми андозбандӣ, чараёни пӯшидаи ташкилу татбиқи андозҳо ва нархи хизматрасониҳои давлатӣ (молҳои ҷамъиятӣ) вобаста аст.

Дар баробари ин, зарурати низоми самаранокӣ ташкили менеҷменти давлатии андоз бо дарназардошти хусусиятҳои ин шакли идоракунии чараёнҳои андозӣ дар сатҳи иқтисодиёт, инчунин таъсири назаррас дар қабули қарорҳо омилҳои ғайрибозорӣ ва ҳатто ғайрииқтисодӣ (иҷтимоӣ, сиёсӣ, лоббизм, ғасод ва ғ.) ба миён меояд.

Идоракунии муносибатҳо ва чараёнҳои андоз дар сатҳи давлатӣ бо идоракунии андоз дар корхона (корпоративӣ) робитаи зич дорад. Инҳо, дарвоқеъ, ду тарафи як танга мебошанд ва вазъи умумии молиявӣ (иқтисодӣ) -и кишвар ва андозсупорандагон он аз он вобастаанд, ки онҳо то чӣ андоза салоҳият доранд. Коҳиши ғайриқонунии андоз аз ҷониби андозсупорандагон боиси оқибатҳои манфии ҳам иқтисод ва ҳам давлат мегардад. Норасоии маблағҳои буҷетӣ, ки аз даромади ками андоз ба вуҷуд меояд, имкониятҳои давлатро дар маблағгузориҳои барномаҳои иҷтимоӣ ва пардохти музди меҳнат маҳдуд мекунад.

Менеҷменти андоз қабули қарорҳои муассирро дар идоракунии чараёнҳои воридотӣ ва содиротӣ пешбинӣ мекунад. Қабули чунин қарорҳо дар доираи раванди андоз аз ҷониби давлат дар сатҳи иқтисодиёт дар маҷмӯъ барои ҳамаи унсурҳои дар боло зикршуда ташкил карда мешавад. Баръакси идоракунии андоз дар сатҳи макроиқтисодӣ, қарорҳои идоракунӣ дар сатҳи корхона танҳо барои он унсурҳои раванди андоз амалӣ карда мешаванд, ки роҳбарияти корхона мустақилона дар идоракунӣ ташкил ва истифода мебарад.

Дар солҳои охир менеҷменти давлатии андоз тибқи Барномаи рушди маъмурикунонии андоз, ки дар соли 2010-ум аз тарафи Ҳукумати ҚТ қабул

гардидааст, такмил дода мешавад. Дар низоми иттилоотии андозӣ имрӯз аз барномаҳои компютерӣ васеъ истифода бурда шуда, бақайдгирии давлатии субъектҳои хоҷагидор, баҳисобгирии шахсони воқеӣ ва таъмини онҳо бо рақамҳои инфиродии андозсупорандагон, баҳисобгирии андозҳои шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, таҳияи ҳисоботҳои таҳлилӣ, баҳисобгирии супорандагони ААИ, идоракунии бақияи қарзҳои андозӣ, назорати андозсупорандагони бемасъулият, таҳлили хавфҳои андозӣ, қабули пардохтҳо дар марказҳои хизматрасонии КВД БА “Амонатбанк” ба таври автоматӣ ба роҳ монда шудааст. Имрӯз андозсупорандагон дар асоси барномаҳои компютерӣ ҳабдаҳ намуди хизматрасониҳои андозиро истифода мебаранд: аз ҷумла, дида баромадани варақаи шахсии андозсупоранда ва тартиб додани санади (муқоисавӣ), тартибдиҳии фактураи баҳисобгирии электронии ААИ, калкулятори андозӣ барои ҳисоб кардан ва пардохт аз воситаҳои нақлиёт, андоз аз даромад ва андоз аз амволи ғайриманқул, пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳо дар шакли электронӣ барои бақайдгирии давлатӣ, пешниҳод намудани ҳисоботҳои андозӣ дар шакли электронӣ ва ғайра.

Барои такмили маъмурикунонии андози ААИ дар соли 2018-ум барномаи компютерии «Анбори электронӣ» ташкил карда шудааст. Дар Кумитаи андози назди Ҳукумати ҚТ аз моҳи декабри соли 2017 барои қабули муроҷиатҳои шаҳрвандон Робита – марказ ташкил карда шудааст, ки он қабул ва равон кардани саволу ҷавобҳо ба ду забон бо таври автоматӣ амалӣ карда мешавад. Имрӯз шаҳрвандон метавонанд тавассути сомонаи Кумитаи андоз бо тамоми қонунгузориҳои андозӣ шинос шаванд. Инчунин дар назди мақомоти андоз толорҳо барои гузаронидани видеоконфронсҳо ташкил карда шудааст.

Бояд гуфт, ки маблағи қарзҳои андозӣ дар соли 2020 нисбат ба 2018 ду маротиба кам шудааст, яъне аз 13,8% то 6,9%. Дар соли 2020 андозсупорандагоне, ки эъломияҳоро дар шакли электронӣ пешниҳод кардаанд, 88,3%-ро ташкил мекунад.

Такмили менечменти давлатии андоз дар солҳои охир ба афзоиши даромадҳои андозии бучети давлатӣ мусоидат карда истодааст: дар солҳои 2009

– 2022 даромадҳои андозии буҷети давлатӣ аз 3659,1 млн сомонӣ то 21824,4 млн сомонӣ расидааст, яъне 5,9 маротиба афзудааст. [19, с.388]

Бо баробари таъсири мусбати тақмили менечменти давлатии андоз ба афзоиши даромадҳои андозии буҷети давлатӣ бояд қайд кард, ки Кодекси амалкунандаи андоз ҳангоми таҳкими функсияи фискалии андозҳо ба шароити бухронӣ мутобиқ карда шудааст, ки ин дар афзоиши сарбории андоз ҳам ба иқтисодиёт ва ҳам аҳоли инъикос меёбад. Бинобар ин, Кодекси амалкунандаи андоз тадриҷан ба кам шудани манбаи андоз ва воридоти андоз ба буҷети давлатӣ оварда мерасонад. Ин аз хоҳишҳои коэффитсиенти чандирии низоми андоз шаҳодат медиҳад, ки дар соли 2020 0,93 - ро ташкил намуд. Аз ин лиҳоз, зарурати аз нав дида баромадани ҷузъҳои асосии низоми андоз дар заминаи таҳия ва қабули таҳрири нави Кодекси андози кишвар, вале бо дарназардошти татбиқи принсипи кофии воридоти андозҳо ба буҷет ва тақвияти нақши ҳавасмандкунандаи андозҳо дар тавсеаи заминаи андозии ҳама намуди андозҳо ба миён омадааст, ки бо қабули Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 ҳалли худро ёфт.

Муқоисаи моделҳои ҷорӣ ва идеалии танзими андоз дорои аҳаммияти муайяни илмӣ ва амалӣ мебошад, ки дар ҷадвали 3.3. пешниҳод кардем.

Ҷадвали 3.3. - Хусусиятҳои модели ҷорӣ ва идеалии танзими андоз

Меъёри муқоиса	Модели ҷорӣ	Модели идеалӣ
Ихтисоси намунавӣ	Мазмуни ҳуқуқӣ	Иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ бо бартарияти мазмуни иқтисодӣ
Навӣи модел	Оптимизатсия (қонунгузор бо тағйир додани қоидаҳои андоз ба рафтори иштирокчиёни алоҳидаи муносибатҳои андоз таъсир мерасонад)	Мувозинат (бояд барои омӯзиши робитаи байни унсурҳои механизми танзими андоз хизмат кунад)
Сохта шудааст	Таҳлили меъёрӣ	Таҳлили меъёрӣ ва мусбат
Доираи фарогирӣ	Микроиқтисодӣ	Макроиқтисодӣ
Имконияти таъсири беруна	Пӯшида (модел иваз карда мешавад, қонунгузор ба таври қатъӣ аз боло то поён)	Кушода (тағйир додани модел бояд дар натиҷаи тағйирёбии омилҳои беруна - тағйирёбии ҳадафҳои стратегӣ бошад)

Аз рӯйи муҳлати истифода	Миёнамуҳлат (ба ҳадафҳои тактикий фискалии давлат мувофиқат мекунад)	Дарозмуддат (ба ҳадафҳои стратегии сиёсати давлатӣ мувофиқат мекунад)
Алоқа бо объекти танзим	Не	Бале

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз ҷадвали болоӣ дида мешавад, ки модели кунунии танзими андоз аз камбудихо ҳолӣ набуда, ба самтҳои афзалиятноки рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон номутобиқ будани сиёсати амалкунандаи андозро қисман инъикос мекунад.

Аз таҳлили татбиқи менечменти андоз дар амалияи андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мушаххас хулосаҳои зерин бармеояд:

1. Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ҳангоми идора намудани равандҳои андозӣ бояд таъсири омилҳои бозор ба муносибатҳои андозӣ ба назар гирифта шавад, зеро тамоми субъектҳои он (давлат, андозсупорандагон, хонаводаҳо) дар шароити бозор фаъолият мекунанд. Бинобар ин, истифодаи менечменти давлатии андоз ҳамчун мафҳум вобаста ба идоракунии давлатии андоз мувофиқи мақсад аст.

2. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумҳурӣ ҳанӯз ба татбиқи менечменти корпоративии андоз таваҷҷуҳи хосса дода намешавад. Дар корхонаҳо корманди доимӣ, ки бо масъалаҳои андозбандӣ машғул буда, манфиати корхонаро дар соҳаи андозбандӣ бо дарназардошти қонунгузори андозӣ ҳимоя ва робитаи мутақобилаи корхона ва мақомоти андозро ба роҳ монанд, пешбинӣ нагардидааст. Бинобар ин, дар корхонаҳо банақшагирӣ ва ояндабинии уҳдадорҳои андозӣ, таҳлили иҷроиши онҳо ва арзёбии истифодабарии имтиёзҳои андозӣ ба таври кофӣ ба роҳ монда нашудааст. Ин омилҳо ба ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ ва низомҳои электронӣ дар соҳаи андозбандӣ монеа мешаванд ва зарурати беҳтаргардонии татбиқи менечменти корпоративии андозро ба миён меоварад.

3. Имрӯз банақшагирии давлатии андоз дар мамлакат такмили минбаъдаро тақозо мекунад. Пеш аз ҳама, ҳангоми муайянсозии нақшаи воридоти андозӣ

дар сатҳҳои умумидавлатӣ, минтақаҳо, шаҳру ноҳияҳо ва корхонаҳо бояд иқтисодии андозии онҳо бо дарназардошти тағйирот дар қонунгузорию андозӣ дуруст арзёбӣ карда шавад, ки иқтисодии андозӣ ҳамчун нақшаи заминавии воридоти андозӣ баромад кунад.

4. Болоравии фарҳанги андозии андозсупорандагон, корхонаҳо ва аҳолии қисми ҷудонашавандаи сиёсати бомуваффақияти андоз дар иқтисоди рақамӣ мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур тақозо менамояд, ки таълимоти қонунгузорию андозӣ дар байни аҳолии курсҳои махсус барои андозсупорандагон ва тақмили ихтисоси кормандони мақомоти андоз ба таври доимӣ ба роҳ монда шавад.

Ҳоло дар Тоҷикистон масъалаи идоракунии қараёнҳои андозӣ муҳим ба шумор меравад. Зеро, дар баробари таъмини сатҳи кофӣ даромади буҷетӣ, низомии андоз, ҳамзамон набояд ба иқтисодиёт фишори аз ҳад зиёд ё нобаробарро ба вуҷуд орад, баръакс, он бояд ба болоравии рақобатпазирӣ ва тақдиди иқтисодӣ барои манфиати рушди соҳаҳои қорқард дар асоси инноватсия мусоидат намояд. Низомии андоз фишанги ғайриқонунӣ танзими давлатии рушди иқтисодию иқтисодӣ, стратегияи сармоягузорӣ, ғайриқонунӣ иқтисодии хориҷӣ, тағйироти сохторӣ дар истеҳсолот, рушди босуръати соҳаҳои афзалиятнок мебошад. Дар шароити маҳдудии манбаъҳои молиявӣ, ки онҳоро аз андозсупорандагон бидуни зарар ба истеҳсолот, ниятҳои сармоягузорӣ ва зиндагии муқаррарии онҳо ситонида шаванд, системаи менеҷменти давлатии андоз бояд барои ёфтани усулҳои нави самарабахши ба даст овардани даромади буҷетӣ талош варзад.

3.3. Дурномаи рушди андозбандии ғайримустақим дар шароити гузариш ба иқтисоди индустриалӣ-инноватсионӣ

Ҳамчун яке аз сценарияҳои имконпазир дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 гузариш ба модели рушди саноатӣ-инноватсионӣ муайян гардидааст, ки асоси онро принсипи рушди саноатӣ ва инноватсионӣ ташкил медиҳад. [12, с.20]

Яке аз хусусиятҳои муҳими рушди низоми андоз дар шароити модели рушди индустриалӣ-инноватсионии иқтисодиёти миллӣ ин афзудани нақши андозбандии ғайримустақим мебошад.

Мисли дигар кишварҳои рӯ ба тараққӣ Тоҷикистон низ барои пур кардани буҷети давлатӣ бештар ба андозбандии ғайримустақим, бахусус андоз аз арзиши иловашуда таъя мекунад. Ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар даромадҳои андози буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ба 59,8 фоиз баробар шуд. [20, 366-390]

Баръакси андозҳои мустақим, андозҳои ғайримустақим ба давраҳои иқтисодӣ тобоварии бештар доранд ва воридоти ҳамвортарро ба буҷет таъмин мекунанд. Ин аз он сабаб аст, ки онҳо аз доираи васеи молҳо ва хидматҳои ситонида мешаванд, ки ин онҳоро тағйирёбии даромади аҳоли ва корхонаҳо камтар ҳассос мекунад. Инро бояд ба назар гирифт, ки афзоиши даромади андозҳои ғайримустақим ба буҷет на танҳо бо зиёд шудани меъёрҳо ё васеъ гардидани базаи онҳо, балки бо баланд шудани дараҷаи некуаҳволии аҳоли ва дар натиҷа, афзоиши истеъмоли аҳоли алоқаманд аст. Ба ин метавон илова кард, ки механизми ҳисоб ва ситонидани андозҳои ғайримустақим имкони саркашӣ аз пардохти андозро ба таври назаррас маҳдуд мекунад.

Ҷолибият ва самаранокии фискалии андозҳои ғайримустақим бо он шарҳ дода мешавад, ки онҳо, аввалан, ба даромади босуръати буҷети давлатӣ хос мебошанд. Сониян, азбаски молҳои истеъмолии халқ бо андозҳои ғайримустақим фаро гирифта шудаанд, эҳтимолияти пурра гирифтани онҳо зиёд аст. Сеюм, истеъмол дар тамоми заминаҳои ҳудудӣ яксон аст ва аз ин рӯ, андозҳои ғайримустақим шиддатро дар тақсимои байниминтақавии даромадҳо бартараф мекунанд.

Камшавии бори андоз дар корпоратсияҳо аксар вақт бо афзоиши меъёрҳои андозҳои ғайримустақим ҷуброн карда мешавад. Ин тамоюл дар кишварҳои пешрафтаи иқтисоди бозорӣ, ба монанди Шветсия, Венгрия (Маҷористон) ва Британияи Кабир мушоҳида мешавад (ҷадвали 3.1.1).

Чадвали 3.4. - Ҳиссаи андозҳои ғайримустақим ва даромад дар ҳаҷми умумии даромадҳои андоз дар Британияи Кабир, Шветсия ва Венгрия

Мамлакатҳо	Ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар ҳаҷми			Ҳиссаи андоз аз даромад дар ҳаҷми умумии		
	2000 с.	2008 с.	2014 с.	2000 с.	2008 с.	2014 с.
Британияи Кабир	31,87	28,86	33,13	39,83	39,99	35,02
Шветсия	24,77	27,68	28,42	40,77	34,47	34,68
Венгрия	40,48	37,2	43,83	24,26	25,98	16,83

Сарчашма: [178 , с. 222]

Андозҳои ғайримустақим дар танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ иқтидори бузург дошта, онро аз таъсири тағйирёбии унсурҳои андозҳои ғайримустақим – меъёри андоз ва манбаи андоз ба ҳаҷми воқеии истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ дидан мумкин аст:

- паст кардани меъёри андозҳои ғайримустақим ва кам кардани манбаи андозбандии онҳо омили муассири рушди иқтисодӣ ҳам дар кишвари мо ва ҳам дар кишварҳои дорои иқтисоди бозори пешрафта мебошад;

- баланд бардоштани меъёри андозҳои ғайримустақим ва васеъ намудани манбаи андозбандии онҳо дар ҳама гуна шароити иқтисодӣ ба раванди такрористеҳсол таъсири манфӣ мерасонад ва андозҳои ғайримустақимро ҳамчун воситаи муассири пешгирии аз ҳад зиёд болоравии истеҳсолот дар марҳилаи барқарорсозии давраи иқтисодӣ тавсиф мекунанд;

- ба воситаи тағйир додани андозаи андози ғайримустақим аз маҳсулоти алоҳида (бекор кардан, ҷорӣ намудани андоз) ва ба ин васила, тағйир додани нархи он давлат метавонад ба андозаи истеъмол таъсир расонад (зиёд, маҳдуд кунад), масалан, истеъмоли нӯшокиҳои спиртиро бо роҳи баланд бардоштани меъёри аксизҳо маҳдуд кунад.

Тағйир додани меъёрҳо ва шартҳои ситонидани андозҳои ғайримустақим воситаи пурқуввати таъсири давлат ба иқтисодиёт мебошад. Афзоиши андоз метавонад талаботи истеъмолкунандагонро боздорад, зеро молу хидматҳо барои истеъмолкунандагон гаронтар мешаванд. Аз тарафи дигар, коҳиши андоз

метавонад фаъолияти истеъмолкунандагон ва сармоягузориҳо ҳавасманд кунад, зеро ширкатҳо ва хонаводаҳо барои хароҷот ва сармоягузорӣ маблағҳои бештар доранд. Чунин тадбирҳо, инчунин метавонанд фаъолияти иқтисодиро ба бахшҳои муайян рағбат карда, ба рушди баъзе соҳаҳо ё технологияҳо мусоидат кунанд.

Акнун нақши афзоишди андозбандии ғайримустақимро дар шароити гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба модели рушди индустриалӣ ва инноватсионии дар СМР – 2030 зикршуда баррасӣ мекунем.

Бояд гуфт, ки ноустувории андозҳо, аз нав дида баромадани доимии онҳо проблемаи асосии низоми андози миллӣ мебошад. Тамоюли тадриҷан маҳдуд кардани ҳиссаи андозҳои ғайримустақим ба ҳадафҳои сиёсати зиддибуҳронӣ ва рушди иқтисодии кишвар мувофиқат мекунад. Аммо ин нуктаро ба назар гирифта, лозим аст, ки бо роҳи кам кардани ҳиссаи андозҳои ғайримустақим маблағи умумии андозҳои ба буҷет гирифташударо нигоҳ доштан лозим аст ва ин танҳо дар сурати зиёд шудани ҳиссаи андозҳои мустақим имконпазир мегардад, дар навбати худ, бе афзоиши истеҳсолот, бе зиёд кардани базаи андози андозҳои мустақим имконнопазир аст. Аз ин рӯ, дар ташаккули сиёсати андози давлат муайян намудани таносуби оптималии байни андозҳои мустақим ва ғайримустақим аҳаммияти калон дорад. Танҳо маҷмуи оқилонаи андозҳои мустақим ва ғайримустақим метавонад системаи оптималии андозбандиро ба вуҷуд оварад ва давлатро бо захираҳои кофӣ молиявӣ барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти он таъмин намояд ва ҳамзамон барои рушди иқтисодӣ шароит фароҳам оварад.

Ислоҳоти низоми маориф ва тайёр кардани кадрҳои баландихтисос барои гузариш ба модели саноатӣ инноватсионии иқтисодӣ асос мебошанд. Барои татбиқи бомуваффақияти модели индустриалӣ-инноватсионӣ субот ва пешгӯии муҳити иқтисодиро тавассути тақмили қонунгузорӣ, ҳимояи ҳуқуқи моликият ва таъсиси институтҳои самаранок таъмин кардан лозим аст. Ин имкон медиҳад, ки сармоягузориҳои зарурӣ барои рушди иқтисоди инноватсионӣ ҷалб карда шаванд. Истифодаи оқилонаи имкониятҳои ҳамгирӣ, рушди

инфрасохтори нақлиётӣ ва диверсификатсияи иқтисодиёт имкон медиҳад, ки содирот ба таври назаррас афзоиш ёбад ва рушди иқтисодии кишварро ҳавасманд кунад.

Ҳиссаи андозҳои софи ғайримустақим дар сохтори ММД дар ҳаҷми 12,5 фоизи ММД муътадил мегардад ва тавозуни фискалиро таъмин мекунад.

Тибқи ин модели рушд ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ нисбат ба соли 2015-ум 5,1 баробар, аз ҷумла саноати истихроҷи маъдан 6,4 баробар, саноати коркард 5,5 баробар, истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об ва газ 2,2 баробар меафзояд. Дар давоми даҳ соли оянда афзоиши ҳиссаи сохтмон дар ММД аз 1616,5% то 19,220,2% то соли 2030 интизор меравад. Афзоиши калонтарин дар байни солҳои 2021 ва 2025 пешбинӣ шудааст. Тибқи пешгӯиҳо, иқтисодиёт ҳар сол суръати устувори афзоишро 8-9% нишон медиҳад, ки ин имкон медиҳад ҳаҷми ММД се маротиба зиёд карда шавад ва ММД ба ҳар сари аҳоли дар давраи баррасишаванда 2,7 маротиба зиёд карда шавад. [12, с.21]

Афзоиши нақши андозҳои ғайримустақим дар шароити модели рушди индустриалӣ ва инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба андешаи мо, ба омилҳои зерин вобаста хоҳад буд:

1. Бартарияти андозҳо бар манбаъҳои ғайриандозии захираҳои молиявӣ. Ин аз он бармеояд, ки маблағгузориҳои хароҷоти калонҳаҷм ва нақшавии давлати муосир аз ҳисоби сарчашмаҳои тасодуфӣ ё муваққатӣ ғайриимкон аст. Зиёда аз ин, ҳаҷми нисбии бахши давлатии иқтисодиёт минбаъд ҳам меафзояд. Тасодуфӣ нест, ки нишондиҳандаи афзоиши ҳиссаи андозҳо дар сохтори ММД дар ҳамаи давлатҳо майли афзоиш дорад.

Ин тамоюл бо номи Қонуни Вагнер маълум аст, ки теъдоде аз мутахассисон шартгузориҳои онро объективӣ мешуморанд ва дар оянда низ зоҳир шудани онро пешгӯӣ меkunанд.

Тавре Р. Мусгрейв қайд мекунад, «Пешгӯии Вагнер дар бораи афзоиши хароҷоти давлатӣ (Вагнер, 1893) дуруст баромад, ҳол он ки то ба назар намоён шуданаш ним аср лозим буд. Чунин афзоиш, чунон ки ӯ таъкид кард, тасодуфӣ набуд, вале қонун ба амали се омили асосӣ вобаста карда шудааст:

дигаргуниҳои сохторӣ дар иқтисодиёт, демократикунонии ҷамъият ва афзоиши таваҷҷуҳ ба адолати иҷтимоӣ». [226, с.64]

Ҳамин тавр, бо рушди ҷомеа, табиист, ки беш аз пеш афзоиши хароҷоти давлатӣ ва ҳаҷми буҷети давлатӣ ва дар натиҷа, ҳиссаи андозҳо дар сохтори ММД ва даромади буҷети давлатӣ меафзояд.

Дар соли 2010 даромади андоз дар сохтори буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 61,8 фоиз, дар соли 2015 64,0 фоиз, дар соли 2020 67,5 фоиз, дар соли 2021 62,6 фоиз ва дар соли 2022 60,5 фоиз, ҳиссаи онҳо дар ММД мутаносибан 18,0 фоиз; 21,9 фоиз, 18,8 фоиз, 19,0 фоиз ва 18,9-ро ташкил додааст. [20, с.382-390] Агар ба инобат гирифта шавад, ки ҳиссаи андозҳо дар ММД тақрибан 5% дар ҳар 10 сол меафзояд, он гоҳ даромадҳои андоз дар ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2030 тақрибан ба 28% баробар хоҳад шуд.

Тамоюли афзоиши сарбории андоз ба иқтисодиёт нақши афзояндаи андозҳоро дар сафарбар кардани захираҳо барои эҳтиёҷоти давлатӣ ва маблағгузориҳои рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ инъикос мекунад. Ин ба нақши андозҳои ғайримустақим низ дахл дорад, зеро таносуби мавҷудҳои андозҳои мустақим ва ғайримустақим ва ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар ММД дар давраи татбиқи СМР-2030 бетағйир боқӣ мемонад. [12, с.95-98]

2. Дар шароити модели рушди индустриалӣ-инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз дастури СМР-2030 бармеояд, афзоиши назарраси даромади аҳоли мушоҳида мешавад: коҳиши сатҳи камбизоатӣ то 18 фоиз (53,6% дар соли 2015) ва ҳиссаи табақаи миёна аз 22,4 фоиз то 50 фоиз ё бештар аз 2 маротиба меафзояд. Ҳамаи ин боиси хеле зиёд шудани ҳаҷми истеъмоли мол ва хизмат ва баланд шудани нақши андозҳои истеъмоли дар таъмини устувории буҷети давлатӣ мегардад.

3. Афзоиши гардиши ҳадамоти илмию иттилоотӣ дар тичорат, ки барои аз ҷиҳати техникӣ қулайтар кардани низоми андозбандӣ барои соҳибкорӣ дар асоси хариду фурӯши иттилоот ва технология пешбинӣ шудаанд, андозҳои ғайримустақимро ҷолибтар мегардонад.

Дар асоси таҳлили назариявӣ томоюлҳои рушди андозбандии

ғайримустақим ва нақши афзояндаи он дар шароити гузариш ба иқтисоди индустриалӣ-инноватсионӣ муайян карда шуда буд. Дар ин замина, дурнамои рушди андозбандии ғайримустақимро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 ба таври зайл пешгӯӣ намудан имконпазир аст.

Тибқи таҳлили назариявӣ маълум гашт, ки ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим, вобаста аст аз ММД бо нархҳои қорӣ, даромади пулии аҳоли, ҳаҷми гардиши савдои чаканаи мол, хараҷоти буҷети давлат ва ҳаҷми даромадҳои андозӣ. Барои ошкор намудани таъсири ММД бо нархҳои қорӣ, даромади пулии аҳоли, ҳаҷми гардиши савдои чаканаи мол, хараҷоти буҷети давлат ва ҳаҷми даромадҳои андозӣ ба ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим, модел вобаста аз омилҳои номбаршуда таҳия карда шуд. Бинобар ин барои таҳияи модели ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим зарурияти истифодабарии муодилаи регрессионӣ пеш омад. Аз сабаби он, ки муодилаи регрессионӣ муодилаи бисёрномила аст, аз ин рӯ, пеш аз таҳияи муодилаи регрессионӣ мавҷудияти проблемаи мултиколлинеарӣ байни тағирёбандаҳои новобаста (ММД бо нархҳои қорӣ, даромади пулии аҳоли, ҳаҷми гардиши савдои чаканаи мол, хараҷоти буҷети давлат ва ҳаҷми даромадҳои андозӣ) санчида шуд. Натиҷа нишон дод, ки маълумоти пешниҳодшуда аз проблемаи мултиколлинеарӣ холи нест. Бинобар ин, бо истифода аз регрессияи компонентҳои асосӣ (Principal Components Regression) муодилаи регрессионии зерин таҳия карда шуд:

$$Y = -955.119 + 0.015521 \cdot X_1 + 0.018782 \cdot X_2 + 0.06112 \cdot X_3 + 0.162958 \cdot X_4 + 0.048421 \cdot X_5 + 0.085293 \cdot X_6$$

$$R^2 = 0.98$$

$$DW = 1.5$$

дар ин ҷо,

X₁- ММД бо нархҳои қорӣ;

X₂- Даромади пулии аҳоли;

X₃-Ҳаҷми гардиши савдои чаканаи мол;

X₄-Ҳаҷми хизматрасониҳои пулӣ;

X₅-Хараҷоти буҷети давлат;

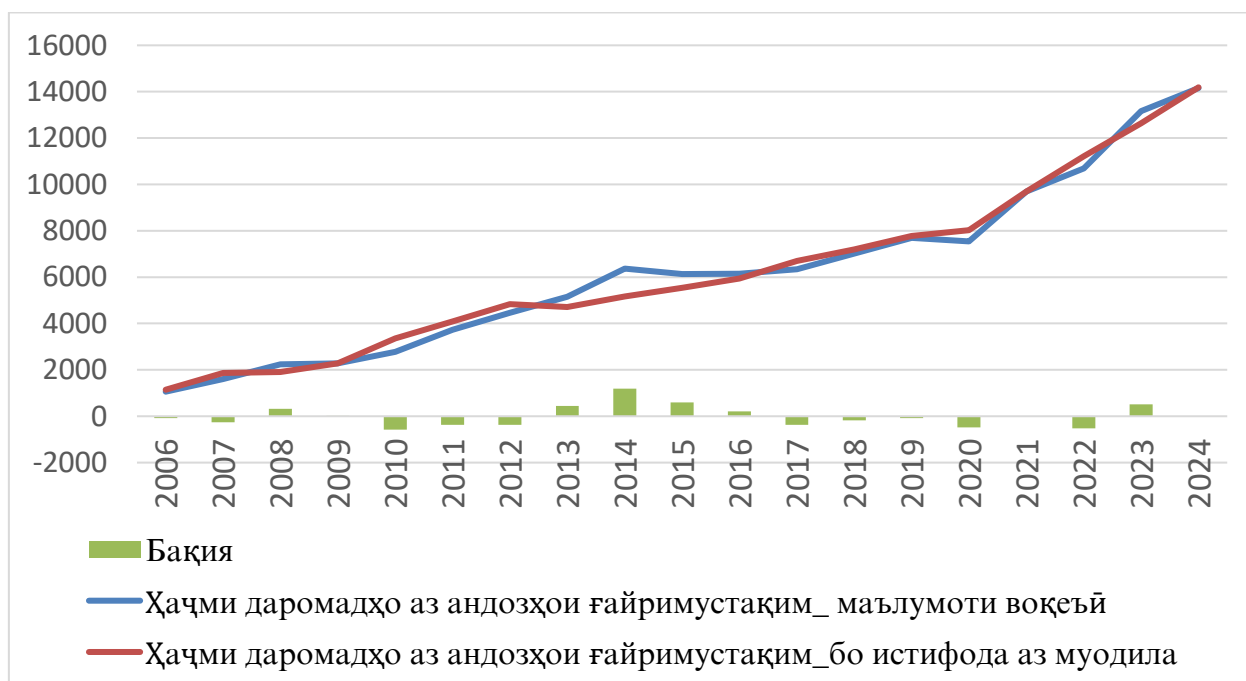
X₆-Ҳаҷми даромадҳои андозӣ;

У-Ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим.

Аз натиҷаи модели пешниҳодшуда, яъне муодилаи регрессионӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодила боэтимоданд, зеро эҳтимолият, R^2 , омили Дурбин-Уотсон ва омили F аҳамияти коэффицентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодиларо тасдиқ мекунанд.

Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда, тамоюли ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим намуди зеринро мегирад (Диаграммаи 3.1.).

Диаграммаи 3.1. Тамоюли ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим

Сарчашма: маълумоти оморӣ ва маълумоте, ки бо истифода аз муодилаи таҳияшуда ба даст оварда шудааст

Муодилаи таҳияшуда нишон медиҳад, ки ҳангоми зиёд шудани ММД бо нархҳои қорӣ ба 1 воҳиди ченак ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим ба **0.015521** воҳиди ченак зиёд мешавад. Ҳамин тавр, ҳангоми зиёдшавии даромади пулии аҳоли, ҳаҷми гардиши савдои чаканаи мол, ҳаҷми хизматрасониҳои пулӣ, хараҷоти буҷети давлат ва ҳаҷми даромадҳои андозӣ ба 1 воҳиди ченак ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим мувофиқан ба **0.018782**, **0.06112**, **0.162958**, **0.048421**, ва **0.085293** воҳиди ченак зиёд мешавад. Бояд қайд кард, ки фарзияи тағйир ёфтани як фактори таъсиррасон, яъне яке аз

тағйирёбанадаҳои новобаста ва тағйир наёфтани дигар факторҳои таъсиррасон истифода бурда мешавад.

Барои дурнамои ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим (тағйирёбандаи вобаста) бояд қимматҳои омилҳои асосии таъсиррасон (тағйирёбандҳои новобаста), яъне ММД бо нархҳои чорӣ, даромади пулии аҳоли, ҳаҷми гардиши савдои чаканаи мол, ҳаҷми хизматрасониҳои пулӣ, хароҷоти буҷети давлат ва ҳаҷми даромадҳои андозӣ дурнамо дода шавад. Бинобар ин, ҳар як омилҳои асосии таъсиррасонро бо истифода аз модели AR (Autoregressive model) то соли 2030 дурнамо медиҳем (Ҷадвали 3.5.).

Ҷадвали 3.5. - Муодилаҳои регрессионии омилҳои асосии таъсиррасон

Муодила	Коэффитсиенти детерминатсия (R^2)	Омори Durbin-Watson (DW)
1. $X1 = 1195.48212314 + 1.12028735164 * X1(-1)$	0.99	2.3
2. $X2 = 243.612067379 + 1.17906358494 * X2(-1)$	0.98	1.6
3. $X3 = 3125.94539693 + 1.02816522959 * X3(-1)$	0.9	2
4. $X4 = 2045.94549328 + 1.057575360975 * X4(-1)$	0.94	1.5
5. $X5 = 688.425807925 + 1.11822217457 * X5(-1)$	0.98	2.3
6. $X6 = 160.277732509 + 1.18532351803 * X6(-1)$	0.99	1.7

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Муодилаҳо динамикаи нишондиҳандаҳои иқтисодиро, аз ҷумла ММД (Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ), даромади пулии аҳоли, ҳаҷми савдои чакана, ҳаҷми хизматрасониҳои пулӣ, хароҷоти буҷетӣ, даромадҳои андозӣ, ва даромадҳо аз андозҳои ғайримустақимро дар асоси маълумоти таърихӣ (қиматҳои қаблӣ) тавсиф мекунанд:

1. **Муодилаи ММД ($X1$).** Ин муодила нишон медиҳад, ки афзоиши ММД (Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ) асосан ба динамикаи қаблии худ вобастагӣ дорад. Коэффитсиенти 1.12 нишон медиҳад, ки ММД тамоюли афзоиши устувор

дорад, ки метавонад аз рушди истехсолот, сармоягузориҳо, ва ҷаъолияти иқтисодӣ шаҳодат диҳад.

2. **Муодилаи даромади пулии аҳоли (X2).** Афзоиши даромади пулии аҳоли ба тамоюли қаблии худ вобастагӣ дорад. Коэффисиенти 1.18 нишон медиҳад, ки сатҳи даромадҳо босуръат афзоиш меёбад, ки ин аз баланд шудани қобилияти харидории аҳоли ва рушди бозори дохилӣ шаҳодат медиҳад.

3. **Муодилаи ҳаҷми савдои чакана (X3).** Ҳаҷми савдои чакана бо коэффисиенти 1.03 нишон медиҳад, ки бозори савдои чакана устувор аст. Ин метавонад аз афзоиши талаботи дохилӣ, сатҳи даромадҳои аҳоли, ва васеъ шудани имкониятҳои харидорӣ маншаъ гирад.

4. **Муодилаи ҳаҷми хизматрасониҳои пулӣ (X4).** Ҳаҷми хизматрасониҳои пулӣ ба динамикаи қаблии худ вобаста буда, афзоиши 5.7% дар ҳар давра мушоҳида мешавад. Ин афзоиш метавонад аз рушди бахши хизматрасонӣ, болоравии қобилияти пардохт ва эҳтиёҷоти бештари аҳоли шаҳодат диҳад.

5. **Муодилаи хароҷоти буҷети давлат (X5).** Хароҷоти буҷети давлатӣ бо коэффисиенти 1.12 нишон медиҳад, ки давлат сармоягузориҳои зиёдро дар бахшҳои иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ равона мекунад. Ин метавонад ба рушди устувори иқтисодӣ мусоидат кунад.

6. **Муодилаи ҳаҷми даромадҳои андозӣ (X6).** Афзоиши ҳаҷми даромадҳои андозӣ бо коэффисиенти 1.18 нишон медиҳад, ки системаи андозбандӣ самаранок ҷаъолият мекунад. Ин афзоиш метавонад аз баланд шудани ҳаҷми ҷаъолияти иқтисодӣ ва васеъшавии пойгоҳи андозбандӣ шаҳодат диҳад.

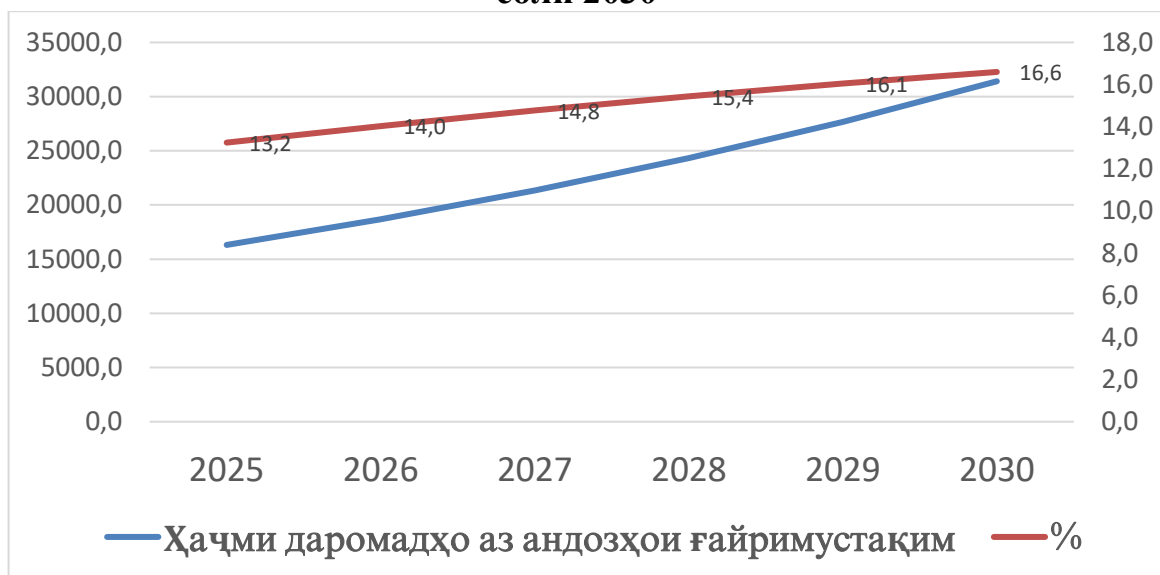
Муодилаҳо дар асоси модели авторегрессивӣ ҳисоб карда шудааст. Коэффисиенти детерминатсия (R^2) дар доираи 0.9–0.99 нишон медиҳад, ки муодилаҳо хеле хуб тавсифкунандаи тағйиротҳои нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мебошанд.

Индекси DW нишон медиҳад, ки дар маълумот масъалаи автокоррелятсия вучуд надорад ё хеле кам аст. Ниҳоят, ин муодилаҳо нишон медиҳанд, ки

иқтисодиёт тамоюли устувор ва рушдёбанда дорад. Ҳар як нишондиханда ба қиматҳои қаблӣ вобастагӣ дошта, тамоюлҳои мусбатро инъикос мекунад.

Агар омилҳои асосии таъсирасонро, яъне ММД бо нархҳои қорӣ, даромади пулии аҳоли, ҳаҷми гардиши савдои чаканаи мол, ҳаҷми хизматрасониҳои пулӣ, хараҷоти бучети давлат ва ҳаҷми даромадҳои андозиро мувофиқи формулаҳои дар ҷадвали * дурнамо диҳем, пас ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим то соли 2030 дорои қиматҳои зерин мегардад (Диаграммаи 3.2.).

Диаграммаи 3.2. Тамоюли ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим то соли 2030

Сарчашма: натиҷаҳои моделсозӣ

Бо истифодаи диаграммаи таҳияшудаи ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим ба давраи 2025-2030 дарҷ гардидааст, маълум мегардад, ки ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2030 нисбат ба соли 2025 1,9 маротиба яъне аз 16,3 млрд. сомонӣ то 31,4 млрд. сомонӣ меафзояд. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ нақши андозҳои ғайримустақим дар ташаккули даромадҳои андози бучети давлатӣ ва аз ин рӯ, дар танзими андозии иқтисодиёти миллӣ торафт меафзояд.

Хулосаи боби 3

Маҷмуи шаклҳо ва усулҳои идоракунии раванди андозбандӣ механизми андозро ташкил медиҳанд, ки дар ин замина, таркибҳои ба ҳам вобаста – таъминоти ҳуқуқӣ, банақшагирӣ, пешгӯӣ, танзим ва назорати андоз (арзёбии сабабҳои дуршавии даромадҳои андоз аз маблағи пешбинишуда, тадбирҳои оид ба таъсиррасонӣ ба вайронкунандагони қонунгузории андоз)-ро дар бар гирифта, татбиқи сиёсати давлатии андозро таъмин мекунанд. Ҳамаи унсурҳои механизми андозбандии ғайримустақим, ки дар амалияи андоз истифода бурда мешаванд, хусусияти миллӣ-таърихӣ ва дараҷаи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакатҳои ҷудогонаро инъикос менамоянд. Дар баробари ин, дар татбиқи амалии онҳо, чунонки таҷриба нишон медиҳад, камбудихо, зиддиятҳо ва проблемаҳои муайян мавҷуданд.

Яке аз самтҳои муҳимми такмили механизми андозбандии ғайримустақим танзими андозии нархгузории трансфертӣ мебошад. Нархи трансфертӣ дар таҷрибаи андозсупорандагон ба яке аз роҳҳои асосии кам (пешгирӣ) кардани пардохтҳои андоз табдил меёбад, ки ҳадаф аз он зиёд кардани ҶОИД мебошад.

Дар шароити муосир, ки таъсири корпоратсияҳои фаромиллӣ ба рушди иқтисодиёти миллӣ зиёд шуда, корхонаҳои муштарак босуръат инкишоф меёбанд, инчунин дар байни корхонаҳои ватанию хориҷӣ робитаҳои мустақим барқарор мешаванд, нақш ва аҳаммияти танзими андозии нархгузории трансфертӣ зиёд мегардад. Гузашта аз ин, бо ташаккули кластерҳо, ширкатҳои холдингии калон ва гурӯҳбандиҳои молиявӣ саноатӣ дар ҷумҳурӣ зарур аст, ки усулҳои танзими андозии нархгузории трансфертӣ дар муомилоти дохилӣ оид ба фуруши молу хизматрасонӣ татбиқ карда шаванд.

Дар давраи тадқиқот (2000-2023) ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар воридоти андозии буҷети давлатӣ зиёда аз 60%-ро ташкил медиҳад ва аз ин рӯ, низоми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун низоми андозии ғайримустақим шарҳ додан мумкин аст. Вале дар солҳои охир дар низоми андозии ҷумҳурӣ тамоюли афзоиши ҳиссаи андозҳои мустақимро дар воридоти андозӣ ба буҷети давлатӣ мушоҳида мекунем. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи рушди

соҳибкории ватанӣ ва соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ, пеш аз ҳама, саноат дар заминаи бунёди як силсила корхонаҳои саноатӣ бо ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ сатҳи рушди иқтисодии мамлакат то як дараҷа боло рафтааст.

Натиҷаи татбиқи муодилаи таҳияшудаи ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим ба давраи 2022-2030 нишон медиҳад, ки ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2030 нисбат ба соли 2022 2,56 маротиба, яъне аз 6,0 млрд сомонӣ то 16,0 млрд сомонӣ афзуда, ҳиссаи онҳо дар воридоти андозӣ ба буҷети давлатӣ аз 13,0% то 16,6% мерасад.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИХОДҲО

Таҳқиқоти гузаронидашуда ба муаллиф имкон дод, ки хулоса ва пешниҳодҳои зеринро ба миён гузорад:

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дар тамоми таърихи башарият инкишоф ва такмили низоми андозбандӣ сурат гирифта, баъдан ба зерсистемаҳои андозбандии мустақим ва бавосита тақсим мешавад. Дар баробари ин, чун қоида, дар давраи бозгашт тағйирёбии доимии андозбандии мустақим ва бавосита тадриҷан бо баланд шудани нақши андозҳои ғайримустақим ба амал омад. Андозҳои ғайримустақим воситаи муҳимми сиёсати андоз буда, ба давлат имкон медиҳанд, ки на танҳо буҷетро пур кунанд, балки иқтисодиётро низ танзим намояд. Афзалиятҳои онҳо устувории даромадҳо, осонии нисбии маъмурият ва қобилияти яққоя бо андозҳои мустақим ташкили низоми мутавозини андоз мебошанд. Илова бар ин, дар андозҳои ғайримустақим иқтидори бузурги танзимкунанда мавҷуд аст, ки имкон медиҳад онҳо дар системаи танзими давлатии иқтисодиёт истифода шаванд [1 - М].

2. Таҳлили назариявӣ методологии гузаронидашуда нишон дод, ки ҳам андозҳои мустақим ва ҳам ғайримустақим афзалиятҳо ва нуқсонҳо доранд. Аз ин рӯ, дар ташаккули сиёсати андози давлат муайянсозии таносуби оптималии байни андозҳои мустақим ва ғайримустақим аҳамияти калон дорад. Танҳо маҷмуи оқилонаи андозҳои мустақим ва ғайримустақим метавонад системаи оптималии андозбандиро ба вуҷуд оварад ва давлатро бо захираҳои кофӣ молиявӣ барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти он таъмин намояд, ҳамзамон барои рушди иқтисодӣ шароит фароҳам оварад [3 - М].

3. Механизми бозорӣ бо ду гурӯҳи усулҳо танзим карда мешавад: мустақим (маъмурӣ) ва бавосита (иқтисодӣ), ки дар татбиқи худ ҳам алтернатива (якдигарро истисноқунанда) ва ҳам конъюгатӣ (ҳамдигарро пурқунанда) буда метавонанд. Дар консепсияҳои гуногуни танзими давлатӣ таносуби ин усулҳо ба таври назаррас фарқ мекунанд. Бо вуҷуди ин, танзимгарони ғайримустақим талаботи бештарро нишон медиҳанд, зеро

табиати шабеҳи механизми бозорӣ доранд ва аз ин рӯ, ба ин механизм имманентӣ доранд. Дар навбати худ, дар байни усулҳои ғайримустақим, албатта, мавқеи бартариро андозҳо ишғол мекунанд, ки мутобиқати бештарро ба механизми бозорӣ нишон медиҳанд. Бинобар ин, андозҳо танзимгари муҳимми тамоми системаи даҳолати давлат ба иқтисодиёт мебошанд [1 - М].

4. Чамъбасти интиқодии мавқеъҳои тадқиқотчиёни дар адабиёти илмӣ мавҷудбуда ба мо имкон дод, ки моҳияти танзими андозро ҳамчун як усули ғайримустақими таъсири давлат ба рафтори субъектҳои иқтисодӣ бо ёрии воситаҳои гуногуни андоз барои ҳосил кардани натиҷаҳои дилхоҳ дар доираи сиёсати андоз ошкор созем. Таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ андозбандӣ нишон медиҳад, ки унсурҳои асосии низоми бомуваффақияти андоз инҳоянд: муайян кардани объектҳои андозбандӣ, меъёрҳои фарқкунандаи андоз, низоми имтиёзҳои андоз ва механизмҳои самараноки назорати андоз [1 - М].

5. Вазифаҳои танзимкунанда ва фискалии андозҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Вазифаи фискалии давлат бо сафарбаркунии захираҳои молиявӣ вобаста буда, воқеан, бо нақши танзимкунандаи он дар таъмини шароит барои рушди иқтисодӣ зич алоқаманд аст. Системаи самараноки андоз бояд, ҳамзамон даромади устувори буҷетро таъмин ва барои тичорат ва сармоягузoron ҳавасмандӣ эҷод кунад. Аммо афзоиши бори андоз барои ноил шудан ба ҳадафҳои молиявӣ метавонад ғайрибаҳона сармоягузорино коҳиш диҳад ва иқтисодиро истехсолиро маҳдуд кунад. Дар ин замина, давлат бо зарурати пайдо кардани тавозун байни чамъоварии даромад ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодӣ рӯ ба рӯ мешавад [1 - М].

6. Ҳар як вазифа ҷанбаи муайяни муносибатҳои андозро инъикос мекунанд, ки ба ҳамдигар муҳолифанд. Вазифаи фискалӣ инъикоскунандаи муносибати андозсупоранда нисбат ба давлат ва вазифаи танзимкунанда инъикоскунандаи муносибати давлат нисбат ба андозсупоранда аст. Сатҳи рушди иқтисодиёт ва сохтори муносибатҳои истехсолӣ ба самаранокии сиёсати фискалӣ ва танзимкунанда таъсири назаррас мерасонад. Заминаи пасти иқтисодӣ ва бартари моликияти хусусӣ имкониятҳои давлатро дар соҳаи андозбандӣ

махдуд ва даҳолати фаъоли давлатро ба иқтисодиёт талаб мекунад. Ин муносибати мураккаби байни функсияҳои фискалӣ ва танзимкунандаро ба вучуд меорад, ки мутобиқати доимиро ба шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ талаб мекунад [1 - М].

7. Дар андозҳои ғайримустақим иқтисодии бузурги танзими равандро иҷтимоӣ иқтисодӣ мавҷуд аст, ки ин аз таъсири тағйирёбии унсурҳои андозҳои ғайримустақим – меъёри андоз ва манбаи андоз ба ҳаҷми воқеии истеҳсоли мол ва хизматрасониҳо маълум мегардад. Андозҳои ғайримустақим вазифаи танзимкуниро иҷро карда, пеш аз ҳама, ба иқтисод таъсири боздоранда мерасонанд, ки ин таъсирро бо паст кардани сатҳи меъёрҳои чунин андозҳо кам кардан мумкин аст [2 - М].

8. Андозҳои ғайримустақим танзимгари самаранокии истеҳсолот мебошанд. Ин тадбирҳо як равиши стратегӣ буда, роҳбаронро барои татбиқи инноватсия ҷиҳати ноил шудан ба афзоиши дарозмуддати фоида ҳавасманд мекунанд. Таъсири андозҳои ғайримустақимро бо роҳи кам кардани хароҷот, яъне арзиши воҳиди маҳсулот (кор, хизмат) суст кардан самараноктар аст. Дар баробари ин, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, кам кардани сарфи меҳнат ва кам кардани хароҷоти моддӣ мувофиқи мақсад мебошад [4 - М].

9. Дар давраи таҳқиқот (2000 – 2022) ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар воридоти андози буҷети давлатӣ зиёда аз 60%-ро ташкил медиҳад ва аз ин рӯ, низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун низоми андози ғайримустақим шарҳ додан мумкин аст. Вале дар солҳои охир дар низоми андози ҷумҳурӣ тамоюли афзоиши ҳиссаи андозҳои мустақимро дар воридоти андозӣ ба буҷети давлатӣ мушоҳида мекунем. Аз ин бармеояд, ки то як дараҷаи муайян боло рафтани сатҳи рушди иқтисодии кишвар натиҷаи пешрафти соҳибкории ватанӣ ва соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ буда, ин пеш аз ҳама, бо бунёди як қатор корхонаҳои саноатӣ бо ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ шарҳ дода мешавад [3 - М].

10. Натиҷаи татбиқи муодилаи таҳияшудаи ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим ба давраи 2022-2030 нишон медиҳад, ки ҳаҷми даромадҳо аз

андозҳои ғайримустақим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2030 нисбат ба соли 2022 2,56 маротиба, яъне аз 6,0 млрд сомони то 16,0 млрд сомони афзуда, ҳиссаи онҳо дар воридоти андозӣ ба буҷети давлатӣ аз 13,0% то 16,6% мерасад.

11. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи идоракунии чараёнҳои андозӣ мубрам ба шумор меравад. Зеро, дар баробари таъмини сатҳи кофӣ даромади буҷетӣ, низоми андоз, ҳамзамон набояд ба иқтисодиёт фишори аз ҳад зиёд ё нобаробарро ба вуҷуд орад, баръакс, он бояд ба болоравии рақобатпазирӣ ва таҷдиди иқтисодӣ барои манфиати рушди соҳаҳои коркард дар асоси инноватсия мусоидат намояд. Низоми андоз фишанги ғаёлтарини танзими давлатии рушди иқтимоӣ иқтисодӣ, стратегияи сармоягузорӣ, ғаёлияти иқтисодии хориҷӣ, тағйироти сохторӣ дар истеҳсолот, рушди босуръати соҳаҳои афзалиятнок мебошад. Дар шароити маҳдудии манбаҳои молиявӣ, ки онҳоро аз андозсупорандагон бидуни зарар ба истеҳсолот, ниятҳои сармоягузорӣ ва зиндагии муқаррарии онҳо ситонида шаванд, системаи менечменти давлатии андоз бояд барои ёфтани усулҳои нави самарабахши ба даст овардани даромади буҷетӣ талош варзад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ҳангоми идора намудани равандҳои андозӣ бояд таъсири омилҳои бозор ба муносибатҳои андозӣ ба назар гирифта шавад, зеро тамоми субъектҳои он (давлат, андозсупорандагон, хонаводаҳо) дар шароити бозор ғаёлият мекунанд. Аз ин лиҳоз, нисбат ба идоракунии давлатии андоз истифодаи мафҳуми менечменти давлатии андоз қобили қабул аст. Ин аз хоҳиш пайдо кардани маҷмуи оптималии манфиатҳои давлатӣ ва манфиатҳои андозсупорандагон дар соҳаи андозбандӣ бо дарназардошти шароити бозор шаҳодат медиҳад. [1 - М].

2. Дар ҷумҳурӣ ҳанӯз ба татбиқи менечменти корпоративии андоз таваҷҷуҳи хосса дода намешавад. Ширкатҳои, ки мутахассиси андози пурравақт надоранд, ба хавфҳои андоз бештар дучор мешаванд ва метавонанд дар ҳамкорӣ бо мақомоти андоз ба мушкilot дучор шаванд. Бинобар ин, дар

корхонаҳо банақшагирӣ ва ояндабинии уҳдадорихои андозӣ, таҳлили иҷроиши онҳо ва арзёбии истифодаи имтиёзҳои андозӣ ба таври кофӣ ба роҳ монда нашудааст. Ин омилҳо ба ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ ва низомҳои электронӣ дар соҳаи андозбандӣ монеа шуда, зарурати беҳтаргардонии татбиқи менеҷменти корпоративии андозро ба миён меоварад [1 - М].

3. Имрӯз банақшагирии давлатии андоз дар мамлакат тақмили минбаъдaro тақозо мекунад. Барои банақшагирии самараноки даромади андоз, ба назар гирифтани динамикаи иқтисодии андоз, ки бо таъсири омилҳои гуногун тағйир меёбад, муҳим аст. Ба онҳо тағйирот дар қонунгузорию андоз, сиёсати иқтисодӣ, сатҳи таваррум ва вазъи умумии иқтисодиёт дохил мешаванд. Ғайр аз он, иқтисодии андоз метавонад вобаста ба сохтори соҳавии иқтисодиёт ва сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ фарқ кунад. Давлат бояд низомии андозро ба шароити тағйирёбанда мутобиқ созад, то сатҳи устувори даромадро нигоҳ дорад ва ба рушди устувори иқтисодӣ мусоидат кунад [6 - М].

4. Баланд бардоштани фарҳанги андозии кормандони соҳаи андоз, корхонаҳо ва аҳоли яке аз принципҳои муҳимми татбиқи менеҷменти андоз дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур тақозо менамояд, ки таълимоти қонунгузорию андозӣ дар байни аҳоли, курсҳои махсус барои андозсупорандагон ва тақмили ихтисоси кормандони мақомоти андоз ба таври доимӣ ба роҳ монда шавад [1 - М].

Ҷиҳатҳои таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба истифодаи андозҳои ғайримустақим, ки метавонем дар низомии андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ намоем, ба ақидаи мо, инҳоянд:

- аз таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ (Олмон, Лаҳистон, Италия, Фаронса) истифода бурда, дар ҷумҳурии мо меёри андоз аз арзиши иловашударо вобаста ба гурӯҳҳои алоҳидаи молҳои истеъмолӣ тафриқа намудан ба мақсад мувофиқ аст;

- дар назди Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани Раёсати тафтишоти андоз аз арзиши иловашуда бо шӯъбаи

тафтишот, шуъбаи иктишофӣ ва як маркази компютерӣ, ки дар он маълумот дар бораи ҳамаи ашхосе, ки дар қонуншиканӣ гумонбаранд, нигоҳ дошта мешаванд (таҷрибаи Бритониёи Кабир);

- барои корхонаҳои зараровар дар муддати 5 сол бо шартҳои катъии муайян имтиёзҳои андозро пешбинӣ бояд кард. Зараровари аз ин муҳлат зиёдтар ногузир боиси муфлисшавии корхона мегардад (Италия);

- дар як қатор кишварҳои Аврупо барои намудҳои муайяни сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузориҳо ба фондҳои асосӣ имтиёзҳои андозӣ мавҷуданд. Низомҳои махсуси андоз барои муассисаҳои молиявӣ, мутахассисони соҳаи тиб, ҳуқуқшиносон ва дигар категорияҳо метавонанд татбиқ карда шаванд. Аммо низоми андози ҳар як кишвар хусусиятҳои худро дорад ва мавҷуд будан ё набудани чунин имтиёзҳо аз қонунгузори мушаххас вобаста аст. Ҷорӣ намудани чунин имтиёзҳо нисбат ба ААИ дар ҷумҳурӣ аз манфиат холӣ нест;

- ҳукуматҳои бисёре аз кишварҳои хориҷӣ кӯшиш мекунанд, ки касри буҷетро аз ҳисоби афзоиши даромади андоз аз арзиши иловашуда пӯшонанд, зеро ба раванди ҷамъоварӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ маҳз тақвият ёфтани хусусияти прогрессивии андозбандии даромад метавонад таъсири манфӣ расонад. Ин нуктаро дар раванди ислоҳоти андозӣ дар ҷумҳурӣ бояд истифода барем [7 - М].

РЎЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023. Душанбе, 2023. -28 с
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021. - Душанбе, 2021. -31 с
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019. Душанбе, 2019. -27 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2017. Душанбе, 2017. -38 с
5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2012. –С.209
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. –С.407
7. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағйироту иловаҳо то 14.11.2016). – Душанбе, 2017. –С.386
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21 феввали соли 2018, № 1511
9. Молияи Тоҷикистон – 2020. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. –180с.
10. Молияи Тоҷикистон 2021. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021.-18-23, 108-113.
11. Молия Тоҷикистон 2024. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. С.104
12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2016 – С.103
13. Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2011. – С. 11-14, 767-785

14. Тоҷикистон: 25-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2015.- С.493
15. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе, 2021. - С.469.
16. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2015. – С.451.
17. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2018.С. 430-450.
18. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.496
19. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2022. –388С.
20. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023.- С.366 – 390.
21. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, .-Душанбе, 2024. –399С.
22. Обзор налоговых систем государств – членов Евразийского экономического союза [Текст]. - Департамент финансовой политики Евразийской экономической комиссии. - М., 2019. - 194 с.
23. Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2023.- 240 с.
24. Ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022. -80с.

Захираҳои электронӣ:

25. Сомонаи расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - <https://moliya.tj/> (санаи мурочиат 24.12.2021)
26. Сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон - <https://nbt.tj/> (санаи мурочиат 21.09.2022)
27. Сомонаи расмӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - www.stat.tj (санаи мурочиат 14.06.2021)
28. Жилиева, М.И., Кабардова, И.А. Методика оценки налогового потенциала регионов РФ [Электронный ресурс]. - URL: http://science.bsea.bgita.ru/2010/ekonom_2010/jiljaeva_metod.htm (дата обращения 12.03.2022)

29. Налоги, сборы и страховые взносы. Правила исчисления [Электронный ресурс]. - URL: <https://mybook.ru/author/andrej-gartvich/nalogi-sbory-i-strahovye-vznosy-pravila-ischisleni/>
30. Сомонаи расмии Кумитаи андози назди Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - <https://andoz.tj/> (санаи мурочиат 8.06.2023)
31. Ҳисоботи солонаи молиявӣ. [манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=80&lang=RUS> (санаи мурочиат 23.03.2020)
32. Березина Е. К концу года акцизные ставки на табачную и алкогольную продукцию в ЕАЭС будут сближены // Российская газета. - 2019. - № 135 (7893). [Электронный ресурс]. - URL: <https://rg.ru/2019/06/24/akciznye-stavki-na-tabachnuiu-i-alkogolnuiu-produktsiiu-veaes-budut-vyravneny.html>
33. В ЕАЭС подписано Соглашение о принципах ведения налоговой политики в области акцизов на табачную продукцию / Официальный сайт ЕЭК. [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/24-12-2019-1.aspx> (дата обращения: 20.03.2021).

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васонти таълимӣ:

34. Александров, И.М. Налоговые системы России и зарубежных стран [Текст] / И.М. Александров. - М.: Бератор-Пресс, 2002. – 428 с.
35. Анализ и планирование налоговых поступлений: теория и практика [Текст] / А.Б. Паскачев, Ф.К. Садыгов, В.И. Мишин, Р.А. Саакян и др.; под ред. Ф.К. Садыгова. - М.: Издательство экономико-правовой литературы, 2004. – 232 с.
36. Бегматов, А.А. Ваҳдати миллӣ ва рушди низоми андоз [Текст] / А.А. Бегматов, Д.М. Умаров. – Душанбе, 2013. – 220 с.
37. Брызгалин, А.В. Методы налоговой оптимизации или как избежать опасных ошибок [Текст] / А.В. Брызгалин, В.Р. Берник, А.Н. Головкин, В.В. Брызгалин О.И. Беженов. – М.: «Аналитика-Пресс», 1999. – 144 с.

38. Бьюкенен Джеймс, М. Сочинения. Пер. с англ. Серия. Нобелевские лауреаты по экономике [Текст] / М. Джеймс Бьюкенен Т. 1. – М.: Таурус-Альфа, 1997. – 560 с.
39. Блауг, М. Економічна теорія в ретроспективі / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. -670 с.
40. Витте, С.Ю. Конспект лекций о народном и государственном хозяйстве, читанных его императорскому величеству великому князю Михаилу Александровичу в 1900-1902 годах [Текст] / С.Ю. Витте. - М.: Юрайт, 2011. – 588 с.
41. Всемирная история экономической мысли: в 6 т. Т. 1 [Текст] / Гл. редкол.: В.Н. Черковец и др. – М.: Мысль, 1987. – 501 с.
42. Все начиналось с десятины: Пер. с нем. / Общ. ред. и вступ.ст. Б.Е. Ланина. – М.: Прогресс, 1992. – 408 с.
43. Вишневский В.П. К вопросу о налоговой и бюджетной политике Украины (макроэкономический аспект) / Вишневский В.П. // Препр. докл. ИЭП НАН Украины. – Донецк: ИЭП АН Украины, 1993. – 64 с.
44. Гулмирзоев, Д.Г. Назарияи андоз ва андозбандӣ. Дастури таълимӣ [Матн] / Д.Г. Гулмирзоев. – Душанбе, 2000.- 168 с.
45. Ғафуров Б._Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.- С.976.
46. Джаббаров Р.Т. Направления налогового регулирования в Таджикистане [Текст] / Р.Т. Джаббаров. – Душанбе: Қонуният, 2002. – 156 с.
47. Дуканич, Л.В. Налоги и налоговый менеджмент в России [Текст] / Л.В. Дуканич. - Ростов н/Д: Феникс, 2008. - 605 с.
48. Дуканич Л.В. Налоги и налогообложение. Серия «Учебники и учебное пособие» [Текст] / Л.В. Дуканич. - РиД: Феникс, 2000. - С.268.
49. Джон Рамсей., Мак-Куллох Принципы политической экономии. – С.178.
50. Евстигнеев, Е.Н. Налоги и налогообложение Е.Н. Евстигнеев. – СПб.: Питер, 2005. – 288 с.

51. Жидкова, Е.Ю. Налоги и налогообложение [Текст] / Е.Ю. Жидкова. – М., 2009. - 480 с.
52. Захарьин, В.Р. Налоги и налогообложение: учеб. пособие [Текст]/ В.Р. Захарьин. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2015. – 320 с.
53. Исломов С.И. Афкори иктисодии мутафаккирони тоҷик дар аҳди Эҳёи Аҷам [Матн] / С.И. Исломов. - Душанбе, 1998. – С.180
54. Исломов, С.И. Экономическая система восточного феодализма и её отражение в трудах таджикских мыслителей С.И. Исломов. - Душанбе: Ирфон, 2000.- С.360
55. Исломов, Т.С. Системаи андози миллии Тоҷикистон [Матн] / С.И. Исломов. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 102 с.
56. Исмаилов, Ш.М. Курс налогового права: учебное пособие [Текст] / Ш.М. Исмаилов, Р.Т. Джаббаров. – Душанбе: Издательство «Қонуният», 2002.- 180 с.
57. Кирина, Л.С. Налоговый менеджмент в организациях: учебник для магистров [Текст] / Л.С. Кирина, Н.А. Горохова. - М.: Издательство Юрайт, 2014. - 279 с.
58. Карагусова, Г. Налоги: сущность и практика использования [Текст] / Г. Карагусова. – Алматы, 2004.- С.190.
59. Кейнс, Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики. Монография [Текст] / Дж.М. Кейнс. – М.: Эксмо, 2007. – 957 с. ISBN: 978-5-699-20989-7.
60. Колесень, Е.В. Взаимосвязь процесса налоговой оптимизации с уровнем налоговой нагрузки и налоговыми рисками [Текст] / Е.В. Колесень. – М.: Издательство «Юрайт», 2014. - 328 с.
61. Комлева, Л.И. Налоговый менеджмент: учебное пособие [Текст] / Л.И. Комлева, Е.В. Комлев. – Н.Новгород: ННГАСУ, 2009. - 120 с.
62. Коровкин, В.В. Основы теории налогообложения [Текст] / В.В. Коровкин. - М.: Экономист, 2006. – 186 с.

63. Комилов, С.Дж. Налоговое регулирование в промышленности [Текст] / Комилов С. Дж, Азизов Ш.С., Исмонов Ф.Б. – Душанбе: Деваштич, 2006. – С.126
64. Кузнецов, Н.Г. Налоговое администрирование: теория и стратегия. Монография [Текст] / Н.Г. Кузнецов, Т.И. Корсун, И.Ю. Александрова. - - Ростов-на-Дону: РГЭУ (РИНХ), 2002. –С.380
65. Кузнецова, В.В. Налоговый менеджмент / В. В. Кузнецова. – М.: Серебряные нити, 2010. - 176 с.
66. Ключевский, В.О. Сочинения: в 9 т. Т. III. Курс русской истории. Ч. 3 [Текст] / В.О. Ключевский; Под. ред. В.Л. Янина. – М.: Мысль, 1988. – 414 с.
67. Маркс, К. Сочинения [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. - 2-е изд. Т.7. - М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. –723 с.
68. Маркс, К. Сочинение [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс 2-е изд., т. 23.- –723 с.
69. Маршалл, А. Принципы экономической науки [Текст] / А.Маршалл. - М.: Прогресс, 1993. – 594 с.
70. Майбуров, И.А. Налоги и налогообложение [Текст] / И.А. Майбуров. – 4-ое изд. переб. доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 559 с.
71. Майбуров, И.А. Теория налогообложения [Текст] / И.А. Майбуров, А.М. Соколовская. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. -591 с.
72. Майбуров И.А. Налоговая политика. Теория и практика: учебник для магистров [Текст] / И.А. Майбуров, 2010. – 503 с.
73. Майбурд, Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров [Текст] / Е.М. Майбурд. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996. - 178 с..
74. Мусгрейв Ричард, А. Государственные финансы: теория и практика [Текст] / Ричард А. Мусгрейв, Пегги Б. Мусгрейв; пер. с англ. – М. : Бизнес Атлас, 2009. –716 с.
75. Милль, Дж. Основы политической экономии. Изд: М. 1981. 448 с.
76. Мельник, П.В. Развитие налоговой системы в переходной экономике [Текст] / П.В. Мельник. – Киев, 2001. – 162 с.

77. Налоговые льготы. Теория и практика применения: монография [Текст] / под.ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. - М.:Юнити-Дана, 2014. – 487 с.
78. Налогообложение юридических лиц: учебный комплекс для слушателей курсов повышения квалификации [Текст] / под ред. А.П. Балакиной. – М. : ВГНА Минфина РФ, 2010. – 465с.
79. Нитти, Ф. Основные начала финансовой науки. – перевод с итальянского [Текст] / Ф.Нитти. - М.: изд. М. и с. сабашниковых. 1904. -656 с.
80. Носова, С.С. Экономическая теория: учебник для студентов вузов [Текст] / С.С. Носова. – М.: КНОРУС, 2017. – 792 с.
81. Обзор налоговых систем государств – членов Евразийского экономического союза [Текст]. - Департамент финансовой политики Евразийской экономической комиссии. - М., 2019. - 194 с.
82. OECD Revenue Statistics 1965-2000. – Paris: OECD, 2001. – 308 p.
83. Петти, В. Трактат о налогах и сборах. Антология экономической классики [Текст] / В. Петти. – М.: МП "ЭКОНОВ", "КЛЮЧ", 1993. – С.478
84. Vuchelen J. Taxation: Macro Aspects. – Vrije Universiteit Brussel, 1999.
85. Пушкарева, В.М. История финансовой мысли и политики налогов: учебное пособие [Текст] / В.М. Пушкарева. – М.: ИНФРА – М, 1996. – 192 с.
86. Рассел, Дж. Государственное регулирование экономики; Книга по требованию [Текст] / Дж. Рассел. – М., 2017. - 178 с.
87. Рикардо, Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Т. 1. [Текст] / Д. Рикардо. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. – 318 с.
88. Самуэльсон, П.А. Мікроекономіка. - пер. з англ. П.А. Самуэльсон, В.Д. Нордгауз. – К.: Основи, 1998. – 413 с.
89. Сборник научных трудов Финансово-экономического института. Часть 1.- Душанбе, 2013. –430 с.
90. Сборник научных трудов Налогово-правового института. Выпуск №5. - Часть 2. – Душанбе, 2004. –380с.
91. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М.: Изд-во соц.-полит. лит-ры, 1962. – С.588.

92. Соколовская, А.М. Налоговая система Украина: теория и практика становления / А.М. Соколовская. – К.: НДФІ, 2001. – С.14-15.
93. Сомоев, Р.Г. Общая теория налогов и налогообложения: учебное пособие [Текст] / Р.Г. Сомоев. – М.: Издательство «ПРИОР», 2000. - 176с.
94. Стігліц Джозеф, Е. Экономика государственного сектора [Текст] / Пер. с англ. А. Олійник, Р. Сільський. – К.: Основи, 1998. – 476 с.
95. Улугходжаева, Х.Р. Проблемы совершенствования налогового механизма в условиях обеспечения экономического роста [Текст] / Х.Р. Улугходжаева. - Душанбе: Ирфон, 2011. - 175 с.
96. Улугходжаева, Х.Р. Налоговая политика в условиях обеспечения экономического роста [Текст] / Х.Р. Улугходжаева. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 173 с.
97. Улугходжаева, Х.Р. Налоговое регулирование предпринимательской деятельности [Текст] / Х.Р. Улугходжаева.- Душанбе: Ирфон, 2013. - 172с.
98. Федоров, Е.А. Управление налоговым бременем: учеб. пособие [Текст] / Е.А. Федоров. - М.: ИНФРА М, 2015. - 396 с.
99. Финансы: учебник для вузов [Текст] / Под ред. проф. Л.А. Дробозиной. - М.: ЮНИТИ, 2000. – 283 с.
100. Харченко, Е.В. Государственное регулирование национальной экономики [Текст] / Е.В. Харченко, Ю.В. Вертакова. - М.: КноРус, 2016. - 325 с.
101. Ходов, Л.Г. Государственное регулирование национальной экономики [Текст] / Л.Г. Ходов. - М.: Экономист. - 2016. - 624 с.
102. Черник Д.Г. и др. Налоги и налогообложение: учебник [Текст] / Д.Г. Черник и др. – М.: ИНФРА-М, 2001. - 415 с.
103. Щепотьев, А.В. Налоги и налогообложение: учеб. пособие [Текст] / А.В. Щепотьев, С.А. Яшин. - Тула: «НООВПОНП Тульский институт экономики и информатики», 2011. - 161с.
104. Экономика налоговых реформ: монография / под ред. И. А. Майбурова, Ю.Б. Иванова, Л.Л. Тарангул. - Киев: Алерта, 2013.- 432с.

105. Юткина, Т.Ф. Налоги и налогообложение: учебник / Т.Ф.Юткина. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2003.- 576с.

106. Ж.Б. Сей. «Трактат политической экономии». 1964 г. – С.174.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

107. Анисимов, С.А. Макроэкономический анализ и прогнозирование поступлений в бюджет НДС [Текст] / С.А. Анисимов, Т.И. Суркова // Финансы. - 2004. - №4. – С.35-46

108. Асланов, В.Ф. О налоговом бремени и эффективно действующей налоговой системе в РФ [Текст] / В.Ф. Асланов // Налоговый вестник. -1996. - № 3. - С.12 -21.

109. Алиев, Б.Х. Налоговая система: понятия, структура и параметры [Текст] / Б.Х. Алиев // Налоги. - 2008. - №3. - С.16-18.

110. Барулин, С.В. Оптимизация налоговых льгот на основе их оценки [Текст] / С.В. Барулин А.Ю. Казак, Ю.Э. Слепухина // Вестник Уральского федерального университета. Сер. Экономика и управление. - 2014. - № 6. - С. 117-127.

111. Барулин, С.В. Лафферовы эффекты в экономике современной России [Текст] / С.В. Барулин, О.Н. Бекетова // Финансы. – 2003. – №4. – С.34-37.

112. Белостоцкая, В.А. Системный подход к измерению налоговой нагрузки [Текст] / В.А. Белостоцкая // Финансы. - 2003. - №3. – С. 36-37.

113. Брызгалин, А.В. Правовые вопросы налогового администрирования в 2007 году [Текст] / А.В. Брызгалин // Хозяйство и право. - 2007. - №4. – С.3-23.

114. Бушуева, И. Налоговое планирование. Делаем пошаговую оценку эффективности [Текст] / И. Бушуев // Учет. Налоги. Право. - 2007. - май (№18). – С.22-34.

115. Бунько, В. К вопросу модернизации НДС [Текст] / В. Бунько // Экономист. - 2017. - №5. - С.16-22.

116. Вавилова, М.А. В Европе тоже платят НДС [Текст] / М.А. Вавилова // Современная Европа. - 2005. - № 4(24). - С. 112-118.

117. Васильева, М.В. Учетно-информационная база проведения налогового анализа как этапа налогового планирования на микроуровне [Текст] / М.В.

Васильев // Управленческий учет. – 2010. – № 1. – С.24-30.

118. Васильева, М.В. Распределение налогового бремени в обществе: косвенное налогообложение [Текст] / М.В. Васильева // Налоги и финансовое право. – 2008. – №6. – С. 104-105.

119. Гончаренко, Л.И. Некоторые аспекты совершенствования налоговой политики России в кризисных экономических условиях [Текст] / Л.И. Гончаренко, Н.И. Малис // Казанский экономический вестник. - 2015. - №1 (15). - С. 5-9.

120. Гончаренко, Л.И. К вопросу о совершенствовании налогового администрирования деятельности инновационных организаций [Текст] / Л.И. Гончаренко, Н.Г. Вишневская // Инновационное развитие экономики. - 2012. - №. 4 (10). - С.17-24.

121. Горский, И.В. Налоговая политика и экономический рост [Текст] / И.В. Горский // Финансы. – 1999. – №6. – С.22-26.

122. Горский, И.В. О налоговом бремени населения / И.В. Горский // Экономист. -1998. - №10. – С.44-48

123. Гринкевич, Л.С. Проблемы и перспективы совершенствования налогового администрирования в Российской Федерации [Текст] / Л.С. Гринкевич, А.П. Абрамов // Финансы и кредит. - 2006. - №12. - С.6-14

124. Грицюк, Т.В. Налогово-бюджетная политика как инструмент макроэкономического регулирования [Текст] / Т.В. Грицюк // Финансы и кредит. - 2004. - №13. –С.42-53.

125. Гусева, В.М. Генезис категории «налог» в истории финансовой науки [Текст] / В.М. Гусева // Финансы. - 2009. - №6. - С.10-15.

126. Давыдова, Л.В. Роль налогов в формировании стратегии экономического роста [Текст] / Л.В. Давыдова, О.Г. Фокина // Финансы и кредит. - 2004. - №28. – С.24-30

127. Дадашев, А.З. Налоговый механизм регулирования инвестиционной активности [Текст] / А.З. Дадашев // Финансы. - 2008. - №5. - С.30-35.

128. Дрожжина, И.А. Методика определения налоговой нагрузки с учетом

- налогового потенциала экономического субъекта [Текст] / И.А. Дрожжина // Финансы. - 2009. - № 6 (77). - С.33–38.
129. Джумабоев Х.К. Некоторые аспекты совершенствование налоговой системы РТ в условиях рыночной экономики [Текст] Х.К. Джумабоев // Вестник Таджикского национального университета.- 2018.- №6. – С.123-127.
130. Дяковский Д.А. Проблема бюджетного планирования ПДВ [Текст] / Д.А. Дяковский // Финансы Украины. - 2002. - №3. - С.58-64.
131. Деревянко, М.С. Формирование государственного механизма налогового стимулирования здоровья населения [Текст] / М.С. Деревянко, М.В. Гончарова // Финансы и кредит. - 2008. - №4. - С.55-65.
132. Дербуш, Н.М. Управление оборотными активами как часть финансовой политики современного предприятия [Текст] / Н.М. Дербуш, Е.В. Красова // Фундаментальные исследования. – 2016. – №12-5. – С. 1071-1075.
133. Евстафьева, А.Х. Проблемы налогового администрирования крупнейших налогоплательщиков [Текст] / А.Х. Евстафьева // Инновационное развитие экономики. - 2015. - № 6(30). - С.49-52.
134. Евстафьева, А.Х. Проблемы налогового администрирования крупнейших налогоплательщиков [Текст] / А.Х. Евстафьева // Инновационное развитие экономики. - 2015. - № 6(30). - С.49-52.
135. Ермакова, Е.А. Государственный налоговый менеджмент в России: теоретико-методологическое обоснование и общие подходы [Текст] / Е.А. Ермакова // Белорусский экономический журнал. - 2012. - №3. - С.121-130.
136. Журавлева И.А. Актуальные проблемы косвенного налогообложения: НДС или налог с продаж – кто сильнее / И.А. Журавлева. – Управление экономическими системами: электронный научный журнал-2014 С.23.
137. Журавлева, Т.А. Налоговая составляющая экономического роста Т.А. Журавлева // Финансы и кредит. - 2007. - №13. - С.36-40.
138. Заика, В.С. Понятие налоговой политики организации в системе категорий финансового менеджмента [Текст] / В.С. Заика // Налоговая политика и практика. - 2010. - №11. - С.3-6.

139. Зуенко, М.Ю. Экономические аспекты влияния НДС на экономический рост в России / М.Ю. Зуенко, О.Г. Щеглова // Экономическая наука и практика: материалы V Междун. науч. конф. (г. Чита, апрель 2017 г). - Чита: Издательство Молодой ученый, 2017. - С. 1-6.
140. Зарипова, Н.Д. Анализ влияния налогов на результаты деятельности организаций [Текст] / Н.Д. Зарипова // Экономика, Статистика и Информатика. – 2014. - № 3. – С. 58-63.
141. Зайцева, Е.С. Налоговое регулирование металлургического рынка [Текст] / Е. С. Зайцева // Бизнес в законе. - 2008. - №2. - С.351-353.;
142. Иброхимов, И.Р. Совершенствование налогово-бюджетной системы Таджикистана [Текст] / И.Р. Иброхимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2006. - №6. - С.62-70.
143. Исломов, Т.С. Назарияи илмӣ оид ба пайдоиши андоз ва андозбандӣ дар Тоҷикистони имрӯза [Матн] / Т.С. Исломов, С.М. Шукуров // Паёми Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). - 2017. - №2 (10). - С.45
144. Иванов, А.Г. Понятие администрирования налогов [Текст] / А.Г. Иванов // Финансовое право. - 2005. - №9. - С.5-13.
145. Иванова, В.Н. Структура, принципы и функции налоговой системы [Текст] / В.Н. Иванова // «Черные дыры» в российском законодательстве. - 2007. - №2. - С.291-293.
146. Истратова, М.В. Совершенствование механизма косвенного налогообложения [Текст] / М.В. Истратова, М.С. Ишина // Аудит и финансовый анализ. - 2012. - №1. - С.62-71.
147. Ильин, А.В. Налоговая нагрузка в России [Текст] / А.В. Ильин // Финансы. - 2004. - №12. - С.67-68.
148. Калюжный, Н. Макроэкономический анализ налога на добавленную стоимость [Текст] / Н. Калюжный // Экономика Украины. - 2002. - №6. – С.13-15.
149. Красюков А.В. Рецепция частноправовых механизмов в налоговом

- регулировании [Текст] / А.В. Красюков // Вестник Воронежского государственного университета. - 2007. - № 2. - С. 255-267.
150. Кирова, Е.А. Методология определения налоговой нагрузки на хозяйствующие субъекты [Текст] / Е.А. Кирова // Финансы. - 1998. - №9. - С.30-32.
151. Колчин, С.П. Снижение налогового пресса и его вероятностные последствия [Текст] / С.П. Колчин // Финансы. - 2006. - № 7. - С.31-35.
152. Кузнецова, П.О. Задачи налогообложения табачных изделий в условиях евразийской гармонизации акцизов и сокращения объема рынка [Текст] / П.О. Кузнецова // Государственное управление. - 2019. - № 76. - С.1-20.
153. Кузнецова, В.В. Принципы действия налогового механизма [Текст] / В.В. Кузнецова // Российское предпринимательство. – 2007. - №1(85). - С.101-105.
154. Кузнецова И. Налогообложение как фактор экономического роста [Текст] /И. Кузнецова // Человек и труд. - 2007. - №3. – С.24-32
155. Левкин, А.В. Налоговая нагрузка [Текст] / А.В. Левкин // Консультант. - 2006. - №3. - С.49-51.
156. Литвин, М.И. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятий [Текст] / М.И. Литвин // Финансы. - 1998. - №5. - С.29-31.
157. Лыкова, Л.Н. Налоговая политика и возможности экономического роста: региональный аспект [Текст] / Л.Н. Лыкова // Федерализм. - 2016. - №1 (81). - С.107-120.
158. Лазарев, В.И. К вопросу о правовом регулировании налоговых отношений в Российской Федерации [Текст] / В.И. Лазарев // Ученые труды Российской Академии адвокатуры и нотариата. - 2009. - №3 (14). - С.79–82.
159. Маъмуров, А.М. Тенденция развития налогового администрирования в Таджикистане [Текст] / А.М. Маъмуров, А.С. Номанова // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. - 2014. - № 1(57). - С.144-151.
160. Мандрощенко, О.В. Основные подходы к оценке эффективности налоговых льгот [Текст] / О.В. Мандрощенко // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2016. - № 39 (321). - С.45-60.

161. Мельникова Н.П. Развитие налогового администрирования в России [Текст] / Н.П. Мельникова // Финансы и кредит. - 2006. - №5. – С.62-68
162. Минаков, А.В. Модели анализа и прогнозирования налоговой базы и налоговых поступлений [Текст] / А.В. Минаков // Экономический анализ: теория и практика. - 2005. - №10. - С.47-52.
163. Миронова, О.А. Налоговое администрирование: развитие науки и практики [Текст] / О.А. Миронова, Ф.Ф. Ханафеев // Экономический вестник Ярославского университета. - 2014. - № 32. - С.36-41.
164. Миронова, О.А. О сущности налоговой политики, налогового администрирования и налогового менеджмента [Текст] / О.А. Миронова, Ф.Ф. Ханафеев // Инновационное развитие экономики. - 2014. - № 4 (21). - С. 13-18.
165. Наджмиддинов, С.М. Развитие налогово-бюджетной системы Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики [Текст] / С.М. Наджмиддинов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2001. - №3. - С.36-40.
166. Наджмиддинов, М.М. Развитие системы регулирования корпоративного налогового менеджмента субъектов малого предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] / М.М. Наджмиддинов // Глобальный научный потенциал. - 2019. - №1(94). - С.18-24
167. Проблема бюджетного планирования ПДВ [Текст] / Д.А. Дяковский // Финансы Украины. - 2002. - №3. - С.58-64.
168. Пансков, В.Г. О налоговом стимулировании инвестиционной деятельности / В.Г. Пансков // Финансы. - 2009. - № 2. - С.37-42.
169. Пансков, В.Г. Ещё раз о правовом противодействии использованию «серых» схем налогового планирования [Текст] / В.Г. Пансков // РЭЖ. - 2005. - №11. - С.16-21.
170. Пансков, В.Г. Узловые проблемы совершенствования налогообложения [Текст] / В.Г. Пансков // РЭЖ. - 2005. - №3. - С.7-21.
171. Пансков, В.Г. Показатели налогового бремени: проблемы определения и роль в налоговой системе [Текст] / В.Г. Пансков // Налоговая политика и практика. - 2004. - №9. - С. 10-16.

172. Пасько, О.Ф. Определение налоговой нагрузки на организацию [Текст] / О.Ф. Пасько // Налоговый вестник. - 2015. - № 6. – С.64-82
173. Пушкарёва, Л.В. Формирование социально-ориентированной системы налогообложения [Текст] / Л.В. Пушкарёва // Налоги. - 2007. - №1. – С.14-18
174. Савченко, В.Я. О методике определения налоговой нагрузки [Текст] / В.Я. Савченко // Финансы. - 2005. - №7. - С.26-31.
175. Сайдулаев, Д.Д. Сущность и содержание государственного налогового регулирования [Текст] / Д.Д. Сайдулаев, Д.А. Решедова // International Journal of Humanities and Natural Sciences. - 2019. - vol.9- - С.117-123.
176. Сафиуллин, М.А. Налоговое регулирование воспроизводственных процессов в аграрном секторе экономики [Текст] / М.А. Сафиуллин // Бизнес в законе. - 2010. - № 1. - С. 217-220.
177. Севостьянов И.А. Значение и роль налога на добавленную стоимость в налоговой системе России [Текст] / И.А. Севостьянов // Экономика. Налоги. Право. - 2017. - №3. - С. 35-40.
178. Соловьева Н.А. Соотношение прямых и косвенных налогов в налоговой системе государства и тенденции его изменения [Текст] / Н.А. Соловьева // Экономика: вчера, сегодня, завтра. - 2017. - Том 7. - № 1А. - С. 86-92.
179. Солехзода, А.М. Особенности построения системы налогового администрирования в Республике Таджикистан [Текст] / А.М. Солехзода // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2018. - №7. – С.153-159.
180. Сидорова, Н.И. Возможности использования налоговых инструментов для регулирования регионального развития [Текст] / Н.И. Сидорова // Проблемы прогнозирования. - 2003. - №1. - С.96-107.
181. Смирнов, А. Налогообложение модели оптимизации [Текст] / А. Смирнов // Экономист. - 1998. - №2. - С.68-76.
182. Смирнов, Е.Е. В русле совершенствования налогового администрирования [Текст] / Е.Е. Смирнов // Аудитор. - 2006. - №4. – С.34-39
183. Солехзода, А.М. Направления развития администрирования Республики Таджикистан в рамках интеграционного процесса СНГ [Текст] / А.М.

- Солехзода // Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ «Нацразвитие». Материалы конференций ГНИИ, выпускающий ред. Ф. Эльзессер, ответственный за вып. Л.А. Павлов. - 2019. - С.179-181.
184. Степаненко, В.В. Налоговый контроль в России: организация и направления развития [Текст] / В.В. Степаненко, Е.А. Ермакова. – Саратов: Саратовский государственный социально-экономический университет, 2012. - 132 с.
185. Стороженко, О.К. Вопросы о проблемах теории налогового планирования [Текст] / О.К. Стороженко // Бюллетень финансовой информации. - 2004. - №11-12. - С.28-32.
186. Стейн, Г. Налоговая политика в XXI веке [Текст] / Г. Стейн // Проблемы теории и практики управления. – 1991. – №4. – С. 121-122.
187. Титов, В.В. Влияние налоговой системы на эффективность деятельности предприятия [Текст] / В.В. Титов // Финансы. - 2006. - №6. – С.34-43
188. Тищенко, А.Н. Функции налогового менеджмента во взаимосвязи на макро - и микроуровнях [Текст] / А.Н. Тищенко, Л.А. Белявская // Экономика промышленности. – 2007. - №1/6. - С.118.
189. Трошин, А.В. Сравнительный анализ методик определения налоговой нагрузки на предприятие [Текст] / А.В. Трошин // Финансы. - 2000. - №5. - С.85.
190. Тюпакова, Н.Н. Особенности функционирования налогового механизма в транзитивные экономики [Текст] / Н.Н. Тюпаков, О.Ф. Богарова // Научный журнал КубГАУ. -2011. - № 66(02). – С.8-14
191. Улугходжаева, Х.Р. Сущность налоговой политики, ее качественные характеристики, социально-экономическая значимость [Текст] / Х.Р. Улугходжаева // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе. - 2013. - №2/5(117). - С.156-160.
192. Убайдуллоев, Ф.К. “Китаб-ал-харадж” - книга об управлении государственными финансами [Текст] / Ф.К. Убайдуллоев, Л.Х. Саидмуродзода // Финансово-экономический вестник. - 2021. - №4 (28). – С.7-18. -EDN XSXZHK.

193. Убайдуллоев, Ф.К. Ретроспективный анализ интерпретации дистрибутивной справедливости как экономической категории [Текст] / Ф.К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. - 2020. - №3 (3). – С.54-63.- EDN LMHAAW
194. Умарова И.Э. Налоговый контроль трансфертного ценообразования в России [Текст] / И.Э. Умарова // Вестник РЭА. – М.: Стремянный пер, 2010. – № 4. – С.109-119.
195. Федосимов, Б.А. Оценка налоговой нагрузки предприятия [Текст] / Б.А. Федосимов // Аудит и финансовый анализ. - 2008. - №4. - С.1-4.
196. Филатова, В.В. Сравнительный анализ косвенного налогообложения в странах ЕАЭС [Текст] / В.В. Филатова // Таможенная политика России на Дальнем Востоке. - 2021. - № 1(94). - С. 91-99.
197. Хаджианиди, Ф.Г. Экономическая обоснованность и оптимизационные основы налога на добавленную стоимость [Текст] / Ф.Г. Хаджианиди // Terra Economicus.- 2010.- том.8. - №3.- Часть. 2.- С.112-117.
198. Черник, Д.Г. Налоговое планирование в условиях кризиса [Текст] / Д.Г. Черник // Налоговый вестник. - 2009. - № 9. - С.51-55.
199. Чайковская, Л.А. Налоговый контроль трансфертного ценообразования: проблемы, новации законодательства и тенденции повышения эффективности [Текст] / Л.А. Чайковская, О.И. Мамрукова // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – М.: Издательский дом финансы и кредит. - 2012. – № 36 (126). – С.40-54.
200. Черышева, Э.А. Проблемы и перспективы совершенствования налогового регулирования [Текст] / Э.А. Черышева // Научный вестник ЮИМ. – Краснодар: ЧОУ высшего образования ЮИМ. - 2016. – №1. – С. 33-39.
201. Шаляев, С.Н. Специфика налоговой политики [Текст] / С.Н. Шаляев // Налоговый вестник. - 2008. - №10. - С.82-83.
202. Шаталов, С.Д. Налоги и налоговое администрирование [Текст] / С.Д. Шаталов // Финансы. - 2005. - №11. –С.18-25
203. Щербинин, А.Г. Правовые основы налогового контроля [Текст] / А.Г.

Щербинин // Финансы. - 1998. - № 5. - С.27-32.

204. Шмелев, Ю.Д. Повышение роли государства в формировании системы налогового планирования [Текст] / Ю.Д. Шмелев, И.Н. Юрасова // Финансы. - 2006. - №11. – С.71-76

205. Щербинин, А.Г. Правовые основы налогового контроля [Текст] / А.Г. Щербинин // Финансы. - 1998. - № 5.- С.27-32.

206. Шилова, И.В. Необходимость государственного вмешательства в рыночную экономику. Минимальные и максимальные функции государства в экономике [Текст] / И.В. Шилова // Научные достижения и открытия современной молодежи: сб. ст. V Междунар. науч. -практ. конф. / отв. ред. Г.Ю. Гуляев. – Пенза. - 2018. - С.58-61.

207. Шестакова, Е. Что лучше – налог с продаж или НДС? В ожидании повышения налогов [Текст] / Е. Шестакова // Финансовая газета. - 2014. - №29. – С.65

Диссертацияҳо ва авторефератҳо:

208. Арсеньева, В.А. Теория и методология налогового администрирования на уровне межгосударственного взаимодействия: дис. д.э.н.: 08.00.10 [Текст] / В.А. Арсеньева. - Орел, 2012. – 413 с.

209. Багдасарян Л.Ю. Совершенствование механизма косвенного налогообложения: автореф. дис. к.э.н.:08.00.10 [Текст] / Багдасарян Л.Ю. - Ставрополь, 2014. – С.24

210. Тоджибоева, Ф.Э. Влияние налогового механизма на развитие экономики: дисс. на соиск. уч. степ. к.э.н.: 08.00.10 [Текст] / Ф.Э. Тоджибоева. -Душанбе, 2020. – 174с.

211. Голик, Е.Н. Косвенные налоги и их развитие в Российской Федерации (теория, методология и практика): автореферат дисс. на соиск. уч. степ. д.э.н. по спец.: 08.00.10 [Текст] / Е.Н. Голик. - Ростов-на-Дону, 2008. – С.40.

212. Ибрагимов, И.Р. Налоговое - бюджетное регулирование экономики Таджикистана: автореферат на соискание ученой степени к.э.н. по спец. 08.00.05 [Текст] / И.Р. Ибрагимов. - Душанбе, 2006. – С.29.

- 213.** Ишина, М.С. Налог на добавленную стоимость как инструмент распределения добавленной стоимости между экономическими субъектами: дис.... канд. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / Ишина Марианна Станиславовна. – М., 2009. – С.144
- 214.** Калашникова, И.Н. Налоговое администрирование в России: организация и развитие: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук: 08.00.10 [Текст] / И.Н. Калашникова. – Саратов, 2009. – С.175
- 215.** Мирпочаев, Д.А. Налоговая политика Республики Таджикистан в условиях перехода к рыночной экономики: дисс. соис. к.э.н.: 08.00.10 [Текст] / Д.А. Мирпочаев. – Москва, 2007. –189с.
- 216.** Рахматов, Б.Б. Фискальный характер налогов в национальной экономики: автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. по спец.: 08.00.01 [Текст] / Б.Б. Рахматов. - Худжанд. - 2011. – 133с.
- 217.** Солодянкина, Г.А. Администрирование налога на добавленную стоимость: автореферат дисс. на соис.уч.степ. к.э.н. по спец. 08.00.10 [Текст] / Г.А. Солодянкина. - Екатеринбург, 2008. - С.12.
- 218.** Салимова, М.М. Налоговое бремя в условиях переходной экономики: автореферат к.э.н.: 08.00.01 [Текст] / М.М. Салимова. – Душанбе -2009. -177с.
- 219.** Седов, А.Г. Организация корпоративного и государственного налогового менеджмента в России: автореф. дис. к.э.н. 08.00.10. [Текст] / А.Г. Седов. - Саратов, 2004. -50 с.
- 220.** Шабанова, С.Р. Совершенствование механизма налогового регулирования индивидуального предпринимательства: автореферат на соискание ученой степени кандидата наук по спец.: 08.00.10 [Текст] / С.Р. Шабанова. - Махачкала. - 2014. – 214с.
- 221.** Чолбаева, С.Дж. Воздействие системы косвенного налогообложения на экономику Кыргызской Республики в условиях рыночных отношений: автореферат дисс. на соиск. уч.степ. к.э.н.: 08.00.05 [Текст] / С.Дж. Чолбаева.- Бишкек, 2005. – 182с.

222. Исмаев, Х.Х. Налоговое регулирование секторов экономики в условиях применения трансфертного ценообразования (на материалах Республики Таджикистан): дисс. на соиск.уч.степ.к.э.н. по спец.: 08.00.10 [Текст] / Х.Х. Исмаев. - Душанбе, 2020. – 180с.

223. Лыткин, А.В. Налог на добавленную стоимость и его совершенствование в условиях налогового администрирования в Российской Федерации: дисс. на соиск. к.э.н. по спец.: 08.00.10 [Текст] / А.В. Лыткин. – Ульяновск, 2014. – 157с.

Адабиёти хориҷӣ:

224. Groves Harold M. Tax Philosopher: (Two Hundred Years of Thought in Great Britain and the United States). – Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1974. – 123-130 p.

225. Musgrave, Richard A., Musgrave, Peggy B. Public Finance in Theory and Practice. Fourth ed. – New York: McGraw-Hill, 1984. –824

226. Buchanan James M., Musgrave Richard A. Public Finance and Public Choice: Two Contrasting Vision of the State. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999. – p.64.

227. Richard A. Public Finance and Public Choice: Two Contrasting Vision of the State. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999. – p.64.

228. Cohen-Stuart A. On Progressive Taxation // Classics in the Theory of Public Finance / Ed. by R.A. Musgrave, A.T. Peacock. – London: Macmillan & Co. Ltd; New York: The Macmillan Company, 1958. – P. 48-71.

229. Public Finance. Worth Series in Outstanding Contributions. Ed. by A. Auerbach. – New York: Worth Publisher, 1999. – 395 p.

230. Stein L. On Taxation // Classics in the Theory of Public Finance / Ed. by R.A. Musgrave, A.T. Peacock. – London: Macmillan & Co. Ltd; New York: The Macmillan Company, 1958. – P. 28-36.

РЎЙХАТИ КОРҶОИ ЧОПШУДА ОИД БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар маҷаллаҳои тақризшаванда

- [1-М] Солиев Н.А. Таҷрибаи байналхалқии татбиқи андоз аз арзиши иловашуда / Н.А.Солиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. -№ 8. – С.143-152. ISSN 2413-5151.
- [2-М] Солиев Н.А. Таҷрибаи хориҷии андозбандии ғайримустақим / Н.А.Солиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. -№ 8. – С.209-216. ISSN 2413-5151.
- [3-М] Солиев Н.А. Менеҷменти андоз ва тақмили он дар шароити муосир / Н.А.Солиев // Паём. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз.- 2021.- №4(76). – С.190-203. ISSN 2075-9584
- [4-М] Солиев Н.А. Нақши андозҳои ғайримустақим дар ташаккулёбии даромади буҷети давлатӣ. /А.А.Бегматов, Н.А.Солиев // Паёми молия ва иқтисод.-2020.-№4(24). – С 34-42. ISSN 2663-0389
- [5-М] Бегматов, А. А. Влияние налогов на экономический рост: вопросы теории и практики / А. А. Бегматов, Н. А. Солиев // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 4(20). – С. 26-33. ISSN 2663-0389.

Дар дигар нашрияҳо:

[6-М] Солиев Н.А. Моҳияти механизми иқтисодии андозбандии аксизӣ. Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзуи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» бахшида ба “Солҳои рушди саноат” (2022 - 2026) (ш. Душанбе, 1-уми апрели соли 2024, саҳ. 614-620).

[7-М] Солиев Н.А., Проблемы и возможности оптимизации косвенного налогообложения в современных условиях. Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзуи «Афзалиятҳои рушди бахши молиявӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ», бахшида ба бахшида ба рӯзи кормандони мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, 7-уми декабри соли 2023), саҳ. 178-183.

[8-М] Солиев Н.А., Прогнозирование налогов в системе факторов обеспечения бюджетных доходов. Маҷмӯи маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Рушди менеҷменти иноватсионӣ ва нақши он дар татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар» Бахшида ба 30 солагии Иҷлосияи 16 – уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе, 2022 ДДМИТ саҳ.221-226.

[9-М] Солиев Н.А., Хусусиятҳои андозбандии ғайримустақим. Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Тоҷикистон дар низоми муносири муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқӣ» (ш. Душанбе, 26-уми ноябри соли 2021), саҳ. 284-287.

[10-М] Солиев Н.А., Усулҳои баҳодиҳии иқтисодии минтақаҳо. Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи кормандони мақомоти молия дар мавзӯи «Низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври истиқлоли давлатӣ: ҳолат ва дурнамои рушди он» (ш. Душанбе, ДДМИТ, 11 декабри соли 2021). саҳ.260-265

[11-М] Солиев Н.А. Таҳлил ва татбиқи таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон дар низоми андози миллӣ. Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба 30 солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2019-2021)(12-17 апрели соли 2021), саҳ. 166-168.

[12-М] Солиев Н.А., Сущность, формы и принципы налогообложения. Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (2020-2040) (13-18 апрели соли 2020) Душанбе, 2020. Саҳ. 90-93.

Марҳилаҳои асосии ташаккул ва рушди низоми ҷаҳонии андозбандии ғайримустақим

Марҳилаҳо	Тафсифи асосии давраҳо
Марҳилаи аввал (аз замони қадим то асри VIII пеш аз мелод)	• пайдоиши аввалин андозҳои мустақим ва ғайримустақим; • пайдоиши андозҳои доимӣ ва даврагӣ.
Марҳилаи дуюм (аз асри VII пеш аз мелод то асри IV мелодӣ)	• ташаккули низоми бучетӣ; • ташаккули аввалин низоми андозбандии қадима дар Рими Қадим (асри III пеш аз мелод); • афзалият ба андозҳои мустақим дода мешавад.
Марҳилаи сеюм (аз асри V то асри XIV)	• андозҳои ғайримустақим андозҳои асосӣ мешаванд; • инкишофи низоми андоз суишуда, умуман, таназзули иқтисодӣ рух медиҳад; • низоми андозбандии фидя (откупная) ташаккул меёбад.
Марҳилаи чорум (аз асри XV то асри XVII)	• тақмили низоми андозбандӣ идома дошта, андозҳои тичоратӣ пайдо мешавад; • андозбандии регрессивӣ фаъолон инкишоф меёбад; • аввалин муассисаҳои андозӣ ташкил карда шуда; низоми идоракунии андоз ба вуҷуд меояд; • институти дахлнопазирии андоз ташаккул меёбад; • аввалин назарияҳои андоз ба вуҷуд омадаанд: «Назарияи атомӣ», «Назарияи мубодила» ва ғайра. • низоми мукаммали андоз ташаккул меёбад.
Марҳилаи панҷум (аз асри XVIII то асри XIX)	• низоми ягонаи андоз ташаккул меёбад; • андозҳои ғайримустақим манбаи асосии даромади бучет мегарданд; • инкишофи минбаъдаи назарияи андозбандӣ дар доираи «Назарияи классикӣ» сурат мегирад; • принсипҳои асосии андозбандӣ ташаккул меёбанд.
Марҳилаи шашум (аз охири асри XIX то солҳои 30-уми асри XX)	• марҳилаи асоснокии назариявии андозбандӣ анҷом меёбад; • самти фискалии андозҳо ташаккул меёбад; • андозҳои мустақим нисбат ба андозҳои ғайримустақим бартарӣ доранд; • андозбандии узви марказии низоми иқтисодии давлат мегардад.
Марҳилаи ҳафтум (аз миёна солҳои 30-ум то охири солҳои 80-уми асри XX)	• таъбиқи амалии «назарияи кейнсӣ»-и андозбандӣ; • тадриҷан паст шудани нақши андозҳои мустақим ҳангоми афзоиши ҳиссаи андозҳои ғайримустақим; • аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва дар ҳама ҷо ААИ ҳамчун андози асосии ғайримустақим қорӣ карда мешавад.
Марҳилаи ҳаштум (аз ибтидои солҳои 90-уми асри XX то имрӯз)	• муассисаҳои молиявӣ, ки бо ин ё он роҳ раванҷҳои андозбандиро назорат мекунанд, босуръат инкишоф меёбанд; • ташаккули низоми идоракунии андоз ҳамчун унсури марказии сиёсати андоз; • инкишофи таҷрибавии андозбандӣ дар доираи «Назарияи баргузоштани андозҳо» сурат мегирад.

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ оид ба масъалаи мазкур тартиб дода шудааст

Замимаи 2.

Пардохти андоз аз арзиши иловашуда тибки расмиёти гуногуни гумрукӣ дар кишварҳои ИА, %

Тартиб	Федератсияи Россия	Ҷумҳурии Беларус	Ҷумҳурии Қирғизистон	Ҷумҳурии Арманистон	Ҷумҳурии Қазоқистон
Озодкунӣ барои истеъмоли дохилӣ	ААИ пурра пардохта мешавад				
Содирот	0				
Ресодирот	Бе ААИ				
Реворидот	Маблағҳое, ки пардохткунанда аз онҳо озод карда шудааст				
Воридоти муваққатӣ	Интишори пурра / қисман				
Содироти муваққатӣ	Бе ААИ				
Коркард дар ТТ	Бе ААИ, агар мол сари вақт бароварда шавад	0	ААИ ситонида мешавад	Бе ААИ	ААИ ситонида мешавад
Истифодаи такрорӣ берун аз ТТ	Бе ААИ	Бе ААИ	0	0	0
Истифодаи такрорӣ барои истеъмоли дохилӣ	ААИ пурра пардохта мешавад				
Рад кардан ба фоидаи давлат	Бе ААИ				
СТЗ	0	0	ААИ ситонида мешавад	ААИ ситонида мешавад	0 (номгӯи молҳо)
Анбори ройгон	Бе ААИ	0	Бе ААИ	Бе ААИ	Бе ААИ
Анбори гумрукӣ	Бе ААИ				
Транзити гумрукӣ	Бе ААИ	0	0	0	0
СТП	Бе ААИ				
Хароб	Бе ААИ				
Савдои озод	Бе ААИ	ААИ ситонида мешавад	ААИ ситонида мешавад	ААИ ситонида мешавад	ААИ ситонида мешавад

Сарчашма: Филатова В.В. Сравнительный анализ косвенного налогообложения в странах ЕС // Таможенная политика России на Дальнем Востоке. 2021. № 1 (94). С. 91–99.

Замимаи 3.

Динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2006-2022, ки ба ҳаҷми даромади буҷети давлатӣ аз андозҳои ғайримустақим таъсир мерасонанд (млн. сомонӣ) *

X1	9335.2	12804.4	17706.9	20628.5	24707.1	30071.1	36163.1	40525.5	45606.6	50977.8	54790.3	64434.3	71059.2	79109.8	82543.17	101076.3	115739.4
X2	4834.2	7016.9	9476.7	10932.0	13256.0	16190.9	20161.2	22346.2	24196.5	25569.8	31373.0	37247.5	41083.9	47986.3	65347.0	80508.8	90658.4
X3	9296.0	14343.7	10206.9	11483.9	21005.3	22913.1	26556.3	18075.5	19286.5	22181.6	23512.5	24993.8	26843.3	30064.5	29433.2	33259.5	37583.2
X4	6495.6	7281.6	7882.2	8835.9	10002.2	11862.7	13226.9	14364.4	14508.0	13405.4	13338.4	13645.2	13372.2	13599.6	13205.2	15165.3	17000.3
X5	1778.8	3494.8	4823.8	5687.3	6712.6	8562.0	9107.9	11591.6	13190.4	16277.4	18294.3	22264.2	24187.4	23806.6	24812.5	29342.7	35338.9
X6	1567.4	2288.6	3298.2	3659.1	4443.9	5892.2	7102.2	8432.4	10366.7	10613.4	11184.4	13099.7	14564.9	15775.4	15366.5	19669.6	21824.2
У	996.7	1505.6	2371.0	2218.5	2947.4	3952.7	4739.1	5643.6	6951.1	7079.1	6500.4	7357.9	9132.2	9884.1	9729.4	10270.4	11123.1
Солҳо	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022

* X1- ММД бо нархҳои қорӣ

X2- Даромади пулии аҳоли

X3-Ҳаҷми гардиши савдои чаканаи мол

X4-Ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ

X5-Ҳароҷоти буҷети давлат

X6-Ҳаҷми даромадҳои андозӣ

У-Ҳаҷми даромадҳо аз андозҳои ғайримустақим